

ვახუშტი ბატონიშვილი

Handwritten signature

საქართველოს

გეოგრაფია

II წიგნი

ქართლი

გამოცემა

მოსე ჯანაშვილისა

Handwritten stamp:
საქი-145-6
ს. მოსკოვი, 100

თბილისი. 1895 წ.

სტამბა მაქსიმე შარაძისა. ნიკ. ქუჩა № 21.

ვახუშტი ბატონიშვილი

ალურა საქართველოს

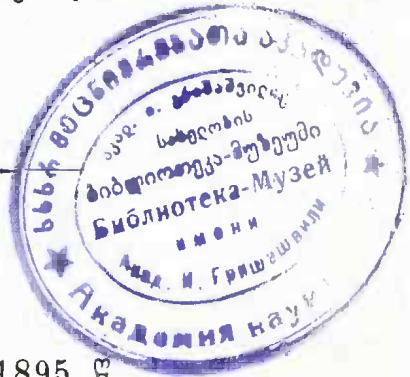
II წიგნი

ქართლი

კამოცემა

მოსე ჯანაშვილისა

35625

ტფილისი. 1895 წ.

სტამბა მაქსიმე შარაძისა. ნიკ. ქუჩა №21.

Типография М. Шарадзе, Тифлисъ. Ник. ул. №21.

Дозволено цензурою Тифлисъ, 8 Мая 1895 г.

აღწერა ქართლისა.

(აღწერა აწინდელისა ქართლისა, საზღვრით, მათი მდინარეებით, და ადგილთა და მას შინა შენებულებათა.)

ვინათ-გან სახელნი და აღშენებანი ვისით იქმნა ქვეყანისა ამის, დავჰსწერენით, აწ ვიწყით თვითოეულთა წარმოთქმად: მთათა, ველთა და წყალთა. არამედ, ვინათ-გან არს ყოველთა აქაურთა მდინარეებთა მტკვარი უდიდესი, რომელი განვლის საშუალ ქვეყანასა ამას, პირველად ვახსენოთ მდინარე იგი, რომელი გამოსდის კოლას, ყალნუ-მთას, გამოვლის სამცხეს, ქართლს, სერეთსა, რანს შორის, განვლის მოვაკანს, მიერთვის რახსს ჯავათს, და სალიანს ქვეით ეკთვის კასპიის ზღვასა. ხოლო ქართლსა შინა არს განით მტკვარი სამ-ოცი, სამ-ოც და ათი და ოთხ-მოცი მხარი, და ადგილს უმეტესიცა, და სიღრმით ადგილ-ადგილ განისვლებს ფონაჲ, სა-

დაცა უმეტეს განვრცელებების, მუნ დის ჩქარადცა, და სადაცა დამლოვრდების, არს ფრიად ღრმა. გარნაკიდეთა მტკვრისათა, აშიერ და იმიერ, კლდენი ქარაფოვანნი, უმეტეს აღგილთა ქალიანი, ნადირიანი, ფრინელიანი. ზის მას შინა თევზნი მრავალნი და გემოიანნი, რომელსა იპყრობენ ბადით, კონით, ფაცრით, ნეფს-კავითა, საფიჩხულითა და ოჩხითა; ჟამად იპყრობისცა ზუთხი, რამეთუ განჯას ქვემორ არს ამ მდინარესა შინა ურიცხვი, და აქა, სიჩქარისა-გან მდინარისა, ვერ აღმოვალს. და ხეობასა შინა მტკვრისასა უმეტეს ჩქარი არს, ვიდრე დვირადმდე, და დვირს ზეით ვგრეთვე ვითარცა ქართლსა შინა. ამ მტკვარს ერთვიან ყოველნი მდინარენი კოლისა, არტანისა, ჯავახეთისა, სამცხისა, ქართლისა, კახეთისა, ცერეთისა, რანისა, მოვკანისა, და თვით არაზიცა. არამედ არს მტკვარი სასმელად გემოიანი და შემრგო უმეტეს ქართლს და სამცხესა შინა.

ბერ-
დუ-
ჯი-
სა-
თვს

ხოლო აწ, ვინათ-გან საზღვარი ქართლისა ბერდუჯის მდინარე არს, ვიწყით ბუნით-გან წერად, რამეთუ მდინარე ესე ბერდუჯი გამოსდის მთასა აბოცისასა და დის აღმოსავალით ქოქქანამდე, მერმე მოიქცევის და დის ჩრდილოთ კერძ, და მიერთვის ქციის მდინარეს, არამედ სახელითა იწოდების სამითა: პირველი ბერდუჯი, მეორე საგიმი, მესამე დებედა, ხოლო ბერდუჯი დაბისა-გან ბერდიკისა ეწოდა; არს ესე მდინარე სარგებლიანი მუნ, სადაცა იწყებს დინებასა.

ჩრდილოთ კერძ, თევზთა სიმრავლითა, ხოლო სხელდობ ორაგული, ლოქო, ქანარი, გოჭა, კაპოეტი და წვრილი თევზი სხვა და სხვა გვარნი მრავალნი. და სად აღმოსავლეთად დის, მუნ არს კალმახთა სიმრავლე, დიდთა და წვრილთა, არამედ თევზნი ამისნი არა ეგოდენ გემოიანნი, ვითარცა სხვათა მდინარეთანი. კვალად აღმოიღებენ რუთა და ირწყვიან ამიერ და იმიერ ველნი, სადაცა ნაყოფიერებენ ყოველთა მარცვალთა თესლნი: ბრინჯი, ხვარბალი, ქრთილი, ფეტვი, ბამბა, თამბაქო, სელი, ხოლო კანაფი უმუშაკოდ, ნესვი, მელსაპეპონი, კიტრი, ბაღრიჯანი, პუმპულა, ხოლო მტილოვანნი ყოველნი დწალკოტთა ხენი. ამის-თვის იწოდა: „დაბადა ამ მდინარემ“, ხოლო აწ დებელა. აბრეშუმს აკეთებენ, და არა მრავლად. ჰავით არს ზაფხულ ცხელი, გაუძლია სი, ზამთარ კეთილ-მშვენი, რამეთუ არა დაადგრების თოვლი დღე ორ. მფრინველნი მრავალნი: ხობობი, კაკაბი, იხვი ურიცხვნი, და სხვანიცა ზემო-წვრილნი მრავალნი. ხოლო ძველად ადგილისა ამის სახელი არს ქურდ-ვაჭრის-კევი, და აწ უწოდებენ აღჯაყა, ლას (თეთრი-ციხე), იაყუფ-ყენისა-გან წოდებულს-რომელ-მან პირველ აღაშენა ციხე ესე. და შემდგომად, ოდეს მიუხვნა შაჰ-აბაზ ოთხ-მოც-და-მეხუთეს შეფეს გიორგის, მან მოიყვანა ელნი ბორჩხაღუ, დასხნა აქა, და ამით ეწოდა ბორჩხაღუ. ხოლო სადა აღმოსავლეთით დის ბერდუჯი, არს-ფრიად მაგარი ტყითა ღ

კლდითა, შეუვალი კაცთა-გან, განა მოვალს მუნცა-
 ყოველნი მარცვალნი, ბრინჯ ბანბისა-გან კიდე, ვენაკ-
 ნი, ბროწეული, ლედუ და სხვა ხილნი მრავალნი-
 არამედ ლორის ციხეს ზეთ ცივი, გარნა ზაფხულს
 შვენიერი, მრავალ-ყვავილიანი, ცივნი და ტკბილნი-
 წყარონი. და ბანბაკის-კევს არა-რავი, თვნიერ ხორბ-
 ლისა, ქრთილისა, სელისა. და თივითა ნაყოფიერებს
 ცხოვარი, ძროხა, კამბეჩი, ცხენი, ვირი, თხა. მრ-
 ვალნი იშობიან ნადირნი: კლდეთა თხა და არჩვი-
 (ფსიტი და არჩვი იგივე არს), ტყეთა: ირემი, შველი,
 დათუ, მგელი, ფოცხვერი, მელა, კურდგელი მრ-
 ვალნი. აქა თევზნი და კორცნი გემოიანნი; ლორის
 ციხეს ქვემოთი ცხელი და ზაფხულს გაუძლისი, გა-
 ნა ზამთარს, სივიწროეს გარდა, მშვენი. ხოლო არს
 ახპატი და სანაინი მეფეთა ქართველთათა აღშენებულ-
 ნი, ეკკლესიანი გუჩხათაიანნი, კეთილ-ნაშენი, საეპის-
 კოპოზო. გარნა აწ სხენან სომეხნი. არამედ მეფე
 ქართლისა დასვამს ეპისკოპოზსა, მიწერთა ოქივარ-
 ტერისათა, ვინადგან რავდენნი სომეხნი, ქართლს მსახ-
 ლობელნი არიან, სამწყსონი მისნი არიან. აქა იკდე-
 ბის გვარჯილათა სიმრავლე, არა მიწილამ, არამედ
 კლდის ნოტიობილამ. ამას ზემორ არს მონასტერი
 მცირე, გარნა დიდ-შენი, ქობერისა; უპყრავთ სო-
 მეხთა. კვალად დასავლით ამისა არს მონასტერი ძე-
 ლი-ქეშმარტისა, შვენიერი, ბერდუჯის მდინარესა
 ზედა, უპყრავთ სომეხთავე; აქა არს, მაღალს კლდესა

შინა, ქვაბნი მრავალნი, და მას ქვაბსა შინა მღებარებენ წიგნნი მრავალნი ძველნი, არამედ, კაცთა აუსვლელობით, უხმარ არიან; დასავლით ამისსა არს ციხე ლაჭისა და ქალაქი მცირე, ზაფხულს მშვენი, და ზამთარ გაუძლისი, ორს მდინარეს შუა, კლდესა ქარაფოვანსა ზედა, დასავლით აქუს მინდორი კლდოვანი. მუნიდამ მრავალ-ჯერ აღებულ არს, აწ უპყრავსთ სპარსთა. ხოლო კევი ბანბაკისა არს მთებრი და მშვენიერი, ნაყოფიერი. ნაყოფიერებს ხეარბალნი, ქრთილნი, სელი, შერიკა, სხვა არა-რაი. თვით ბანბაკი არს მცირე ქალაქი და პირუტყვთა სიმრავლე არს, თვნიერ აქლემისა. თივათა სიმრავლე. თაფლნი მრავალნი. სომხითისა, ერევნისა და ამისი გამყოფელი არს მთა დიდი, მაღალი და მარადის თოვლიანი, და კალთათა ტყიანი, ნადირიანი, რომელი წარივლის დასავლით არტანადმდე, ხოლო აღმოსავლით რანსა და გელაქუნს შუა განვლის, და ვიდრე რაკსადმდე მივალს; მთისა ამის სამხრით კერძი სომხით-ერევნისა არს, ხოლო ჩრდილოთ კერძი ბერდუჯისა და რანისა, არამედ ბერდუჯის მდინარის აღმოსავლეთის კიდე უპყრავთ ბორჩალოთა. დასავლეთის კიდის კერძი უპყრავს მეფესა ქართლისასა, ვიდრე ხუნანამდე.

ხოლო მთა მცირე ბერდუჯისა ძეს ჩრდილოეთით და სამხრით, და მიადგების წინ-თქმულს ერევნის მთას. აღმოსავლეთის კერძი მთისა ამის არს რანისა, და დასავლით კერძი არს ბერდუჯისა. განაა რა-

აღ-
წე-
რა

სომ-
ხი-
თი-
სა.
ძველად საერისთო ხუნანისა. შემდგომად აქვნდა თვი-
სი ერის-თავი, რომელსა იტყვიან აწინდელსა ხანსა:
რამეთუ ოდეს მიიღო შაჰ-აბაზ, ამისის განზრახვით
მიიღო, რამეთუ „მექნებისო შესავალ-გამოსავალი აღ-
ვილად ქართლსა შინა.“ ხოლო ახპატს ქვეით არს
კეობა ჭოჭკანისა, ლელვარის მთის ქვეშე, ვენახი-
ნი, ხილიანი, ნაყოფიერებითა და ჰავითა შემკული.
მის ქვემორ არს, ჩიღლოთ, ეკკლესია აგარაკისა, რომ-
ელსა შინა დასვა გორგასალ ეპისკოპოზი. შემდგო-
მად იქმნა მიტრაპოლიტი და მეტოქი სომხითისა (რომ-
ლისა სამწყსო იყო ხუნანი, გარდაბანი და ბერდუ-
ჯის მდინარე), გუნბათიანი, დიდ-შენი. აწ უწოდებ-
ნენ ახტაჯას, გარნა აწ ხუცის სამარ არს. პირის-პირ
ახტალისა, აღმოსავლეთით, ბერდუჯის მთასა შინა
არს მონასტერი ორი, რომელი ერთი კელს კვალად
ქკვიან ჰყოფს, რე მეორესა შინა დის წყარო, რე უკე-
თუ ასვას ბრაზიან-ცოფიანსა, ორ-მოცის დღის წი-
ნათვე, ვერღა-რას ავნებს ბრაზი კბენილსა კაცსა.
ხოლო ქვემორ ახტალისა არს კეობა ხოჯორნისა.
არს ხოჯორნის ეკკლესია გუნბათიანი, ხოლო წო-
ფას ციხე მცირე. კეობა ესე არს ვენაკოვანი, კილი-
ანი, ყოვლის თესლისა მოსავლიანი. მას ქვემორ სახ-
ლობენ ელნი, ქციადმდე, ველსა ზედა, და სთესვენ
ყოველსა მარცვალსა და თესლთა ზეით წერილთა,
და მტილოვანთა, სავსენი პირუტყვთა. ხოლო აწ
უწოდებენ ალაღაჯს.

კვალად ქციის პირს, სადა ერთვის წყალი შუ-
ლაფრისა, მუნ არიან ელნი ყულარად წოდებული, ეგ-
რეთისავე მოქმედნი, და აღმოსავლით არს მონასტე-
რი ბერდუჯის კერძოთა, მოსახლენი ელნი ბორჩა-
ლონი, ეგრეთვე მოქმედნივე, ხუნანადმდე. ხოლო კეო-
ბა შულაფრისა არს ლელვარის მთის წაკვრით, იმიერ
და ამიერ დაბნები. შულაფრი არს დაბა დიდი. ქვე-
მორ მისსა ნაქალაქევი არს, შენობა დიდი, და წყა-
რო ფრად დიდი დის. ზეით მცირე ციხე. შულაფ-
რის სამხრით კერძ არს გორულის-კევი, ეყრების შუ-
ლაფრის-კევეს. ამას ზეით ოფრეთი, მცირე ქალაქი ჭ
ციხე მისი. ხოლო კვალად შულაფრის დასავლით არს
მანხუტის-ხევი, და ამის დასავლით ტალაფრის-ხევი.
კევის ბოლოს ქაპალა და ციხე მისი. და ამას სწერენ
გაჩიანად, არამედ არა არს დასავლით ხუნანისა, არა-
მედ სამხრით, და არს წილი გარდაბანისა და არა გა-
ჩიოსი; ხოლო არქევანი პირველ იყო გაჩიანი და სა-
ნადირო-ქალაქი, მერმე ქაოზიანი, და აწ ესე დაბა
რომელი დასავლითცა არს ხუნანისა და საზღვარიცა
მათი. არამედ ქაპალის ჩდილოთ, ქციის კბოდე-ზედ,
არს არქევანი. ამას ეწოდა ქაოზიანი, სადაცა არს
დიდ-დიდნი ნაშენებნი, ესევე არს გაჩიანი. და ქაპა-
ლის დასავლით არს კევი სარკინეთისა. სარკინეთს ითხ-
რების ლითონი რკინისა და სპილენძისა, და იპოების
მცირე ლაქვარდიცა.

ამის დასავლით დის მდინარე ფოლადაური. გა-

მოსდის ლელვარს და შიერთვის მდინარეს მაშავერს. ამას ზედა არს მცირე ქალაქი ბოლნისი. მას ზემორ ეკლესია დიდი, უგუნბათო, ბოლნისისა, რომელი აღაშენა 29 მეფემან ფარსმან (†408წ.), გორგასალ დასვა ეპისკოპოზი. შემდგომად შემუსვრილი აღაშენა 89 დედოფალ-მან მარიამ. აწცა ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი აწინდელის ქართლის-სომხითისა. პირის-პირ ამ ეკლესიისა არს მონასტერი წულრუღაშენს, გუნბათიანი, შვენიერად ნაშენი, შვენიერს ადგილს, და აწ უქმ არს. ამას ზეით ციხე ბეჭდიკისა, მაღალს კლდესა ზედა, ფრიად მაგარი. აქ ერთვის დასავლეთიდან კევი ფოლადაურს, რომელი გამოსდის ლოქის მთას, და დაბნებით შენი არს. ამას ზეით არს მონასტერი ჭუჭუბისა, გუნბათიანი, კეთილს ადგილს, და ცალიერ არს. ხოლო განჰყოფს ამ ადგილთა და ბერდუჯის მდინარეს მთა ლელვარი, რომელი მდებარებს აღმოსავლეთიდან დასავლეთად. და ამის მთის-განვე გამოსული მცირე მთა, ჩდილოთკენ მდებარე, ბოლნისისა. ხოლო ლელვარი არს მთა მაღალი, თხემთა უტყეო და კალთათა ტყიანი, და ნადირითა სავსე. ლოქამდე სამხრეთის კერძი ბერდუჯისა და ჩდილოთ კერძი სომხითისა. კვალად ლოქის მთა განჰყოფს ტაშირსა და კაზრეთს, ბალიჭსა და დბანის-კევსა, და არს იგიცა ვითარცა მთა ლელვარი, და მიადგების აბოცის მთასა, რომელი არს ირჯანისა. არამედ ამ ადგილთა, დებედიდან ბოლნისის დასავლის მცირე

მთამდე და ქციის მდინარეამ ლელვარ ლოქის მთამდე, ეწოდებენ აწ სომხითს; ძველად არს საერისთო სუნანისა, და არს შემკობილი ყოვლითა: ვენაკნი და კილნი მრავალნი, არამედ მთის კერძოდ არა არს. თესლნი ყოველნი ნაყოფიერებენ. მროწლენი, არვენი, კოლტნი ღორთა, ჯოგნი მრავალნი, ღვნო მრავალი; მათა ნადირნი ურიცხვი, და მფრინველნი, რომელნი აღვსწერეთ, უთვალავნი. ჰაერი ქცია-ბერდუჯის მდინარეთ კიდესა ცხელი, უმშვენი, გაუძლისი, სხვათა აღგილთა კეთილი. ტყენი ბევრნი, წყარონი, ცივნი და მშვენნი, უამრავნი. და ქციის სამხრით ველი იყო უწყლო, გაიღო 94 მეფე-მან ვახტანგ ძველი რუ, და აწ ირწყვის მით და ნაყოფიერებს ფრიად. ამ აღგილთა შინა მოსახლენი სარწმუნოებით არიან სომეხნი და მცირედად ქართლის სარწმუნოებისა, არამედ ქცევა-ზნით ქართულითა. სახლობენ თავადნი, ხოლო აზნაურნი მრავალნი.

ხოლო ლოქის მთის სამხრით კერძოს მდინარენი, რომელნი დიან, მიერთვიან ტაშირის-წყალსა და იგი ერთვის ლორის ციხეს-თან მდინარესა დებედას. არამედ ლორეს ზეით და ლოქის სამხრით, ვიდრე დებედამდე და არჯანის მთამდე, ეწოდების ამ აღგილს ტაშირი სივაკისა-თვის, და არს ნაყოფიერი ხვარბლით; ქრთილით, სელით, შვრივით, პირუტყვის სიმრავლით; ზაფხულს ფრიად შვენიერი, ბალახოვან-ყვავილიანი. წყარონი მშვენნი, მფრინველნი, მრავალნი;

აღ-
წე-
რა

ტა-
ში-
რი-
სა.

თვინიერ კოკობისა და კაკობისა, მრავალნი მდინარე-
ნი კალმახითა სავსენი, არამედ სხვა თევზნი მცირედ.
ხილნი და მტილ-წალკოტოვანნი არა-რავი იპოვების.
თაფლი მრავალი და სპეტაკი, ვითარცა თოვლი; და
უწყინარი. სელისა-გან ხლიან ზეთსა მრავალსა; იკმე-
ვენ, ჰსწვენ და ყიდიან. ზამთარი ცივი და თოვლია-
ნი, ვითარ ორს აღლათ, და ყინვიანი, არამედ სცხოვ-
რებენ ულუმელოდ. არა არს ხე, არცა ტყე, და ზიდ-
ვენ ლოქ-ლეღვარიდამ; უმეტეს ხმარობენ წივათა
საზრდელისა და სითბოსა-თვის. აქ მისხანას ითხრე-
ბის ლითონი სპილენძისა მრავალი; კვალად ითხრე-
ბის ქუა მიწიდან წითელი და ფრიალ მაგარი, ეღვარე
და წმინდა. მსახლობელნი არიან სარწმუნოებით სო-
მეხნი, არამედ სამწყსონი არიან დბანისისა, და მო-
სილნი არიან ბინძურად და გაზეთილნი, გრძელ-ჩო-
ხიანნი, ავ-ფერ-უშვერად, განა არიან ჰაეროვანნი და
ტანოვანნი, შემძლენი, ლაშქრობათა შინა გამოუც-
დელნი, უკმარნი.

აღ-
წე-
რა
აბო-
ცი-
სა

ხოლო ტაშირ-აბოცსა და ბერდუჯ-ბანბაკსა
ჰყოფს მთა ირჯანისა, და აწ ყარალაჯად წოდებული;
და არს მარადის თოვლიანი, და უტყეო, და კალ-
თათა ბალახოვანი, ყვავილნი, წყარონი მრავალნი,
კეთილნი; მდებარებს სამხრიდამ ჩდილოთ კერძ, აქა
დთხრების დეთრი ქვა, მგზავსი მარმარილოსი. ამ-მთის
დასავლით კერძ არს აბოცა, აწ ყაიყულად წოდებუ-
ლი, გამოხვეული სულიად მითთა, და შუაში ვაკე

და მთის კერძად გორიანი, მოსავალ-მოუცდენელი: ხვარბალი, ქრთილი, სელი, შერივა, სხვა არა რაი, არც ხილნი და მტილოვანნი. პირუტყვთა სიმრავლე არს, თივის სიბევრისა თვის. ხევზი მცირედ, და იგიცა კალმახი. ყაზანჩი იყო ქალაქი მცირე. პალაკაციოს და აბოცს შორის არს მთა ალაბაბასი, და იგი მთა არს საზღვარი ქართლისა და ყარსისა, ვიდრე თეთრ-ციხემდე და ტბამდე ტაშადანისა. ხოლო აბოცი აოკრებული აღაშენა 90 მეფე-მან ვახტანაგ, და აწ ტყვე ჰყო შაჰ-ნადირ. სარწმუნოებით იყვნენ სომეხნი. კაცი ჰაეროვანნი და ტანოვანნი, არამედ უშვერად მოსილნი, ვითარცა ტაშირელნი, განა ბრძოლასა გამოსადეგნი, და ესენიცა მკდელნი ზეთისანი.

ხოლო ყარაღაჯისა და ტაშირის მთის ჩდილოთ კერძ არს დბანისის კეობა და მდინარე მაშავერი, მიმდინარე მის შორის. ხოლო იწოდა ქციის-რთვისათვის: „მაშა ვერიე ქციას“, და აწ მაშავერად წოდებულნი. არამედ გამოსდის კეჩუთის მთასა და მიდის აღმოსავლით, და მიერთვის ქციას ნაკიდურის ბოლოს. ხოლო განჰყოფს კეობასა ამას: სამხრით, მთა ყარაღაჯი და ლოქისა, აღმოსავლით, მცირე მთა ბოლნისისა, ჩდილოთ მთა ლუკუნისა, წავლილი აღმოსავლეთად ვიდრე ნაკიდურამდე, დასავლით, მთა კეჩუთისა და ბოლოლისა. და მთა კეჩუთისა და ბოლოლისა არიან უტყეონი, და კევთა შინა არს არყნალნი და მთა ბალახოვანნი, შამბნარჩანნი, ყვავილოვანნი.

აღ-
წე-
რა
დბა-
ნის-
ხე-
ვი-
სა

და წყაროიანი. აქა არს ყვაილი სუმბული, ფერით სპეტაკი, მგზავსი ნარისა და მიწასა ზედა განრთხმული, სურნელი ვითარცა ამბარი, და უმეტეს ფშოსანი და ეკლოვანი. 94 მეფე-მან ვახტანგ მოილო სავარდესა შინა, არამედ არა ჰყო ნაყოფი, ხოლო კეჩუთის მთასა შინა არს ირემთა სიმრავლე და ნადირთა. აქა არს უდაბნო, კლდისა გამოკვეთილი, ეკლესია-სენაკნი, წმიდის დავით გარეჯელისა-განქმნული, და აწ ცარიელი. არს ტბა ორმოზანისა არა დიდი, და უფევზო. ხოლო დბანისამდე, მდინარის ამიერ ჭ იმიერ, მთასა შინა დაბნებიანი, და, ვითარცა ტაშირისა დავსწერეთ, ნაყოფიერი, და პირუტყითაცა ვგრეთი, არამედ სარწმუნოებით უმეტესნი ქართველთანი.

ხოლო დბანის ჩდილოთ უდის მაშავერი, სამხრით ფინეზაური. და ეწოდა სახელი ესე დაბნებთ გამო „დაბანი ისი:“ აქ დასხნა ბულა თურქ-მან ოსნი. მიერ ჟამით-გან იყო ციხე-ქალაქი (მის ჟამამდე არა კსენებული) 83 მეფის სვიმონამდე. და ამან წარუხვნა ოსმალთა, და მიერთ მოოკრდა. არს ეკლესია დიდი, უგუნბათო, კეთილ-შეენიერი. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ტაშირისა და დბანის კევისა. ჰავით მშვენი, არამედ ზამთარს ცივი, ზაფხულს ცხელი, უვენაკო, უხილო, შენობა-მრავალი, არამედ შემუსვრილი. არს აქა წყარო, რომელი ჰკურნებს მუწუკთა. აქავ არს წყარო, რომელი დაამსხვრევს ქვასა შირი-

მისასა და დააყრევინებს სმითა. აწ შეაშენეს ყაფლან-
ნიანთა *) ციხე, სიმაგრისა-თვის. ხოლო სამხრით ფინე-
ზაურის კევი არს, მომდინარე ლოქის მთილამ, ეგ-
რეთითავე ნაყოფიერებითა ვითარცა ტაშირი და დბა-
ნის კეობა. დბანის ქვეით არს, ჩდილოთ კერძ, ხინ-
წის-კევი. მას ქვეით დაბა აბუღმუგი. აქ ითხრების
ლითონი რკინისა, სძილენძისა და ლაქვარდისა. ამას
ქვეით, სამხრილამ, მაშავერს ერთვის ბალიჭის-კევი,
ლოქილამ გამომდინარე, არს ვენაკოვანი, ხილიანი
და ყოვლითა ნაყოფიერი. არამედ ლოქის კერძოდ
ვითარცა დბანის-კევი. მას ქვეით ერთვის გეტის-კევი
და ქვეშის-კევი. გამოსდის ლუკუნს, ერთვის ჩდი-
ლოლამ მაშავერს, ეგრეთითავე ნაყოფიერებითა. ქვე-
შის-ცისე არს მალალს კლდესა ზედა მდგომი, ჰავი-
თა და თვალთათვის მშვენი, წყარო-კეთილი. მას
ქვემოთ კეობა კაზრეთისა, სამხრილამ მოერთვის მა-
შავერს, გამომდინარე ლოქისავე, ესეცა ეგრეთივე
ვითარცა კეობა ბალიჭისა. ყოჩანთას არს ეკკლესია,
სასვენნი ატოცის წმიდისა გიორგის ჯვარისა. სატყე-
დოს, მაშავერ-ზედ, შენი არს კიდი ქვიტკირისა,
შვიდ-თვალნი, წყალ-დიდობისა-თვის. აქა არს ქალა.
ამას ზეით არს დის-ველის მინდორი, უწყლო, არამედ
ნაყოფიერი, ქცია-მაშავერს შუა, და მოუცადი მარც-
ვალთა, ბრინჯ-ბანბას გარდა. ხოლო აკაურთას და

*) ყაფლანნიანი ანუ ორბელიანნი.

ტანძიას ქვიტკირის. შენებულეებანი მრავალნი, არამედ მთასა ლუკუნისასა ეწოდა სახელი ესე ლუკა მახარებლის ეკლესიისა-თვის, რომელი აღშენებულ არს თხემსა ზედა მის მთისასა, და მის ქვემოთ არს სამხრით მონასტერი წითელ-ეკლესია, წითლის ქვით შენებულობისა-თვის, შვენიერი. გარემო შენებულობანი მრავალნი წითლითა ქვითავე, არამედ აწ ცოლიერ არს, ჯანდირს არს მონასტერი ეგრეთივე და აწ ცარიელი. არს მთა ესე ტყიანი, ნადირიანი. მდინარე მაშავერი თევზითა არა დიდითა საესე, და მთისკერძად კალმახითა. ხოლო დბანისს ქვეით, ქციადმდე, ფრიად ნაყოფიერი ყოვლითავე, ვენახ-ხილითა, თესლ-მარცვლითა, მფრინველნი მრავალნი, გარეულნი და შინაურნი. ზამთარს თბილი და მშვენიერი, ზაფხულს შეზავებული, წყარონი ციენი, მშვენიერი, ქალა-ტყენი, ბალახნი და ყვავილნი მრავალნი.

არამედ ლუკუნის მთის ჩდილოთ კერძს არს მდინარე ზურტაკეტისა. გამოსდის შანბიანის მთას და მიერთვის ქციის მდინარეს. ხოლო განჰყოფს კეობასა ამას: აღმოსავლით, ქციის ხრამი, სამხრით, მთა ლუკუნისა, ჩდილოთ, მთა კვირიკეთისა და დასავლით, მთა შანბიანისა. არამედ მთასა ამას შანბიანი ეწოდების შამბ-ბალახ სიმაღლისა-გან; რამეთუ ცხენოსანი კაცი და რქოსანი ირემი არა გამოჩნდების. არამედ არს მთა ესე მაღალი და ვრცელი, ჩდილოდამ სამხრით მდებარებს, მარადის არს თოვლი, განა

ყვავილებითა მრავალ-ფერ-მშვენივართა და მფშვენი-
თა და წყაროთა შემკული არს. უტყუო, განა კევთა
არყნალნი. აქა არს ფუნდუკი თამარ მეფისაგან აღ-
შენებული ზამთარ მოგზაურთა-თვის. ხოლო სხვა
არს კევი ფუნდუკისა, სხვა შანზიანისა, სხვა არყნა-
ლისა. არყნალ-შანზიანს-კევის შუა არს წყარო შვე-
ნიერი, რომელი მარმარილოთი აღაშენა 94 მეფე-მან
ვახტანგ. ამ მთასა შინა არს ირემთა სიმრავლე, ჯოგ-
ჯოგად და ხროდ, და სხვათა ნადირთა. მოინადირა
94 მეფე-მან ვახტანგ, და მოკლეს დღესა ერთსა
ას ოთხ-მოცი *). ხოლო არს დაბა ველსა ზედა
ყარაბულახი, ამიერ და იმიერ უდის წყაროსა -
გან მდინარენი საესე კალმახითა. არამედ სამხ-
რეთის კალმახი არს შავი და ჩდილოსი თეთრი,
და უკეთუ ჩასვა ჩდილოსი სამხრით, გაშავდების, და

---

*) სეხნია ჩხეიძე ასრე აგვიწერს ამ ნადირობის ამბავს:
„დღესა ერთსა ინება მეფემან ვახტანგ ლევანისძემან (1703—1711
წელს) ნადირობა და წაბძანდა თრიალეთსა და შანზიანსა მთა-
სა და დაიბარა ქართველთ დიდებულნი. ინადირა სარბევადა,
შეიქმნა ირემთა მოდენა... ამოსწყვიტეს სამოცი ოდენი ირემი.
მეორეს დღესა შემოვადეკით შანზიანსა. შემოარტყა ირგვლივ
ჯელგა. დადგნენ სახუნდესა შინა. მოვიდა ნადირი უანგარიშო.
შეიქმნა სროლა. ამოსწყვიტეს, დაბალთეს. თვით პატრონმა
ჩვენმა სამი მოკლა. დაჯდა ნადიმს ზედან. მოართვეს მას დღე-
სა ირემი ას-სამოცი და სხვას ნადირს ვილა დასთვლიდა“ („სა-
ქართ, ისტ“. გვ. 408).

სამხრეთისა ჩდილოთ ჩახსმული განსპეტაკდების. და ამის სამხრით არს ციხე მაღალი, კლდის ზღუდით მოზღუდვილი, წოდებული მეხის-ყალა ციხე. შიგან სდის წყარო, და ზურტაკეტა ამას ქვეით სდის ჩდილოთ აღმოსავლეთს შუა. ხოლო ამას ეწოდა რადბრაგანი. და ყარაბულახს ქვეით ზურტაკეტას ერთვის საფიქლის-კევი, გამოსდის ქარავასლის კევისა, მოერთვის აქ ზურტაკეტას. შესაყარს ერთვის მეორე საფიქლის-კევი. აქა არს დაბა დიდი გომარეთი, ვითარცა მცირე ქალაქი. ზურტაკეტასა შინა არა არს თევზი თვინიერ კალმახისა, და იგი მრავალი. კვირიკეთის მთას უწოდებენ ეკლესიისა-თვის, რომელი შენებულ არს თხემსა მთისასა, წმიდის კვრიკესი. და მთა ესე არს ტყიანი და ნადირიანი, არამედ არა არს. კეობასა ამას შინა ვენახნი, ხილნი, თვინიერ მთის ხილთაგან კიდე, და ნაყოფითაცა ეგრეთვე, ვითარცა სხვანი მთის ადგილნი.

აღ- ხოლო ზურტაკეტის ჩდილოთ კერძოთ არს
წე- თრიალეთი. და განჰყოფს თრიალეთს: აღმოსავლით,
რა კლდე-კრიდამ გამოკიდებული მცირე მთა ლაკვისა;
თრი- და მიდგმით ბენდერის მთისა, სამხრით მთა ბენდე-
აღე- რი და გამოკიდებული მის მთისა, რომელი მოად-
თი- გების ქციის მდინარეს, კლდეისის დასავლით, გამო-
სა. მართებით *) კვირიკეთის მთისა, ვიდრე ქარავასლის-

*) ვარიანტი: „რომელი მოადგების ქციის მდინარეს კლდე ისი, გამომართებით კვირიკეთის მთისა“.

კვეის მთამდე, ჩდილოთ, მთა კლდე კრისა *) და ერ-
ჯვენისა, ვიდრე თორის მთამდე და ბაკულიანამდე,
დასავლით, მთა შარვაშეთი და ტბის-ყურის გამჭრე-
ლი ხაზი, მთა ბარძიმისა და ფანაგრის გამჭრელი ხა-
ზი ბოლოლის მთამდე. ხოლო ამ თრიალეთის საშუ-
ალსა დის მდინარე ქცია, წოდებული ანუ დაბის გა-
მო, ანუ ვინათ-გან აქცევს კიდთა, რადენცა მტკი-
ცე ქვიტკირისა იყოს, მის გამო იწოდა. **) ესე გა-
მოსდის შარვაშეთის მთასა, გამოვლის ნარიანს, თრი-
ალეთს, ქციის ხრამსა, და მიერთვის ხუნანს მტკვარ-
სა, და მარადის დის აღმოსავლეთად, და თრიალეთს
მოდის მდორედ, ხოლო ექსნს დახრამდების, და არს
იმიერ და ამიერ კლდე-ქარაფი და მალალი, მკარი
100 მეტი, სიგანით 180 მკარი და მეტიცა. ეძანს
ქვეით და ახალქალაქს ზეით გადმოდის ქცია მალ-
ლის კლდიდამ, ვითარცა ლარიდამ. ძირს აქვს ტბა
დიდი. ამას ზემოთ ვერ აღვალს ორაგული და დიდ-
ნი თევზნი. არამედ არს მას ზემორ კალმახნი დიდნი
და მცირენი მრავალნი ზე გემოიანნი. 94 მეფე-მან ვახ-
ტანგ მოინადირა ტბა ესე კირ-სავლითა, და იპურეს
ორაგული, თვინიერ კალმახისა და სხვა თევზთა, მას
ერთს დღესა, ცხრა ასი ***): ხოლო ესე თრიალეთი

*) ვარ.: კლდე-კარისა.

**) ვარ.: იწოდა „აქცია“.

***) ვარ.: „იპურეს... ერთსა მას დღესა 99“. — სენნია

არს ზაფხულ ფრიად შვენიერი, ბალახიანი, ყვავილო-
ვანი, წყაროიანი, სანადირონი მრავალნი: დიდთა ნა-
ღირთა, ფრინველთა და თევზთა. არა არს აქა ტყე,
არამედ ზიდვენ ერჯენილამ და კმარობენ უმეტეს
წივასა, მოსავლით ვითარცა ტაშირი, განა ესე უმ-
ჯობესი მისი. თვინიერ აქლემისა, პირუტყვნი მრავალნი.
ვენახი, ხილნი და მტილოვანნი არა რაი არს აქა,
და მთის ხილნი მრავალნი. ტკბილს მოიტანენ
ბარიდამ, ჩაასხმენ აქა და დადგების ღვინო კეთილი
და გემოიანი. ეძანს ქვეით *) ერთვის ქციას ჩდილო-
დამ ბეშკენაშენის-კვეი. გამოსდის ერჯენისა და კლდე-
კრის მთასა. აღოსავლეთით ბეშკენაშენისა არს ტბა-
ბარეთისა, მცირე, უთევზო. გარემო მისა დაბნები,
ლაკვის **) მთამდე. მას ზეით ერთვის ქციას კვეი
ერან-თურანისა. გამოსდის ერჯენის მთას, მოერთ-
ვის ჩდილოდამ საბატეს, ქციას. მას ზეით ქციის კო-
დეზე არს ეკკლესია გუნბათიანი, წაღკა, ღიდი, კე-
თილ-ნაშენი, ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი თრიალეთისა,
მას ზეით კოხტა-ცრიცის-კვეი, სდისვე ერჯევანსა და

ჩხვიძის თქმით „ქციის მდინარეში იყო მორვეი ღიდი. ჩაუშვეს
კირი. შეიქნა ჭერა ორაგულისა. მას დღეს მოართვეს ვახტანგს
ორაგული ორას-სამოცი და სულ კი დაიჭირეს ოთხასიოდენი“
„საქართ. ისტ.“ გვ. 40.

*) ვარ.: ზევით.

**) ვარ.: ლეკვის.

თორის მთასა, მიერთვის ქციას. აწიანს, თეზის-ხრამ-
სა შინა, არს მონასტერი კლდესა შინა, წმიდის აბი-
ბოს ნეკრესელის ქმნული, და აწ არს ცარიელი. მას
ზემორ, საპონაურისა და ცხვრისის-კევი გამოსდის
თორის მთას, მოერთვის ქციას, თეზის ხრამსა შინა,
პირიპირ კოსაჯის კევისა. ქვემორ, სამხრიდამ ერთ-
ვის ქციას ავლადის-კევი, გამოსდის კევ-ღრმის ხრამ-
სა. ესე არს ცივი ანუ მყინვარი. მას ქვემორ ერთ-
ვის ქციას კევ-ღრმისა და ანდრაპ-ოლთისის კევი.
ხოლო ახალ-ქალაქს ქვეით ერთვის ქციას კევი აბა-
ნოსი, ჩდილოდამ, მას ქვეით ერთვის ქციას კევი კარ-
წახისა, გამოსდის უზნარიანს, მოდის აღმოსავლეთად.
კარწახის კევის შესართავს ქვეით არს ციხე მოდამნა-
ხისა, კვირიკეთის მთის ძირში, ჩდილოთ კერძ, ქცი-
ის მდინარის პირს. ამას ზეთი არს თრიალეთი, მო-
სავლით ვითარცა ტაშირი და ღბანის-კევი დავსწე-
რეთ, თაფლითურთ. ხდიან ესენიცა სელისაგან ზეთსა.

ხოლო ტბა თენავრისა არს დიდი და თევზით
დავსე, არამედ არა გემოიანი. რამეთუ ზაფხულს დგე-
ბის გარემოს მისსა მრავალნი არვენი, ჯოგნი, მრო-
წლენი, ხვასტაგნი ქართლისა და კახეთისანი, და ნეხ-
ვი მისი გამდნარისაგან თოვლისა შესდის ტბასა-მას,
და იტყვიან მის გამო უგემურობასა. აქა არს წყარო,
რომლისა სმით, უკეთუ იყოს ვინმე მაძღარ ფრიად
ანუ დაცოხვილ, მოადნობს სმითა, ვითარცა ქონსა
ცეცხლი. კვალად ამ ტბას ერთვის წყარო შაორისა,

მდინარედ გამომდინარე კლდიდამ, და სავსე არს კალ-
მახითა. ხოლო შაორის მთის თხემსა ზედა დგას ცი-
ხე, დიდროვანის ლოდით ნაშენი. არს კვალად მთა
თავ-კვეთილი, კევ-ღრმა, და საშუალ ფანავრისა და
და ტბის-ყურისა ბარძიმი და ჭიჭიანი. კვალად არს
შავ-ნაბადი შაორსა და თავ-კვეთილის შუა. არა არს
მთათა ამით ზედა ტყე ანუ ხე, განა კევთა მცირე
არყნაღნი, ნადირნი მრავალნი, ირემნი და არჩვი ჯო-
გად, შველი, დათვი. აქა არს კლდე ფიქალ-ფიქლად
დაწყობილი, ვითარცა კაცთა ხელით დაწყობი-
ლი, და ნაშენი მთის ძირიდამ თხემამდე. არა-
მედ რა შედგების კაცი, ნადირი თუ პირუტყვი,
თრთის და იძვრის დაბლიდამ მალლამდე, და არა
დაირღვევის. ესრეთი კლდე შანზიანსა ზედაცა არს
მრავალი, არამედ აქა უმეტეს უცხო, უწოდებენ
კარკნალსა. ტბა ტბის-ყურისა არს წყალი ანკარა,
სასმელად ტკბილი და შემრგო, გარემო ნაძოვანი,
ტყიანი, ბალახ-ყვავილიანი, წყაროიანი და კალმახი-
თა სავსე, დიდ-წვრილითა და ფრიად გემრიელითა.
ხოლო არიან კაცნი თრიალელნი მოსილნი ვითარცა
დბანის-კეველნი, სიმკნე ჰაეროვნებითაცა ეგრეთნი,
განა ესენი უმჯობესნი ყოვლითა.

აღ-
წე-
რა ხოლო მოდამნახეს ციხის ქვეით არს ხრამი ქციი-
სავე ნახიდურამდე მაღალი და განიერი, ვითარცა
დავსწერეთ ეძან-ახალ-ქალქს შუათი, არამედ ეს უმე-
ტეს მაღალი და განიერი, ტყიანი, ნადირიანი, ფრინვე-

ლიანი, ვენახოვანი, ხილიანი. ახალ-ქალაქამდის დის ქცია სამხრით, დაბის ქციისამდე. მოდამნახეს ქვეით არს ვაჭდის-უბანს მონასტერი უგუნბათო, შვენიერს ადგილს. მას ქვეით ერთვის ქციას კევი კლდეისისა. გამოსდის ბენდერის გამოკიდებულის მთასა. კორკებს არს ქვაბი კლდისა, რომელი არს ზამთარს თბილი; უითარცა აბანო, და ზაფხულს დის წყარონი კლდიდამ. მას წყაროს ჰყინავს, და არს ყინული ფრიად წმინდა, და მრავალნი ჰზიდვენ ზაფხულს მეფ-სათვის. ამის დასავლით არს ციხე, და არა არს აქაცა ვენახნი და ხილნი. ამ კვს ქვეით ქცია-ზედ არს ლაშაჩიტის-უბანს მონასტერი მცირე, კევილ-შენი; და აწ არიან ეს ორნი მონასტერნი ცარიელნი. აქ ერთვის ქციას კევი ძველ-გომარეთისა, გამოსდის კვირიკეთის მთას. ესეცა არს უვენახო, უხილო. მის ქვემორ არს დაბა ქცია მდინარის ქციის პირსა. აქ არს მონასტერი კეთილი და აწ ხუცის სამარად. ქვემორ მისა არს მონასტერი ფიტაჩეთს, შვენიერ-ნა-შენი, გუნბათიანი, შვენიერს ადგილს. ზის წინამძღვარი. მის ქვეით ერთვის ქციას ფოცხვერიანის-კევი, ვენახ-სილიანი. ქვეით მისსა, ქციის კიდესა ზედა, ციხე უფუტისა. მის ქვეით სამხრით არს ციხე ბე-რეჩალისა, კლდესა ზედა, კლდითავე მოზღუდვილი, შეუალსა და მაგარს ადგილს. ქვემორ მისსა ერთვის ქციას კევი ტორნე, ირავის კეობის მდინარე. გამოსდის ბენდერის მთას, მოდის სამხრით. არამედ კეობა

ქცი-
ის
ზრა-
მი-
სა.

ესე არს ვენახოვანი, ხილიანი, ტყიანი, ნადირ-ფრინვ-
ლიანი, მოსავლიანი. გარნა ბენდერის მთის კერძოდ,
ვიტარცა სხვა მთის ალაგნი. ამ ხევზედ, სამღერეთს
ზეით *), გკიანას არს მონასტერი მცირე, აწ ხუცის-
სამარ. მას ქვემოთ მონასტერი, ქციის ხრამსა შინა,
პირ-ღებულს, კლდე გამოკვეთილი, დიდითა შენობი-
თა. და ყოვლით შემკული. ზის არქიმანდრიტი. იტყ-
ვიან თამარ მეფის ქმნულსა.

მის ქვემოთ არს ციხე **აღბეთი**, აწ წოდებული
სამშვიდდე. ალაშენა ქართლოს და პირველმან მე-
ფემან ფარნაოზ ყო საერისთოდ და ქალაქად. არამედ
იყო **) მშ მეფის სვიმონისამდე. ქალაქი არს ფრიად
მაგარი. სამხრით უდის ქცია, ჩდილოთ უდის კივ-
ქავა. საშორისსა ზედა არს გარდავლებული, ხრამით
ხრამამდე, ზღუდე განიერი და მაღალი. კვალად გა-
რე მის ქალაქისა ზღუდე გარდავლებული, ეგრეთვე
დიდროანითა ლოდითა. ციხესა შინა ალაშენა ეკე-
ლესია გუნბათიანი მშ მეფემან მირდატ ***), შემუს-
რა ლანგთემურ, მერმე ოსმალთა. ზაფხულ არს ცხე-
ლი, ზამთარ ცივი, არამედ მშვენიერი ****) და კე-
ფილ-ჰაოვანი. ამის ძირს, ქციის-პირს, არს მონას-

*) ვარ.: სამხრეთს ზეით.

**) ვარ.: იყო ესე ქალაქად.

***) მეფობდა 439—446 წ.

****) ვარ.: მშვენი.

ტერი მცირე, აწ ხუცის სამარ. ხოლო ქციის ხრამი აქა არს სიმაღლით ორასი მკარი და მეტიც, და განით ხუთას სამ-ოცი მკარი, და ქივჭავას ხრამი ორ-ასი მკარი. აქ, ქივჭავასა ზედა, არს კლდე სპეტაკო და მისგან სცვივა ბროლი გათლილი კუთხედ, მწვეტი ორ კერძოვე. ქივჭავას წყალი სდის ბენდერის მთასა და მოდის სამხრით. არს ვენახოვანი, ხილიანი, არამედ მთისაკენ არა *). ამის სადინს არს ნადაწბაზგევი, თამარ მეფის ნასასახლევი. აქა არს ტბა მცირე, ლულუფრისაგან კიდე, მას შინა არა-რაი. ხოლო სამშვილდეს ქვეით ქციის ხრამი, ნახიდურამდე, უმეტეს განიერი. აქ ნაყოფიერებს, სხვათა აღგილთაგან მეტად, ბროწეული, ლეღვი, ზეთის ხილი და სხვანი ხილნი. გალანამცა ზამთარს არს თბილი, და ზაფხულ ფრიად ცხელი. რამეთუ ზამთარს შეშა არა უკმს. ნაკიდურს ქვეით დის ქცია გაშლით, მინდორსა ზედა, განა კბოდე-ფლატიანსა იმიერ და ამიერ. არმედ ხრამთა ამათ შინა არიან მრავალნი ქვაბნი, კლდეთა მალალთა შინა გამოკვეთილნი, სახიზრად, ვიეთნი აწ კაცთაგან მიუსვლელნი არიან, და მათ შინა ფუტკარნი მრავალნი, რომლისაგან გარდმოედინებიან თაფლნი, კვალად არს ქციასა შინა თევზთა სიმრავლე ფრიადი და გემოიანნი, ჰირუტყენი უამრავნი, ამიერ და იმიერ დაბნებიანი, ხოლო ხრამის

---

*) ვარ. : არამედ მთისაკენ არა ნაყოფიერებს

კიდესა ზედა, რომელნი დაბნები არიან, არა არს მუნ ვენახნი და ხილნი. ჩდილოთ კერძ ხრამსა შინა აკეთებენ მცირედ აბრეშუმს. არს აქა ფრინველთა სემრავლე, შინაურ-გარეულთა, და უფროს კაკაბთა. ნაკიდურს ქვეით, ქციის ამბერ და იმიერ კიდესა, სახლობენ ელნი მაჰმადიანნი, მოხარკენი და მოლაშქრენი მეფისანი; არამედ ბაირდის სულტანი; რომელი დასხნა შაჰ-სეფიძე ავლაბარს ქვეით ნაჯბადინამდე, და ეკკლესია ნაზარა-სოფლამდე. ხოლო აღვილსა ამას პირველ ეწოდებოდა წყალთა-შუა, და აწ ბაიდარი. არამედ არს ფრიალ ნაყოფიერი აღვილი ესე. ნაყოფიერებს ყოველნი მარცვალნი თესლთა, ხილნი წალკოტთა და მტილთა უცთურა და მრავალი. აბრეშუმი, ბანბა მრავალ. პირუტყენი, აქლემილამ თხამდე, ყოველნი. მფრინველნი გარეულ-შინაურნი ყოველნი აურაცხელნი, და მფრინველთ სანადირო წარჩინებული ყოველთაგან. ხოლო ნაჯბადინს ქვეით არს ხუნანი, აღმოსავლით და ჩდილოთ უდის მტკვარი, სამხრით ქცია. აღაშენა ციხე ქალაქი ქართლოს. პირველ უწოდა მტკვრას-ციხე, შემდგომად ხუნანი, და აწ მაჰმადიანნი უხმობენ ყიზ-ყალას *), დაბის გამო. პირველმან მეფემან თარნაოზ ჰყო საერისთოდ, ვინადგან იყო ქალაქი და ნაპირის

---

*) ვარ.: ქალისციხე ყიზყალას (ყიზყალა ქართულად ქალის-ციხე).

აღვილი. შემდგომად ყრუსა მოოხრდა ქალაქი, და ციხე იყო აქამომდე. აქა არს ნახიდვარი. ამის გამო აღაშენა 89 მეფემან როსტომ ხიდი ქვიტკირისა, დიდ-შვენიერი, რომლისა სვეტსა შინა არს სახლი შვენიერი, მჭურეტი იმიერ და ამიერ მდინარისა. სივრცე ხიდისა ათი მკარი. აქეთ და იქით ქციის კიდესა ზედა ფუნდუკნი *) დიდნი და კეთილნი, თლილის ქვისანი, ხუნანის ველსა არა იყო ნაყოფი უწყლობით. 94 მეფემან ვახტანგ გაიტანა რუ ქციისა ნახიდურის ბოლოდამ და აღაშენა დაბნები, და ნაყოფიერებს ფრიად.

ხუნანის ჩდილოთ კერძოთ ერთვის მტკვარს, დასავლეთიდამ, მდინარე ალგეთი. გამოსდის კლდეკარს, და მოდის აღმოსავლეთად. ხოლო იმზღვრების მდინარე ესე: აღმოსავლით მტკვრითა, სამხრით ლომთა გორით და აწ მარნეულის გორის აღმოსავლეთად გულთაფამდე, დასავლით ამისივ გორის წასრული წრაუთის თავამდე, მიწვენილი სამებამდე და მისრული ბენდერის მთამდე, და ბენდერი-ლაკვს **) გორამდე. ჩდილოთ გორა კუმისისა, მტკვრიდამ მიყოლით კოჭრამდე, განვლის სამადლოს და სხალნარს,

აღ-
წე-
რა
აღ-
გე-
თის
მდი-
ნა-
რი-
სა.

*) ვარ.: ხიდში დატანებულნი ფუნდუკნი

**) ვარ.: ბერნდერი ლაკვის გორამდე

მიაღებების დიდ-გორს, და მთა დიდ-გორი და ერიქა-
ლისა *), და მიაღებების კლდე-კარს; დასავლით, კლდე-
კარისა გამოკიდებული ლაკვს **) გორა, მიდგმით ბენ-
დერისა. ხოლო კლდე-კაწი ალაშენა ლიპარიტ-ბალუმ-
მან ***), და არს მაღალს მთის კლდესა ზედა ციხე.
ამ მთას გამოსდის ალგეთი, არა არს უწყებულ, რით
ეწოდა ალგეთი. ამას ქვეით ერთვის ალგეთს საყავ-
რის-ხევი, ჩდილოდამ. ამას ქვეით ერთვის ალგეთს
მუავის-ხევი. გამოსდიან ორნივე კლდე-კარს. ამათ
უწოდებენ კლდე-კარის სოფლებად. ამას ქვეით არს
მანგლისი, ეკკლესია გუნბათიანი. ალაშენა დიდმან
კოსტანტინემ, მარიან მეფის ჟამს, და დაასვენა აქა
ფეკის ფიცარი უფლისა, არ-ოდეს შემუსრული არს.
სამხრით გუნბათსა შინა არს მაჰმად ლომსა ზედა
მჯდომარე დახატული. იტყვიან მის გამო მაჰმადიან-
თა არა შეუმუსრავთ. ზის დასმული გორგასლისა-
გან ეპისკოპოზი, მწყემსი ალგეთის ხეობისა და ქცი-
ის ზემოთისა თრიალეთამდე. მანგლისს ქვეით ერთ-
ვის ალგეთს ხევი კველთეთისა, გამომდინარე დიდ-
გორის მთისა. ამას ქვეით ერთვის ალგეთს ლაკ-
ვის-წყალი. დის ლაკვას ერთს წყაროს ერთი სა-
წისქვლო წყალი. არამედ ადგილი ლაკვისა არს შვე-

*) ვარ.: ერიქალი.

**) ვარ.: დევის გორა.

***) ლიპარიტ ორბელიანი თანამედროვე ბაგრატ III-ისა.

ნიერბ, ვითარცა თრიალეთი. ამას ქვეით ერთვის ალგეთს დვალთა ლოლოვნის-კევი. გარნა პატივანს ზეით, კლდე-კარ დიდ-გორამდე, არა არს ვენახნი და ხილნი, არამედ ვითარცა მთის ადგილნი აღესწერეთ მოსაგულითა. განა არს ტყიანი, ნადირიანი. პატივანს ქვეით ვაკეს არს ლოდი, რომელი გვალვასა თუ გარდაბრუნო *) და შენამო, მოვალს წვიმა, ხოლო წვიმიანობასა შინა თუ შეაყარო ნაცარი და გარდაბრუნო, იქმნების უწვიმრობა. ამას ქვეით დის ალგეთი ჩდილოდამ სამხრით და ერთვის საშუალს გუდარეხის-ხევი. ხოლო გუდარეხს არს მონასტერი უგუნბათო, ბენდერის მთის ძირს, ფრიად შევნიერი, შევნიერს ადგილს მრავალნი შენობანი; ზის წინამძღვარი. მას ზეით, ბენდერის მთისაკენ, არს ციხე და ადგილი კლდოვანი, კლდითავე მაგარი. ქვეით ამისსა ალგეთს ერთვის ამლივის-წყალი თაკვიდამ, სდის სამკარით. ხოლო ბუჯღულეთს ქვეით იწყებს ალგეთი აღმოსავლეთით დინებასა, და ტბისის უკან, ჩდილოთ კერძე არს ციხე ბერთვისი, კლდესა ზედა შენი და გარემო კლდითა მოზღუდვილი ეჯ-ნახევარ ოდენ, და შეუვალო. და დიან მის შორის წყარონი. ჩხიკუთის სამხრით არს ეკლესია სამება წმიდის გიორგისა, მალალს გორასა ზედა ნაშენი, არმედ საკვრე-

---

*) ვარ.: რომელი გუალუასა თუ გარდაბრუნო, იქმნების წვიმიერება.

ლი, რამეთუ დიდროანითა ლოდითა შენი, რომელი
კაცთაგან არა შესაძლებელი *) არს მისი ქმნა, რომელი
აგლია ზღუდედ. ძირს მისსა არს წყარო დი-
დი და ფრიად კარგი. ძველად იწოდა გმირთ ნაკვე-
თი და იყო ციხე, ხოლო აწ ეკლესია. ამას ქვეით
ერთვის ალგეთს ხევი საღირაშენისა. გამოსდის სხალ-
ნარს და მოდის სამხრით. ამას ერთვის ხევი ზრბითა
ოშეთისა **). მას ზედა არს მონასტერი საქუჯისი.
მას ზეით ზრბითის ***) კევზედ, მაღალს კლდებედ,
არს ეკლესია ოცბეთი, ხოლო სად ერთვის ალგეთს
კევი ესე, მუნ არს ციხე ფაჩხისი, ფარიბირთვისის
ციხისა, აწ შემუსრვილი. ამის გამომართებით, სამხ-
რით, არს წინ-წყარო, ქალაქი მცირე, მოსავლიანი,
კეთილ-ჰაოვანი, მაღალს ადგილზედ მდგომი. აქა არს
წყარო: უკეთუ მით მოხარშო მარცვალნი რომელ-
ნიმე და დღეთა შენტა ხარშო, ვერა-ოდეს მოხარ-
შავს, გარნა სასმელად და საკმარად კეთილი.

ფარცხის ქვეით ერთვის ალგეთს კევი ბოგვისა.
გამოსდის სხალნარს, მოდის სამხრით. მას აქეთ
ერთვის ალგეთს კევი ასურეთისა. გამოსდის სა-
მადლოს. ხოლო სამადლო იწოდების მუნ ფუნდუ-
კისათვის. მოდის კევი ესე სამკრით. კიკეთს ქვეით,

*) ვარ.: კაცთაგან ძვილ შესაძლებელ არს მისი ქმნა.

***) ვარ.: ზარაბიოშეთისა.

***) ვარ.: ზარაბითის.

კვესა შინა, არს მონასტერი კახენისა. ყოფილ არს დედათა, გუნბათიანი, შვენიერი, აწ არს ხუცის სამარ. აღაშენა მეფემან თამარ. სამხრით, მას ზემორ, არს ციხე აზუელასი და აწ კაყურისა, თხემსა ზედა კლდისასა, ამ ციხის სამხრით არს სასახლე მეფისა კაყური; აღაშენა 89 მეფემან როსტომ. უმეტეს 91 მეფემან გიორგიმ და 94 მეფემან ვახტანგ. დგებოდნენ ზათხულს მეფენი. ლოუბნის კევი გამოდის კაყურის ციხის გორას და ერთვის ასურეთის-კვეს. ასურეთის-კვეს ქვეით, სამხრით, არს დუწნუვი. აქა არს კრკნალი და დარანნი დიდ-დიდნი. ეგრეთვე მანკუელს; სადაცა არს აფთარნი მრავალნი. მარნეულს არს ნაციხვარი, მის გამო იწოდა ძველადვე ლომთა-გორა. მის სამხრით არს დაბა ეკკლესია, და სიციხისათვის ჯოჯოხეთად წოდებული. აქ ითხრების მიწა და ხდიან გვარჯილასა. ეგრეთვე იაღლუჯის მთასა შინაცა მიწისაგან ხდიან გვარჯილასა. ხოლო ალგეთის მსახლობლის *) ბარათიანთაგან ეწოდების ამ ადგილთა სჯაბათიანო. აწინდელს ჟამსა, თვინიერ დბანის-კვეისა, თრიალეთისა, ტაშირისა და სომხითისა, ჟამთა ამათ. ხოლო ალგეთის შესართავის ჩდილოთ, იაღლუჯამდე, მტკვრის პირს სახლობენ ელნი ზაჰმადიანნი, მთესველნი ბრინჯისა, ბანბისა და ყოვლისა თესლ-

---

*) ვარ.: მსახლობელთ.

მარცვლისა. აკეთებენ აბრეშუმსა. მოხარკენი არიან მეფისა, საესენი ყოვლითა პირუტყვითა.

საყალბუთნის დასავლით არს იაღლუჯის მთა, უტყეო და უწყლო, ზე სადაცა სდის წყარო მცირე, იგიცა მწარე და მლაშე. არამედ არს ფრიად ბალახოვანი, ზამთარ-ზაფხულს სულ მოუკლებელი, რომელსა ზედა იზრდებიან არვენი, მროწლენი, ჯოგნი და აქლემნი. იპოვების მგზავსი იამნის ქვისა, დიდი და მცირე, მრავალ-ფერნი. აქა არს ბალახი კალია, რომლის ძირს დასწვენ და ნაცრითა მისითა აღუღებენ საპონსა უმჯობესსა, კვალად ხმარობენ სხვა ფერცა. ამის მთისა დასავლით, ხოშაგერმას *) იქით, არს ოხის-ცისე, ველსა ზედა, და აწ შემუსვრილი. და ამის ჩდილოთ კერძ არს ტბა კუმისისა, მლაშე, შესდის წყარო კოდისა, კვალად ერთვის კოჭრისა და გუდელისის კევის წყალი. ამ ტბის დასავლით არს კუმისი, დაბა დიდი, ვენახოვანი, ლეღვიანი, ბროწეულიანი, ხილიანი. ამის მინდორსა შინა მოვალს ყოველნი თესლნი, ბრინჯ-ბანბას გარდა; კანაფი უმუშაკოდ სცენდების. კუმისის თავს, კლდესა შინა, არს გამოკვეთილნი ქვაბნი. კუმისის აღმოსავლით, მტკვრისაკენ, არს თეჯეთები და ეკკლესია წმიდის გიორგისა სასწაულთ-მოქმედი. მტკვრის კიდებზედ არს ქალაყურყუთა, და აწ სონღალუღად წოდებული, ნაყო-

*) ვ. ხოშგერმა.

ფიერი ყოვლითავე. ამ ქალიდამ იაღლუჯამდე და კუმისის ტბამდე და მტკვრამდე არს მინდორი დიდი, აწ წოდებული სარვანი სამეფოთ *) აქლემთა დგომისათვის, უწყლობით უნაყოფო.

ხოლო კაჟრის ჩდილოთ კერძ არს სკვირეთის მდინარე, აწ წოდებული ვერე. გამოსდის დიდ-გორის მთას, მოდის აღმოსავლით, ერთვის მტკვარს დასავლიდამ, ტფილისის ჩდილოთ კერძა შესართავსა ზედა **) არს ლურჯ-მოწანატერი. და კეობა ესე, დიდ-გორის მთის კერძო, არს უვენახო, უხილო ვანათამდე ***). მას ქვეით ვენახოვანი, ხილიანი, ტყიანი, ნადირიანი, ფრინველიანი. ვანათს ქვეით, სამხრით, არს ციხე წიკრისა. აქვე არს კევი გელიყარისა. მას ქვეით წყდულეთს ერთვის ვერეს-კევი, და ამ კევის თავს, მთაში, ჩდილოთკენ, არს ციხე ლასტისა. ამას ქვეით, სამხრით, ყოვლად-წმიდის მოწანატერი ბეთანია, გუნბათიანი, მაგარს აღგილს, თამარ მეფის აღშენებული და აწ ხუცის სამარ. მუნ ერთვის კევი ვერეს სამადლოდამ. ამას ზედ არს რკინის-ციხე უქვტირო, კლდისაგან მოზღუდვილი. ამას ქვეით არს

აღ-
წე-
რა
სკვი-
რე-
თის
მდი-
ნა-
რი-
სა

*) ვ.: სარკინისა. მეფეთ აქლემთა

***) ვ.: ზედა ვერისასა

***) ვ.: ვანათი არს თავსა მდინარისა ამის, ზამთარ და ზაფხულ გასაძლისი, ნადირით ფრიად სახე და კეთილი სანადირა.

ახალდაბა და ამის დასავლით უძო, ეკკლესია წმი-
დის გიორგისა, მაღალს გორასა ზედა, მჭვრეტი კოჭ-
რისა და ტფილისისა. არამედ არს კეობა ესე ფრიად
მაგარი და მოსავლით და პირუტყვით შემკული, განა
იციხს სეტყვა ხშირად, რამეთუ მოაძგს დიდგორი.
ხოლო მთა დიდგორისა არს მაღალი ზე თხემთა უტ-
ყეო, კალთათა ტყიანი, ბალახ-ყვავილიანი და წყა-
როებითა შემკული, ნადრნი მრავალნი. აქა არს
წყარო: ცივებით გაყვითლებულმან უკეთუ სვას და
დაიბანოს პირი, წამს განჰკურნებს; იყო ძველად მე-
ფეთა სადგური ზათხუღს; აწ არს მეფეთა ცხენთა
საბმური ზათხუღს. არს მრავალთა ადგილთა მჭვრე-
ტელი. ამისი ჩილილოთ კერძი მეოთხე სადროშოსი,
ხოლო სამხრით კერძი ამის *) სადროშოსი. ამის პი-
რის-პირ, სამხრით, მთა ბენდერისა, ეგრეთვე ტყიანი
და ბალახ-ყვავილოვან-წყაროიანი, და თხემთა უტ-
ყეო, და თრიალეთისაკენ სრულიად უტყეო. ხოლო
ესენი, რომლნიცა აღვსწერეთ, ძველად არს ორ სა-
ერისთოდ.

გარ-
და-
ბა-
ნი-
სა

ხოლო გარდაბანი არს საზღვრით: აღმოსავლე-
თით, მტკვარი და ხუნანის გამართებით ბერდუჯის
აღმოსავლეთის მცირე მთა; სამხრით, შულავრისა,
ქაპალისა და ბოლნისის გორაები; ჩილილოთ, მტკვრი-
დამ ტფილისის გორაები; ტაგნაკეთამდე; დასავლით,

*) ამისი შესამე

კევი ასურეთისა წინ-წყაროს გამომართებით ნახიდუ-
 რამდე და ბოლნისის შტორეს მთამდე. იწოდების
 ქართლოსის ძის გარდაბანის გამო, რომელსა ხუნანი
 და ესენი მისცა დედამან მისმან, და უწოდა სახელრ
 თვისი. ამასვე უწოდეს შემდგომად აგარანი, არამედ
 შემდგომად განდგომისა გრიგოლი მთავრისა*) ამას
 დაედვა გრდანი, ჯილო და მარტყოფი, და იწოდებრ-
 და ესენი გაჭდაბანად, და არს საერისთო ხუნანისა:
 წინ-თქმული გარდაბანი, სომხითი, ბერ-დუჯის მღ-
 ნარე, ტაშირი და ბანბაკი. ხოლო მეორე საერისთო
 სამშვილდისა არს: საბარათიანო, დბანის-კევი, სკვი-
 რეთი, თრიალეთი, რომელი იყო წილი გაჩიოსი,
 გარდაბანს ზეითი. ამან აღაშენა ქალაქი ჭახიანი. იყო
 ესე ძე ქართლოსისა, რომელსა მისცა დედამან მის-
 ცხე და სკვირეთილამ ვიდრე თანავრადმდე და აბო-
 ცის თავამდე, და განყოფილებამდე იყო ესრეთ
 საერისთოთ, არამედ უწოდებდენ დღემდე სომხით-
 საცა, თვინიერ თრიალეთისა, ორთა საერისთოთა,
 რამეთუ ვინათგან ხოსროვანთა შემდგომად ბაგრატ
 მეფისამდე დაიპყრეს სომხითის მეფეთა აღგილნი ესე-
 ნი, ვითარცა მოგვითხრობს ცხორება, ამისთვის უწო-
 დეს სომხითი. ხოლო აწინდელს უძისა იყო ერთ სას-
 პასპეტოდ, რომელნი შეიცვალებოდენ სპასპეტნი.
 კვალად იაღლოჯის აღმოსავლით და მტკვრის

და
 გა-
 ჩი-
 ნის
 საე-
 რის-
 თო-
 ნი

*) გრიგოლ ქორ-ეპისკოპოსი † 827 წ.

აღწე- გაღმართ არს ბოსტან-ქალაქი, რომელი არს რუსთავი,
რა ხოლო აწ ნაგებია, ესე აღაშენა ცოლმან ქართლო-
ბოს- სისამან ცის-ქალაქი *). შემდგომად 28 მეფემან თრდატ
ტან- აღაშენა ეკკლესია კეთილი. გორგასალ დასვა აქა ების-
ქალა- კობოზი ღ იყო 64 მეფის დავითისამდე. არამედ გამოსლ-
ქისა კვასა ბერქა ყენისასა მოაკრდა და აწცა არს ოკერ.
გარე- ამ ჟამთა შინა ქმნა სასახლე 92. მეფემან ერეკლემ,
ჯის მერვე შემუსრა 94 მეფეისან ვახტანგ. ხოლო საზღ-
მთი- ვარი ამისი არს: დასავლით, მტკვარი; ჩდილოთ, კე-
სა ვი ლოჭინისა; აღმოსავლით, მთა გარეჯისა ვიდრე
მწარე-წყალამდე; სამხრით, მწარე-წყალი.

ნაგების აღმოსავლით და სამხრით არს ველი
დიდი ყაჩაღისა, სავსე ქურციკითა, რომელსა მოინა-
დირებდენ მეფენი წლითი-წლად. ხოლო მტკვრის კი-
დეთა ქალა დიდი, სავსე ეშვითა **), მშველითა, დათ-
ვითა, მგლითა, და წვრილის ნადირითა. ირემი იმყო-
ფის ჟამად, და კოკობნი მრავალნი. გარეჯის მთას
არს მონასტერნი კლდესა შინა გამოკვეთილნი, სე-
ნაკნი, ტრაპეზნი და პალატნი. ზამთარ თბილი, ზაფ-
ხულს გრილი. ნათლის მცემელს ზის არქიმანდრიტი,
ნისნატყის ზის წინამძღვარი, ჯაკეთ-გარეჯას არქი-
მანდრიტი, ბეჭთ-უბახს წინამძღვარი. არამედ ყოფი-
ლან მონასტერნი მრავალნი ვიდრე მწარე-წყალამდე.

*) ვ.: ციხე-ქალაქი

**) ეშვი ანუ ღორი.

და მოწესითა სავსენი. ხოლო აწ არს ხუთი მოწესითა მყოფი. არა არს აქა წყალი, არამედ იპყრობენ წვიმისაგან კლდის ქათა შინა და სმენ მას. არა არს ტყე, არამედ ძეძვი, მით ხარშვენ და აცხობენ. არს ეკკლესიანი შემკულნი და ხატულნი ძველითგანვე. მონასტრად ქმნილი არს 13 მამათაგანისა დავითისაგან, მერმე შემკული და მომატებული მეფეთაგან. რამეთუ ნაგებიდამ გაილა 94 მეფემან. ჭახტანგ რუ მტკვრისაგან, და მიერ ჟამითგან ნაყოფიერებს ქალებს ქვეითი მინდორნი. ყარაის ქალას ქვეით მტკვრის კიდეს ესახლნენ ელნი დემურჩი ასალნუ, სავსენი პირუტყვითა: რამეთუ ზამთარ სითბოთი და ტყითა და ბალახითა მოუკლებულ არს ადგილი ესე, და პირუტყენი მათი დგებოდნენ გარეჯის მთასა ზედა. რამეთუ რაოდენნი წყარონი სდიან მთასა მას მლაშენი არიან და პირუტყვთა შემრგონი. არს მთასა ამას ზედა თუთუბო, კაპარი მრავალი. ხოლო რაოდენნი ელნი დავსწერენით ქართლს, ზამთარ არიან ამ ადგილებთა შინა, და ზაფხულს ზღვლენან ყაიყულისა და პალაკაციოს მთასა ზედა. არამედ აჰყარა შაჰ-ნადირ და დასხნა ხორასანს, და არს ესეცა სასპასპეტო საბარათიანოსი.

ნაგების ჩდილოთ, მტკვრის კიდეზედ, არს ქალა ყარაღაჯისა, ეგრეთვე ნადირიანი და კოკობფრინელითა სავსე. იდგა ჯოგი მეფეთა და უწოდებენ საჯოგის ქალას. არამედ ესე ადგილნი, ნაგებს

ზეით, არს ძველად კუქსეთისა, რომელსა მისცა დედამან კუხოსს. ხოლო ნაგებს ქვეითთ წყნეთისა არს, და აწ უწოდებენ ყარაის და გარეჯის მთას, მასვე ძველს სახელს. ხოლო მსახლობელნი არიან სომხით-საბარათიანოს მთავარნი და აზნაურნი, ვითარცა ნიშანი გვიდვია რუქასა აშას. არამედ არიან მშვიდნი, მოაჩილნი, ბრძოლასთ შემმართველნი, შვენციერ-ჰაეროვანნი, ეგრეთვე ქალნიცა უმეტეს ნაზნი. ხოლო თათარნი, რომელნიცა დავსწერენით, არიან სუნნი, ქცევითა ვითარცა შვენის პირუტყვთა მწყემსთა, განა მკენნი, შემმართველნი, ახოვანნი, ჰაეროვანნი, უწოდებენ თარაქამად, ვინათგან ბრაცენი, უცოდინარნი არიან; ქალნიცა ეგრეთნივე; არამედ მოშავგვარემონი, მხენნი და მბრძოლნი უფროს კაცთა, ცხენითა თუ ქვეითათ.

აღ- ხოლო არს მეოთხე სასპასპეტო ტფილისიღამ
 ვი- ვიღრე ტაშის-კარამდე, მეფისა თანა მყოფნი. და
 წე- იმხდვრების: აღმოსავლით, ლილოს საზღვრით, რომ
 რა მელი განვლის ხაზი შარობის ლილოსასა, აღმოსავ
 მეოთ- ლით სამხრითკენ დაჰქანამდე, რომელსა ეწოდების
 ხე ღამანას-კევი; მუნით განვლის სამგორისა და სადაჯარს
 სას- შუა, და მრავალ-წყაროსა და სათის-ქალას შუა და
 პას- მიაღვების ბერთ-უბნის დელესა. ხოლო ლილოღამ
 პე- ჩილილოთ მიაღვების კევმარს და კევმარი მტკვარს
 ტო- მიაღვების, და მტკვრის კიდე მცხეთამდე; სამხრით
 სი ლოქინის-კევი და გამოღმართ კაწანისის გორა, შინ

დისისა და წავკისის გორა, და წყნეთის გორა, და სკვირეთის ჩდილოთ კერძი სხალდიდამდე, სხალდიდამ დიდ-გორის მთამდე მიყოლით. ერიქალის მთა, კლდე-კარი, ერჯევანი, თორის მთა, და გაყოლით ნარიანის ხაზი ტბის-ყურამდე; ჩდილოთ, მტკვარი, და დასავლით დამჩხერალოდამ სადგერსა და ფორს შუა, ბაკულიანის მთამდე და ტბის-ყურამდე. ხოლო ტფილისის სამხრით ერთვის მტკვარს კრწანისის-კევი, დასავლეთიდან კუმისისა, და შინდისის მცირე მთებიდან გამომდინარენი.

ხოლო ტფილისი არს სამი ქალაქი: ტფილისი, კაღა და ისნი. ჰყოს მტკვარი კალას, ტფილისს და ისნს. კალას უდის ჩდილოთ აღმოსავლით, ტფილისს ჩდილოთ და ისნს დასავლით და სამხრით. ხოლო კალასა და ტფილისს ჰყოფს სალალაკის-წყალი, რომელი გამოსდის წავკისისა და კოჭრის მთებსა, სამხრით და აღმოსავლით უდის კალას, და დასავლით ტფილისს. არამედ პირველ იყო დაბა. 27 მეფის ვარზაბაკურის ჟამსა შინა აღაშენა შურის-ციხე, მცხეთისათვის, ერისთავმან სპარსთამან. შემდგომად გორგასლან დადვა საფუძველი. დაჩიმ, 34 მეფემან, ქმნა ქალაქად და ტახტად მეფეთა, და მურვან-ყრუს *)

ტფი-
ლი-
სის
აღ-
წყე-
რა

*) მურვან-ყრუ. ძმა ქალიფა აბდალმელიქისა, საქართველოში შემოვიდა მე VII საუკ. გასულს.

შემდგომად შემუსრეს ხაზართა *) და აღაშენა ამირ აგარიამან. შემდგომად შემცირებისა მცხეთისასა და აოხრებისა მისისასა, უმეტეს ტახტი იქმნა ბაგრა-ტოვანთა. ტფილისს დის ცხელი წყალი კლდიდამ, არს მით აბანონი ექვსნი, და დიდ-შენნი ავაზიანნი. მრდის მომდინარე ცხელი წყალი. აქ თახოაჲს ყოფილა ციხე, არამედ აწ შემუსვრილი არს. აქ დასხნა შასეფიმ სეიდნი, მის გამო სპარსნი უწოდებენ სკიდაბადს. ყოფილან ეკკლესიანი დიდ-შენნი, არამედ აწ შემუსვრილნი არიან.

კალას არს ციხე, ნაშენი მაღალს კლდესა. ზედა და ჩამოზღუდვილი სალალაკის-კევი მტკვრამდე. სალალაკის კევის კარს უწოდებენ განჯის-კარად. მაღალს ციხეში არს ეკკლესია გუნბათიანი, წმიდის ნიკოლაოზისა, და სასახლე მეფისა. პალატნი დიდ-დიდნი და შვენიერნი. არამედ დაუტევა 89 მეფემან როსტომ, ჩამოზღუდა კალა, ციხიდამ კიდის ყურამ-

*) 718 წელს გამეფდა ჯუანშერ არჩილისძე. ხაზართა მეფემ ცოლად თვისად მოითხოვა არჩილ მეფის ასული შუშანა. ჯუანშერმაც და შუშანამაც უარი შეუთვალეს. გადმოვიდა ხაზართა ჯარი, შემუსრა ტფილისი, და დაატყვევა შუშანა და დაბრუნდა. დარიალს რომ მიაწიეს, შუშანამ საწამლავი შესვა და იქვე გარდაიცვალა.

დე, და მისცა სპარსთა (მიერითგან უპყრავთ *) შათ) და თავისა თვისისათვის სამეფოდ **), ალაშენა, სიონსა და ანჩის-სატის შუა, სასახლე, მტკვრის გარდაკიდებით, ყიზილბაშთა რიგისა. ხოლო 94 მეფემან ვახტანგ ალაშენა სახლი შვენიერი, სრულიად სარკისა და მოოქროვილი, დიდ-მხატვრობითა, ლაჟვარდითა და მარმარილოს კედლითა. შემუსრეს ოსმალთა. არს კალას ეკლესია გუნბათიანი, დიდი, დიდად შვენიერი, სიონი, წოდებული ღუთის-მშობლისა, რომლისა საფუძველი დასდვა 39 მეფემან გურამ, შემდგომად შეასრულა ქვრივმან ვინმე და მოქალაქეთა, და 41 მთავარმან ადარნასემ, ხოლო აწ. დარღვევასა ზედა მიხილი განაახლა და ალაშენა ძირიდან გუნბათითურთ 44 მეფემან ვახტანგ. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ტფილისის სამხრით ქციისამდე. არს კვალად ეკლესია ჯვარისა, გუნბათიანი, შვენიერი განაახლა აწ იმერლის-შვილმან. არს კვალად ანჩის-სატი, დიდი, უგუნბათო, კათალიკოზისა; შემუსრვილი ალაშენა კათალიკოზმან დომენტიმ, ძემან ქაიხოსროსამან; არს კვალად ეკლესია ნათლის-მცემლისა, რომლისა გუნბათი მოარღვია 89 მეფემან როსტომ და სხვით განაახლა 94 მეფემან ვახტანგ. არს კვალად,

---

*) ვ. მ. მიერითგან ეპყრათ სპარსთა ვიდრე 96 მეფის ირაკლი მეორისამდე.

***) ვ. სამეფოდ.

დაბალს ციხესა შინა, ეკლესია გუნბათიანი და აწ
ცარიელი, და სხვანი გუნბათიანი ძრიან. სამი უპყ-
რავთ სომეხთა. უგუნბათო აღაშენა კარის საყდრად
89 დედოფალმან მარიამ. კვალად აღაშენა 94 მე-
ფემან ვახტანგ ორი უგუნბათო. 90 დედოფალმან
როდამ აღაშენა ერთი უგუნბათო, კვალად უგუნბა-
თო ოთხი, აწ უპყრავთ სომეხთა. ხოლო ხიდის ყურს
აღაშენა მეჩითი შაჰ-ისმაილ. 89 მეფემან როსტომ აღა-
შენა ციხეს გარეთ ერთი, ჰასახლესა შინა ერთი, და
განჯის კართან ერთი. ურუმთა ქორონიკონსა 1727
აღაშენეს სამი, არამედ შემუსრნა შაჰ-ნადირ.

ისნს არს, კიდესა ზედა მტკვრისასა, კლდესა
ზედა, ციხესა შინა, ეკლესია მეტეხი *) ლუთის-მშობ-
ლისა, გუნბათიანი, დიდ-შენიერ-ნაშენი, საარქი-
მანდრიტო. შემუსრვილი აღაშენა ჩნ მეფემან დი-
მიტრიმ. 92 მეფემან ერეკლემ მისცა სპარსთა, და
არს უქმად. აქ განვალს კიდი კალიდამ ისნს, ციხი-
დამ ციხესა. ხოლო კიდის ყურის სამხრით არს საფ-
ლაფი წმიდის აბოსი, რომელი იწამა სპარსთაგან ტფი-
ლისს. ხოლო ისნის-ციხე ყოფილ არს დიდი, რომ-
მელსა განაახლებდენ ოსმალნი ქორონიკონსა 1728,
და დაშთათ უსრულნი. ისნს არს ეკლესია ერთი
უგუნბათო, არამედ გუნბათიანი ორი. და უგუნბათო

*) იტყვიან ამის აღშენებას გორგასლისას შენიშ. ვა-
ხუშტისა.

ერთი უპყრავთ სომეხთა^{**}). ყოფილან ძველად შრავალნი ეკკლესიანი ტფილისსა, კალასა და ისნს, არამედ აწ შემუსრვილნი არიან.

კალა მოზღუდა მეორემან შაჰ-აბაზ, პირველ^{***)} შემუსრვილი, სამკრიფო მოაგლო სალალაკის კლდეზედ, დასაგლით ქმნეს ორი კარი, ჩდილოთ ორი კარი. ზღუდეს გარეთ უკმობენ აწ გარეთ-უბანს, სადაცა არს ასპარეზო. აქა არს ეკკლესია გუნბათიანი ორი, უგუნბათო ორი, და უპყრავთ სომეხთა, ხოლო უგუნბათო ორი უპყრავთ ქართველთა^{***}). კალას არს რომაელთა ეკკლესია ერთი, და მონოზონნი, ხოლო აწ უწოდებენ ოთხთავ ქალაქთა ტფილისს და განყოფით კალას ტფილისსა, ტფილისს სკადახადოს და ისნს ალაბახის, და გარეთ-უბანი არს ტფილისისა. მსახლობელნი არიან ციხესა და სეიდაბადს სპარსნი მაჰმადიანნი. ხოლო ციხეს გარეთ უფ-

*) ვ.: არს კვალად ისნს ეკკლესია დიდი უგუნბათო, შვენიერ ნაშენი, რომელი ალაშენა დედოფალმან დარეჯან, დადიანის ასულმან, და ჰყო კარის საყდრად სამეფოდ წელსა 1784.

**) ვ.: მეორედ შემუსრვილი.

***) ვარიანტი უმატებს: და აწ ალაშენა საფუძველით ეკკლესია დიდის კეთილ - ქმნული და შვენიერი წმინდის გიორგისა, ქაშოეთად წოდებული, ამილახორმან გიკომან, რომელსა სპარსნი სახელად უწოდებენ შაჰ-ყულიხანს.

რო სომეხნი და მცირედ ქართველნი, ქცევა-ზნით ქართულითა, სახლნი ნაშენნი არიან ქვა-ტალახითა და გალესილი გაჯითა, ზოგთა სპარსთ რიგისა, ზოგთა ქართული. არამედ ციხე, ეკკლესიანი და ზღუდენი ქვიტკირისანი არიან. ჰავითა არს მშვენი და მხიარული, ერნი მშვენიერნი და მშვიდნი, ქალნი ფრიად კეკლუცნი. გარემო ქალაქისა წალკოტნი და სავარდენი მრავალნი, ყოვლის ხილითა და ყვავილითა სავსე, განა ქალაქი ვიწრო, ფოლორცნი უშვერნი. ზაფხულს ცხელი და არა გაუძლისი, ზამთარ ცივი. გაზაფხულ-შემოდგომა მშვენი და სატრფო. სანადირონი მრავალნი ახლოს, ფრინველთა და ნადირთა. ხოლო კვალად დასავლით, იშითუტრუქის კლდესა შინა, არს მოწასტერი მთა-წმიდაისა, და აწ ცალიერი. ხოლო ტფილისის სამკრ-აღმოსავლით არს ხათლუსი. მუნ დის ნავთი, კიდესა მტკვრისასა, არამედ წყლის სიახლოვით მრავალი არ იღების. აღმოსავლით ტფილისისა არს ჯიჯო. არა არს მუნ ვენახნი და ხილნი მთობისაგან, და არს უმდინარო წყაროებითა, და ნაყოფიერებს მთურად. ტბანი არიან მცირენი და უთევზთნი, მყვრითა სავსე, სხდების წერო და ბატი მრავალი. ტფილისის ჩდილოთ არს მინდორი დადუბისა, რომელსა პირველ ეწოდა ცხენის-ტერფი. ტფილისი დამ მცხეთამდე უწყლო, არამედ მოსავლიანი. კვალად ტფილისის ჩდილოთ არს ლურჯ-მონასტერი, ეკკლესია წმიდის გიორგისა, უგუნბათო, დიდი, აწ

ხუცის სამარ. კერქსა ზედა არს კიდი დიდი ქვიტკირისა. განა ვერე წყნეთამდე წალკოტითა შემკული და მრავალნი მის სამხრით არს ველი საბურთაღისა. ამას შინა ყოფილა რუ ვერიდამ მოტანილო და აწ უმისოდ უნაყოფო არს. მას ზეით არს ტბა ღისისა და მის დასავლით მთა სხალდიდისა, კეთილი აგარაკი და შვენიერი ყოვლითა. ამის სამხრით კეობა *) დიდმისა. გამოსდის ამისი წყალი სხალდიდსა და სათოვლის მთას და დის აღმოსავლით, მიერთვის მტკვარს დასავლეთიდა. არს წოდორქთამდე ვენახოვანხილიანი, და მას ზეით მთებრი. სამკრით არს ველი დიდი დიდმისა უნაყოფო, არამედ ბალახოვანი, და ზამთარს იზრდების ცხვართა და ზროხათა სიმრავლენი. ნაჭუღბაჭკვს ზეით არს დევის-ნამუხლი, — კლდე გაჭრილი გზად. მას ზეით მუსათ-გვერდი. მას ზეით, მცხეთის კიდის სამკრით, არს მონასტერი ახალ-ქალაქური, ყოვლად-წმიდისა, უფუნბათო, კეთილს ადგილს, იდგნენ მოწესენი. მის დასავლით მკირე კევი ქართლისა, სდის მისსავე მთას და მოდის ჩდილოთ: აქ არს ციხე, რომელი აღაშენა ქართლოს; და უწოდა სახელი თვისი; არაოდეს შემუსრვილი მტერთაგან, რომელი დადგა ყრუს მოსვლასაცა. ამ ადგილის გამო ეწოდა ამ ქვეყანათა ქართლი. ხოლო პირველ-

*) აქილამ ძეგვის-წყალამდე მუხრანისა არს. ხოლო აწ ესრეთ რიცხვენ. შენიშ, ვახუშტისა.

მან მეფემან თარნაოზ აღმართა აქა კერპი ზამაზ, სახელისა თვისისა, მისგამო ეწოდა არმაზი ადგილსა ამას, და დაეწოლა ქართლოს აქავე, და თარნაოზცა წინაშე კერპისა თვისისა. არამედ კერპისა ამის მსახურნი, რომელნი იყვნენ, იგინი იყვნენ საქართველო. ხოლო შემდგომად შემუსრა კერპი ესე წმიდამან ნინომ. არამედ იყო ქალაქი არმაზი აქითგან ვიდრე ნაქულბაქევამდე, და ყრუსაგან და შემდგომად მისსა მოაკრდა. ხოლო აწ არს დაბნებუ.

დასავლით არმაზისა არს ციხე-დიდი, მის დასავალწერა ლით კევი ძეგვისა. სდიან სხალდიდს; მიერთვიან მცხეთის მტკვარს სამკრიდამ. არს ღვინო დამბალი *) მუნებური ზემო-კეთილი. კვალად მის დასავლით კევი ნიჩბისისა გამოსდის დიდ-გორს, დის ჩდილოდ, ერთვის მტკვარს ნიჩბისამკრიდამ. ნიჩბისს არს შენობა დიდი და მონასტერი მცირე, აწ ხუცის სამარა. ამ ნიჩბისის წყლის შესართავზედ არს მტკვარზედ კოწახურას ფონი, მუხკავთის-ჩანს გამსვლელი. ნიჩბისის დასავლით კევი კავთისა. კევის გამოსდის დიდგორს, დის ჩდილოდ, ერთვის მტკვარს თვს სამხრიდამ. ქვათა-კევამდე ვენახოვანი, ხილიანი. ქვათა კვას არს მონასტერი ყოვლად-წმიდისა გუნბათიანი, შვენიერ-ნაშენი **), ზის არქიმანდრიტი და არს

*) ვარიანტებში სიტყვა დამბალი არ არის.

**) ვ.: თეთრ-თლილ ქვით აღშენებული, ჰალატ-ხდუდე კეთილ ქმნილი.

ადგილია შემკულია ზატხულის გრილი, წყაროიანი, ზამთარ თბილი. გარემოს მთა ტყიანი, შენობა მრავალნი ამას შინა შეჰყარა ლანგთემურ მოწესენი და შეასხა ეყვანნი, რომელნი იტყოდენ: „ვაი ჩვენს დედაბრობასა, ეს რა გვექლარუნებიან*“, და გაჰოსწვა ყოველნი ეკკლესიასა შინა, და ჩანს დღესაც იატაკსა ზედა კელნი, ფერკნი, თაენი ზე გვამნი. არაფერ შევალს ფეხცმული, ზრამედ ფეკ-შეშველნი, სიწმიდისათვის. ამას ზეით, დიდგორის კალთას, არს ციხე ჟაგთისა*), მალაღს კლდესა ზედა შენი. კავთას ქვეით: ერთვის ამ კევს კევი ბოტისისა. ქვათა-კევ-წინარებს**) ქვეით ერთვის ამავ კევს კევი გუდარებისა. წინარების აღმოსავლით ზე გომი-ჯვრის ზეით არს მონასტერი ჯაგრა, გუნბათინი, შვენეირს ადგილს და აწ უქმად. გუდარების კევზედ არს, თვაჯაგს, სასახლე შეფეთა, ნაშენობა დიდი.

ხოლო დასაჯლოთით კავთის-კევის აღის მდინარე თემძისა. გამოსდის ქვარებსა და თორის საშუალს მთასა, და დუდა-ცხიქმდინ ტის აღმოსავლით, შერმედის ჩდილოთკენ, და მიერთვის მტკვარს სამკრიდამ. აქ, მტკვრის კიდეს, არს მონასტერი ყოვლად-წმი-

თემ-
მი-
სა-
თვს

*) ვ. : და მონასტერი წმიდის-გიორგისა.

**) წინარებს ზეით არს მონასტერი ყოვლად-წმიდისა, ბეთლემად სახელ-დებული და იქავ სახლობენ აზნაურნი მალაღენი. და ამას ქვეით....

დისა, გუნბათიანი დიდი, მეტეხია, კეთილ-შენი გორ-
გასლისაგან, სარქიმანდრიტო. ამას ზეით არს სხერ-
ტის ქალა. ამის სამხრით არს, თეძამზედ, ახალ-ქადა-
ქა. ამის ზეით ეკლესია გუნბათიანი ერთა-წმინდისა,
სასწაულთ-მოქმედი *). ამის აღმოსავლით არს ციხე
ცხირეთისა, ნასახლევი მეფეთა. ერთა-წმიდის დასავ-
ლით არს ციხე ღრისა, მაღალს კლდესა ზედა, მა-
გარი, მდინარესა ზედა თეძმისასა. ამის სამკრით, ზე-
მოთ, მდინარესა ზედა არს, კრკონს, მონასტერი გუნ-
ბათიანი, ფრიად მაგარსა და შეუალს ადგილს. აქა
არს ლითონი ბრპენისა მრავალი, იტყვიან ვერცხლი-
სასა. ზის წინა-მძღვარი. აქამომდე არს თეძამი ვენა-
კილითა ნაყოფიერი. ამას ზეით ვითარცა თრიალეთი
ქვარებითურთ. კრკონს ზეით, კევ-ღრმას, არს მო-
ნასტერი. მას ზეით, ერი-ქალის მთის ქვეშე, არს ღე-
და-ცისე, კლდით მოზღუდვილი, ფრიად მაგარი და
მდინარესა ამას შინა არა არს თევზი, თვინიერ კალ-
მახისა, და იგი მრავალი, განა წყალ-დიდობას შე-
მოვალს კაპოეტნი, და უამად ორაგულნიცა. გომი-
დამ მეტეხამდინ არს ქალა სხერტისა, და კოკობი
მრავალნი. თეზის დასავლით არს კევი სოკეჯისი. გა-
მოსდის რაზმითის მთას, მოდის ჩდილოდამ, ერთვის

ხოვლე-
სათჳს

*) თლილი ქვით ნაშენი, კეთილოვანი, სარქიმანდრიტო,
არამედ კათალიკოზს უპყრია ტახტად თვისად.

მკტვარს სამხრიდამ. არს ვენახოვანი, ხილიანი და
ნაყოფიერი. თეზიდამ ატენის-წყლამდე მინდორი დო-
ესისა, რომელი ირწყვის თეზის რუთი, და არს ფრი-
ად მოსავლიანი, თვინიერ ბრინჯ-ბანზისა. ამის და-
სავლით არს კეობა ატენის მდინარისა. ტანა გამოს-
დის ჯამჯამას და საცხენისის მთას, ღრის კევამდე
დის აღმოსავლით, მერმე დის ჩდილოთ, ერთვის
მტკვარს სამკრიდამ. მტკვრის სამკრით დასავლეთი-
დამ ერთვის ატენის წყალს წედისის კევი. წედისს
არს ციხე მცირე, და არს კეობა ესე ვენახოვანი, ხი-
ლიანი. კვალად ატენის წყალს მოერთვის აღმოსავ-
ლიდამ ვერის კევი, აქა არს ციხე მაღალს კლდესა
ზედა, და კეობა ესე არს ვენახოვან-ხილიანი. კერძს
დაბის დასავლით არს, დანახვისის მთის ძირს, მო-
ნასტერი კეთილ-შვენიერი, ყოვლად-წმიდისა. ამას
ზეით ატენი, მცირე ქალაქი. მოსახლენი ქართველნი,
სომეხნი, ურიანი. არს ციხე მაღალს კლდესა ზედა
ნაშენი, დიდი, და ციხის გორის სამკრით, არს სა-
ცივი, ვითარცა მყინვარი, სადაცა დგება ღვინო წარ-
ჩინებული. ჩდილოთ კერძ სდის თბილი წყალი,
მკურნალი ბუგრისა. და სდის სხვაცა ცივი წყარო.
ატენის სამკრით არს მონასტერი სიონი, გუნბათი-
ანი, კეთილ-ნაშენი, და აწ სმენ გადამდგარს ეპის-
კოპოზს, ახტალის მაგიერ, ვინათგან იგი უქმ არს,
და აწ არს ნიში მისი. ხოლო სიონის პირის-პირ
დანახვისის ძირში, არს მონასტერი ნათლის-მცემლი-

ატე-
ნი-
სა-
თვს

სა. დანახვისს დგას, მაღალს მთასა ზედა, ეკკლესია
წმიდის გიორგისა, მჭვრეტი ქართლისა. ამას ზეით
მოერთვის ტანას კევი დრისა, გამომდინარე რაზმი-
თის მთისა, და არს მთა კალთათა ტყიანი, თხემთა
უტყეო. აქა არს საფლავი ჯათარისა, რომლისა სიგ-
ძე ხუთი ადლი, და სკოცხლებდა ჟამსა როსტომ მე-
ფისასა. ბობნავს ზეით ერთვის ტანას ლუის-კევი, გა-
მომდინარე საცხენისის მთისა, და ბობნავამდე კეობა
ესე არს ვენახოვანი, ხილიანი, მას ზეით მთური, ვიწ-
რო და მაგარი, კლდიანი, ტყიანი და ცხელი. კო-
წახური არს ტყედ. ბობნავს ზეით, ჩდილოთ კერძ,
არს ციხე კიკანათ-ბეჭი, კლდით მოზუდვილი, და წყა-
რო შიგ გამომდინარე, და ფრიად მაგარი. ამ ციხის
დასავლით მთასა შინა, არს ეკკლესია წმიდის გიორ-
გისა, ასაღ-ჯვარსი, სასწაულთ-მყოფი რამეთუ არს
მარადის კარნი დაუხშევლნი, და მცველნი არაოდეს.
ვერ შევალს მპარავნი, და ვერცა ნადირნი. ხოლო
მდინარესა შინა ატენისასა ზის კალმახნი გემოიანი
მრავალნი, და სხვა თევზნი არა. წედისის ჩდილო და
გორის პირის-პირ არს ეკკლესია წმიდის გიორგისა,
მაღალს გორასა ზედა ნაშენი, სასწაულთ-მოქმედი.
თავი წმიდის გიორგისა მდებარებს ჯვარსა შინა. უწო-
დებენ გორა-ჯვარსს. არა იყო მუნ წყალი, 94 დე-
ლოფალმან რუსუდან *) მოიტანა ბურეთის მთიდან.

*) რუსუდანი, მეუღლე ვახტანგ სჯულმდებლისა.

დასავლით გორის-ჯვარისა არს კევი სკრისა, და მიერთვის სამხრიდამ მტკვარს. ამ კეობის დასავლით არს ხვედურეთის კეობა. გამოსდიან საცხენისის მთას, და მიერთვის სამხრიდამ მტკვარს, და არიან ესე ორნი კეობანი ვენახოვანნი, ხილიანნი. ხვედურეთის დასავლეთით არს მონასტერი ყინჯვისს, წმიდის ნიკოლაოზისა, გუნბათიანი, დიდ-შვენიერად ნაშენი, მაღალს ადგილსა ზედა, ზის წინა-მძღვარი. ამის სამკრით მთასა შინა, არს საჩუკის მონასტერი უგუნბათო, ფრიად კეთილ-ნაშენი, და აწ უქმი. ყინჯვის დასავლით არს ძამის კეობა. გამოსდის თორის მთასა, მოდის საგლონის *) ქალამდე, აღმოსავლით, მას ქვეით დის ჩდილოთ, მიერთვის მტკვარსა სამკრიდამ. მტკვრის კიდესა ზედა არს ციხე სამწუკრისს, დიდი, შიგ ეკლესია კეთილ-შენი. სამწევრისის სამკრით მოერთვას ძამას იმერ-ხევის ხევი. გამოსდის საცხენისის მთას. აქ არს მონასტერი ძამისა და აწ ხუცის სამარ. იმერ-ხევის დასავლით, ძამაზედ, არს მძოარეთი, მცირე ქალაქი. მოსახლენი სომეხნი, ურიანი. ციხე არს მაღალს კლდესა ზედა ნაშენი. ესე არს ძამის-ციხე. ამ ციხის ქვეშ სასახლე ციციანთა. მშორეთის დასავლეთს, გვეძინეთს, ერთვის ძამას კევორ მუხალეთისა, აქა არს ციხე. გვეძინეთის დასავლით მოერთვის ხევი აბუხალოსა. აქა არს ქვაბნო

აღ-
წე-
რა
საცი-
ცია-
ნოსი
ხვე-
დუ-
რეთ-
ზედ
და.
მხე-
რა-
ლომ-
დე

*) ვ.: საგლონის ქალამდე.

გამოკვეთილნი მალალს კლდესა შინა, მრავალნი. მას შინა ეკკლესია კეთილი და კაცთა შეუალი სიმაგრით. აქილამ გარდავალს გზა გუჯარეთს, რაჭის-ხევ-ზედ. აბუხალოს დასავლით გარდავალს გზა გუჯარეთს. ამ გზის დასავლით და ქოზიფას ზეით, არს კლდე მშვენიერი, ყვითელი და ბრწყინვალე, ვითარცა ოქრო. და მის ქვეით არს მონასტერი ქოზიფას, უგუნბათო, კეთილ-შენი, მთასა შინა და აწ უქმი. არამედ გვეძინეთამდე არს კეობა. ესე ვენახოვანი, ხილოვანი და მას ზეით მთური. მძორეთის ჩდილოთ, გორას იქით და სამწყურის ზეით, არს მონასტერი ყოვლად-წმიდისა წრომს, გუნბათიანი, შვენიერი, სოფიის კენჭით ჩაწყობილ-დახატული *), და ხუცის სამარ. სოლო ამას ქვეითს მინდორს რწყავს რუ ძამისა, და ნაყოფიერებს. წრომის დასავლით არს კევი მიწობისა, მის დასავლით არს კრისის-კევი, ამის დასავლით კცისის-კევი, და არიან კევი ესენი ვენახოვანი, ხილიანი.

ხოლო დამჩხერალოდამ ტფილისამდე, მტკვრის კერძო მთამდე, არს ნაყოფიერი. ბრინჯ-ბანბას გარდა, ყოველნი მარცვალნი, რომელნი აღვსწერეთ, ხილნი და ვენახნი მრავალნი, ღვინო უმჯობესი ყოვლისა ქართლისა, და უმეტეს ატენური ყოველთა სა-

---

*) ე. ვ. მონასტერი დიდი და პატიოსანი მაცხოვრისა, გარეთთლილის ქვეით, გუნბათიანი, და შიგნით სოფის კენჭით.

ქართველოს ღვინოთა; პირუტყვთა სიმრავლე ყოველთავე, თვინიერ აქლემისა. ჰაერი კეთილი და შემკული, და მთათა დაბნები ეგრეთნი, ვითარცა მთისანი დავსწერენით ნაყოფითა და პირუტყვითა, ტყიანი, ნაძოვან-ფიჭოვანი და ნადირიანი. მთა დიდგორისა და ერი ქალისაჩდილოთ კერძი არს ამ ადგილისა, და ნადირიანი არიან, და ერიქალის მთასა შინა არს მეტი სხვათა თხა. კლდე-კრის დასავლით არს მთა ერჯვენისა, მაღალი და თხემთა უტყეო, ჭვარების კერძოსაკენ ტყიანი. არს დიდნი და მცირენი ნადირნი მრავალნი. აქ მთის თხემსა ზედა არს წყარო: თუცა სვას იგი დაცონილმან, ჰგონებს სამდღე უჭმელობასა. და შემკულნი არიან მთანი ესენი შვენიერებითა. ხოლო კვალად წრომის ჩდილოს, მტკვრის კიდესა ზედა, არს დაღალულა მინდორი და ნაშენი, და ფრიად ნაყოფიერი, ზამთარ პირუტყვთა ბალახი მოუკლებელი, და ფრინვლითა სხვა და სხვითა სავსე. განა ზაფხულს გაუძლისი. ტფილისიდამ გორამდე მტკვრის კიდე აქა რ იქით არს ქალიანი, კლდიანი. ნადირნი და კოკობნი მრავალნი. გორიდამ დამჩხერალომდე ფლატოიანი და ქალიანი, ვითარცა დაღალულა.

ხოლო ჭვარების დასავლით და მძოვრეთის სამკრით არს მდინარე და კეობა თფრისა, რომელი გამოსდის ჭვარებსა და ამის შუათს მთასა, და მდის დასავლით, მერმე მომრგვალებების ჩდილოთ სადგერს

ად.
წე-
რა
თა

რი- ზეით, და მიერთების მტკვარს სამკრიდამ. და აწ გან-
სა, ყოფილი არს სადგურად და გუჯარეთად. ამ ადგილის
ხო- კაცნი ყოფილან მბრძოლნი ძლიერნი, აწცა არიან
ლო მკნენი. გომარეთს ზეითი ქვარებამდე არს კეობა გუ-
აწ ჯარეთისა, და ყოფილ არიან მრავალნი შენობანი
ბშ- და ეკლესიანი, განა აწ შემუსვრილნი. გუჯარეთის
ჯა- სოფელს ქვეით კიმოთის-მანამდე *), თორის წყალზედ,
რე- აქათ და იქით არს კლდე, რომელი აიყრების დიდ-დიდო-
თი- სა. ფიკარი, ფიქალ-ფიქალი, შავი, და ბურვენ მით სახ-
სა. ლებსა. არს გუჯარეთის ჩდილოთ, მაღალს მთის
თხემსა ზედა ციხე თათსაძა, მჭვრეტელი ქართლ-
იმერეთისა. ამას ქვეით არს ციხე მომწკაძის და ეკ-
ლესია მცირე და შენობანი დიდნი. არს კვალად სას-
ბიელას ზეით ციხე. სარბიელას კევის თავს. მაღალს
მთის წვერზედ, არს ციხე ალქისა, მაგარი და მჭვრეტი
ქართლ-იმერეთისა. ხოლო ადგილნი ესენი იყვნენ უშე-
ნნი, მცირეთაგან კიდე. აღაშენა მ4 მეფემან ვახტანგ-
არა არს აქა ვენახნი და ხილნი, თვინიერ მთის ხილთა,
და სხვით ნაყოფიერი მთისებრ, ბალახ-ყვავილითა,
ტყითა და წყაროებითა შემკული. ნადირნი მრავალ-
ნი, წყალი კალმახით სავსე. მოერთვიან სამკრიდამ
და ჩდილოდამ კევი თორის წყალსა. აწ იყო ნა-
როანიცა ამისი, სადაცა დგების ზაფხულს ცხვართა-

*) ქარ. კიმოთის-მთამდე. — სწორეა კიმოთისმანი, რომელსაც, მკონია, აგრეთვე უწოდებენ კიმოთისმანს.

და პირუტყვთა სიმრავლე ვიდრე ტბის ყურამდე, აღ-
გილსა ვაკესა და შვენეირსა. დის ქცია საშუაღს.
ნარიაანისა *), კალმახით სავსე. (იტყვიან ტბის-ყუ-
რისას: „თამარ მეფემ ჰყო-ტბად, ვინათგან სჩანს ნა-
რუალი, რომელი გაიტანაო ქციილამ“, და აწ უქმი
არს).

ხოლო არს სასპასპეტო ესე შემკული მთითა,
ბარითა, პირუტყვითა, ნადირ-ფრინვლითა. მოსავალ-
ნი, რომელნიცა აღვსწერენით, მრავალნი ნაყოფიე-
რებს. კაცნი და ქალნი შვენეირნი, მშვიდნი, მორ-
ჩილნი, და ვიეთნი შფოთის მოყვარენი, მბრძოლნი
ძლიერნი. სამწყსოანი არიან კათოლიკოზისანი. სახ-
ლობენ მთავარნი ოთხნი და აზნაურნი მრავალნი.
აწ ვიწყებთ სხვასა **).

მესამე სასპასპეტო არს რომელი იწყების მცხე-
თილამ. ხოლო კათალიკოზი, ვინაოგან მეფისათანა
მყოფი არს, და არს მეოთხე სასპასპეტოსი, არამედ
მუხრანი, ორი არაგვი, ქსნის კევი და მამული მისი
მესამე სასპასპეტოსი არს. ხოლო მუხრანმან მოიგო
სახელი ესე მუხათაგან, სადაცა არს ადგილთა ამათ
შინა ტყე უმეტეს მუხანი. განა საზღვარი მუხრანი-
სა არს ძეგვის წყლილამ დიღმის იწრომდე. არამედ

აღ-
წე-
რა
მე-
სა-
მე
სას-
პას-
პე-

**) ვ. ჰსდის ქციას საშუაღს წყალი ნარიაანისა.

*) „აწ ვიწყებთ სხვასა“ ვარიანტებში არ არის.

ტრ- აწ აღმოსავლით მზღვრის არაგვი, სამკრით მტკვარი,
სი. ჩდილოთ ციხე ბოდავისა და ტინის მთა, დასავლით
გორა ოკამისა, სამკრითკენ გარდაქრილი ხაზი შავ-
ტყესა და წლევისა კასპის ბოლომდე.

აღ- ხოლო მცხეთა არს ორს მდინარეს შორის. სამკ-
წე- რით უდის მტკვარი, აღმოსავლით არაგვი, და მუნ
რა შეკრბებიან. აღაშენა მცხეთოს, ძემან ქართლოსისა-
მცხე- მან. და უწოდა სახელითა თვისითა. შემდგომად იქმ-
თი. ნა ქალაქი დიდი, რომელსა უწოდებდენ დედა-ქა-
სა. ციხე. კვალად არმაზიდამ წარმოზღუდა მტკვრადმდე,
ამის გამო ისწავლეს ქართველთა ქვიტკირი, და იმ-
ყოფოდა ქალაქსა ამას შინა უხუცესი ყოველთა სა-
ქართველოსი *), და ზორჩილებდენ ამას. შემდგომად
აზონ მოარღვია ზღუდე, 1 მეფემან ფარნაოზ კვა-
ლად მოზღუდა, და მეფენი უამითი უამად ამაგრებ-
დნენ. ხოლო მირიან აღაშენა ეკკლესია მოციქულ-
თა, ხისა, სამოთხესა შინა თვისსა, სადაცა არს კვარ-
თი უფლისა, რომელი მოიღო ელიოზ, და ხალენი
ელიასი. ჭ 26 მეფემან მირდატ აღაშენა მონაკვეთსა სვე-
ტისასა გარემო ქვიტკირის სვეტი, და ამისგან ეწო-
და სვეტი-ცხოველი ეკკლესიასა ამას, და აღმართა მას
ზედა ჯუარი, რომელსა სდიოდა მირონი სამკურნა-

*) ვ. : ყოვლისა საქართველოვსა

ლო, და აწ უწოდებენ სამირონესა! და ჩდლოთ ამისა მირიანვე აღაშენა ეკლესია მაცხოვრისა ღუთაებისა სამთაგრო, ქვიტკირისა, გუნბათიანი, დიდშვენიერი, და დაეფლა მირიან მუნ და 43 მეფე მირ. ამას შინა დასვა გორგასალ ეპისკოპოზი, და აწცა ზის მთავარ ეპისკოპოზი, მწყემსი რეხულოს ზეითი დიდ-ლიახვამდე. ვახტანგ გორგასალ აღაშენა მცხეთა ქვითკირითა და შეამკო დიდად. მანვე დასვა კათალიკოზი. შემდგომად ძვრით დარღვეული აღაშენა 71 მეფემან გიორგიმ, მერმე შემუსრა ლანგთემურ, აღაშენა 76 მეფემან ალექსანდრემ *). არს სიგრძით... ადლი, და განით... ფრიად მაღალი. შემდგომად შთა-მოვარდა გუნბათი, მოაშენა 89 მეფემან როსტომ **). 64 მეფემან ვახტანგ ***) შეამკო კარი სამიროესი ოქროთა, მინითა და ვეცხლითა, და ჰყო მოფენილ-მოფარდაგულ ზეხით კეთილითა. დაფლულ არიან მეფენი გორგასალ, დავით ლაშასძე, დიმიტრი თავდადებული, დიდი ლუარსაბ, სვიმონ და გიორგი (აწცა ეფლვიან, არამედ უშვერ არს). აქავ 31 მეფემან არჩილ აღაშენა ეკლესია სტეფანსწმიდისა, აღმოსავლით, არაგვის კარსა ზედა. ყოფილან ეკლესიანი მრავალნი, არამედ შემუსვრილნი არიან. არიან

*) მეფობდა 1414—1442 წლამდე.

***) როსტომ 1634—1658.

***) ვახტანგ სჯულმდებელი.

შენობანი დიდნი, პალატნი დიდ-დიდნი. ხოლო აწ
ალარა არს ქალაქი, არამედ დაბა. რამეთუ შემდგო-
მად ყრუსა მოოკრდა. (იტყვიან მძლავრებისათვის
მაჰმადიანთა არღა-რა ჰყვეს ქალაქი, რათა არა მათ
იპყრან და შეიგინოს სიწმიდე.) ხოლო არს ზამთარს-
ცივი, ქარიანი, ზაფხულს ცხელი, არამედ ჰავით მშვე-
ნი, მთებთა შორის მდგომი. რამეთუ აღმოსავლით
აქვს მთა ჯვარ-ზედაძნისა, დ სავლით მთა სარკინე-
თისა, სამკრით მთა ქართლისა და კარსნისა.

აღ-
წე-
რა
მუხ-
რა-
ნი-
სა
ხოლო საჯგინეთი არს მცხეთის დასავლით, სა-
დაცა აღაშენეს ქალაქი ძლიერი თურქთა, და მოსვლა-
სა ალექსანდრე მაკედონელისასა განხვრიტეს მთა
სხალ-ტბისაკენ, და ივლტოდნენ კავკავსეთად. მერმე
შემუსრა ალექსანდრემ, და არიან ქვანთი გამოკვე-
თილნი კლდისაგან მრავალნი. და კლდე ესე არს ვი-
თარცა ნაშენი ქვიტკირისა. არს აქა მონასტერი დი-
დი, გუნბათიანი, და ძაგნიქ მას შინა, რომელსა ში-
ნა სცხოვრებდა წმიდა შიო 13 მამათაგანი. აწ ზის
არქიმანდრიტი. არს მღვმესა შინა საფლავი წმიდის
შიოსი, სასწაულთ-მოქმედი *), რომლისა გარემოს

---

*) მინაწერი: წმიდის შიოს ნაწილი აღმოვიდოდა წლი-
თი-წლად ძვალი შიშველი. თვინიერ კაცთა, და თაყვანი-სცემ-
დენ და მიიღებდენ კურნებასა. შაჰ-ნადირ მოავლინა მაჰმადიან-
ნი, რათა იხილონ უკეთუ ქეშმარიტი არს. ხოლო მათ შემუს-
რეს სამყოფი ნაწილთა და დაამტერიეს. შემდგომად შეკრიბეს
და დაასვენეს მუნვე. მიერით არღა-რა აღმოვალს ამ ყამამდე.

მისა ვერ იკადრებს მეცნიე შექმად პირუტვთა მო-
ნასტრიქასა. არს აქა კვალად ეკკლესია დიდი, უგუნ-
ბათო, კეთილ-ნაშენი. ხოლო იტყვიან, ძველად იდ-
გა ხუთი ათასი მონაზონნი *) ამათ აღგილთა შინა-
არამედ მთა არს ტყიანი, ღელე-ღრატოიანი, უწყლო,
ნადირიანი, თვინიერ ირმისა ყოველნი. სამკრით კერძი
მტკვრისა უმოსავლოიანი, ხოლო ჩდილოთ კერძი
მოსავლიანი, ვენახ-ხილიანი, და იწყების მთა ესე მცხე-
თილამ და შივალს გორამდე და ვიდრე ალამდე.

ხოლო მცხეთას განჰკვეთს არაგვი, განა მოგებ-
მის ზედაძნის მთა და შივალს ქისიყამდე. ხოლო მდი-
ნარე არაგვი განჰყოფს ქართლსა და კახეთს, და
ეწოდა სახელი ესე ამ მდინარეს თვისითავე, ვინაღ-
ვან დის ჩქარად, მოგვის და იმღვრევის შავად: „ხე-
დაფ, არა გვის ეს წყალი ამ კევთა“. არამედ არს
მდინარე ჟრგები. თევზი, თვინიერ ორაგულისა, არა
რაი, და იგიცა ჟამად. გამოსდის მალრან-დვალეთის
ქნოლოს კავკასის მთილამ, და ციკარილამ დის აღ-
მოსავლეთ-სამკრეთს შუა ვიდრე გუდამაყრის კევამ-
დე, და მუნიდამ სამკრით დის მტკვრამდე. ამიერ და
იმიერ ჭალანი ჯღარდლოვანი, ეკლოვანი, ნადირი-
თა, ეშვითა და კოკბითა სავსე.

ხოლო მცხეთის ჩდილოთ არს ციხე ბეჭტისა,
ალაშენა არდამ ერისთავმან. ამის ჩდილოთ არს ღარ-

---

*) ვ. იდგაო ხუთასნი მონაზონნი

თის-კარა, კევი ღრმა და მშრალი. მის ჩდილოთ არს მდინარე ნარეკვავისა, რომელი გამოსდის ალგვის მთასა და დის სამკრით ტყვილიანამდე, მერმე აღ- მოსავლეთით და მიერთვის არაგვს დასავლეთიდან. ესე გამოვლის შორის მუხრანსა, არაგვის დასავლე- თით, ნაწკკაკისა ზედა, არს ქალა ნარეკვავსავე, ნა- დირითა ზე კოკბითა სავსე, და არს მდინარე ესე უყანაქდე ვენახითა ზე ხილითა ნაყოფიერი. ზე ნარეკვავის ჩდილოთ არაგვისპირს არს საფურცლდე, ზე საფურცლის ჩდილოთ მისაქცაელდე, მთის ძირს. ამის დასავლით, ამ მთის ძირს, არს ეკლესია წიფკანს, ლეთის-მშობლისა, გუნბათიანი ზე შვენეიერი. ალაშენა 25 მეფემან ბაქარ *), ზის ებისკო- პოზი, მწყემსი მუხრანისა, ორისავე არაგვისა ზე ბაზალე- თისა. ტყვილიანიდამ ისო წილკნელმან, 13 მამათა- გან, წარმოილო ყავარჯნის თრევით რუ, რომელსა მოსდევდა უმუშაკოთ წყალი, და მოილო წილკანს, და დის დღემდე. დაფლულ არს წმიდა ისო მუნ. ხოლო ირწყვის მინდორი ამისი რუფთა ამით და ნა- ყოფიერებს ფრიად. ტყვილიანის ჩდილოთ არს მო- ნასტერი მკადაის-ჟვარდისა, საბურღიანოქა შინა, გუნ- ბათიანი, და უქმი. კვალად ნარეკვავის შესართავის დასავლით, სარკინეთის მთის ჩდილოს გვერდი ვიდ- რე ქანდაციხის ძირამდე, არს ვენახოვანი, ხილიანი, ბალახიანი და ტყიანი. ხოლო ციხის-ძირს ჩამოუდის კსანი. ოძისამდე არს მუხრანისა, ოძისის ჩდილოთ

*) ვ. მირიან მეფის ძემან.

კერძი კსნის კევისა. ციხის ძირის სამკრით არს ცდ-
სე მტკვარისა, სარკინეთის მთასავე ზელა, რომელი
აღაშენა 79 მეფის კოსტანტინეს ძემან პაგრატ. ამ
ციხის სამკრით, მტკვრამდე და ნასპარსევამდე, არს
მინდორი ნასპარსევისა, წოდებული: ოდეს დაისხნენ
თურქთა მოსვლასა სპარსნი და მოსწყვიდნა ალექ-
სანდრე დიდმან, მის გამო ისახელა. არს უწყლოო-
ბით უნაყოფო, არამედ ზამთარ ბალახიანი, და იზრ-
დებიან ცხოვართა და ჯოგთა სიმრავლიე. ხოლო კსა-
ნი მდინარე ერთვის მტკვარს ჩლილოდამ, ციხეს ქვე-
ით. ციხის-ძირს ზეით ერთვის კსანს შიოს-უბნის წყა-
როს წყალი, აღმოსავლეთიდამ. არამედ შიოს-უბნის
არს შენობა დიდი სასახლეთა, ხოლო ოსმალთა აღა-
შენეს ციხე ქორონიკონსა 1730, აწ არს სახიზრად.
ამის ჩლილოთ ქსოფისი. მუნ არს აღებული რუ და
რწყავს ორთა ამათ მათთა შორისთა მინდორთა, სარ-
კინეთისა და ციხე-ბოდავის მათთა შორისსა, და ნა-
ყოფიერებს მით ფრიად. მას ზეით ოძისი, და და-
სავლით კსნისა, ირტო-თეზკო-მის მინდორი *), და
ჩანგილარ-ბეგთა თავისა, ირწყვის კსნის რუთივე, და
ნაყოფიერებს. ხოლო ციხის ძირის დასავლით, კსანს
იქით, ასტყდების მთა თსათისა, რომელსა ზედა მო-
იქცა მეფე მირიან ქრისტიანელ. აწცა არს მუნ ნიში

---

*) ვ. ირტო-თეზ-ოკმის მინდორი

ჯუარისა, რომელი აღმართს წმიდამან წინომ, სვე-
ტისაგან გამოკვეთილი. ამ მთის მობმით მთა წლე-
ვისა წარვალს გორამდე. ამ მთათა სამკრით არს
მტკვრამდე და კახამდე, კსნიდამ, მინდორი აღიან-
ნისა, უწყლო, უნაყოფო, განა ბალახიანი, და ზამ-
თარს მზრდელი ცხოვართა და ჯოგთა. ხოლო მდი-
ნარემან კსანმან მოიგო სახელი ესრეთ: რამეთუ მდი-
ნარე ესე არს სხვათა მდინარეთა ერთი კსანი, და
არს სარგებლიანი მდინარე და თევზიანი. არამედ ესე
მუხრანთ ფრიად შემკული არს, ზამთარ სითბოთი და
მეფეთა სადგური, ბალახ-ჩალიან-ლერწმოვანი, ზაფ-
ხულს მშვენი, კეთილ-აგარაკოვანი, ცივნი წყარონი,
ჭავით მშვენი. მოსავალნი მტილთა, წალკოტთა, ვე-
ნახთა, თესლ-მარცვალთა, მრავლად ნაყოფიერებს.
პირუტყენი, აქლემს გარდა, ყოველნი, მრავალნი.
რამეთუ ზამთარ ბალახთა მძოვარნი არიან. ფრინ-
ველნი გარეულნი და შინაურნი მრავალნი, სანადი-
რონი მოუკლებელნი. სახლობენ გვარნიანი აზნაურ-
ნი და კაცნი მკენნი და მბრძოლნი, არამედ მპარავ-
ნი. პირველ იყო მეფეთა სადგურბ, აწ უპყრავს,
შემდგომად ბაგრატიისა *), მუხრან-ბატონსა, ამასვე
აქუს დროშა სასპასპეტო არაგვ-ქსნიისა.

ხოლო კვლად არაგვის პირს **) არს ლეკრ-კიდა,

*) იხ. „საქართ. ისტ.“. გვ. 247.

**) ვ. პირისპირ.

რომელსა ეწოდა პირველ სიღარი, სადაცა აღაშენა
ვარზა ბაქარ *) ციხე და უკუ-ჯდა კეცსა კახეთისა-
სა. და არაგვის პირი, მისაქციელიდამ და ოხერ-კი-
დიდამ ანანურამდე, არს ვენახოვანი, ხილიანი. და
ოხერ-კიდის ჩდილოთ არს ბოდორსას ქვაბნი გამოკ-
ვეთილნი და ციხე მავარი. ამის ჩდილოთ ურია, მო-
სახლენი ვაქარნი. ჩდილოთ მისა, აჩანისთას, ზან-
დუკლის-კევი, მას ზეით ვეძათ-კევის-კევი. ამ კევისა
და არაგვის კიდეზედ არს აჩანურია. ძველად იყო ეკ-
ლესია მცირე, არამედ წყლსა ქრისტესსა 1704, აღა-
შენა გიორგი ერისთავმან ეკლესია გუნბათიანი, დი-
დი. გარემო მოავლო ზღუდე ქვიტკირა და მალალს
კლდესა ზედა ქმნა კოშკი და ციხე, ჰკონებდა სი-
მაგრედ თვისად და მომავალთა თვისთა, არამედ ჰქმნა
საბრხედ და მომწყვეტელ ძეთა და ნათესავთა მისთა.
ვეძათ-კევის დასავლით არს საფერქეთი და ალეკი მთა-
სა ზედა. და ალევი არს მთა მაღალი, თხემთა უტ-
ყეო, კალთათა ტყიანი. ესე წარივლის სამკრით ოძი-
სამდე და ჩდილოთ ლომისამდე. ესე მთა ჰყოფს კსნის-
კეცსა და ბაზალეთსა. ამ ალეკის მთის თხემსა არს
ეკლესია უგუნბათო, მკვრეტი ქართლ-კახეთისა. ამას
შინა არს სიმრავლე ხატთა და ჯუართა ოქროსა და
ვერცხლისათა და სამსახურებელნი ეკლესიისანი მრავ-
ალნი. კარნი აქუს ოქროსი, რომელი უქმნეს სპარს-

აღ-
წე-
რა
არაგ-
ვის
პი-
რი-
სა
და
ბა-
ზა-
ლე-
თი-
სა.

*) მეფობდა 379—393 წ.

თა: რა ჟამს წარიღეს ხატი მისი, სასწაულის მუნ მხილველთა ჟქმნეს კარნი ოქრსანი და დასდევს ურემსა კარ-ბმულისა, და მოილო მუნ. ამ მთას გასდის ნარეკვაფი . არამედ კეობასა ამა, ბენის-ჰილუთამდე, ეწოდების გრემის-კევი. არა არს გრემის-კევეს ვენახნი და ხილნი, სხვით ყოვლითა მოსავლიანი, და ამ სიმრგველეს შორის არს ბაზალეთი, რომელსა ეწოდა დაბის გამო. აქჲს ბაზალეთს აღმოსავლით არაგვი, სამკრით ციხე-ბოდავისა და ტინის მთა, დასავლით გრემის-კევი და ალევის მთა, ჩდილოთ ქართალის მთა. არს აქა ტბა ბაზალეთისა, დუშეთის წინარე მდებარე, და არს ურგები და უთევზო და წურბელი მრავალი. სხდებიან ფრინველნი მრავალნი. არიან ტბის გარემოს, მუხრანის კერძ, არაგვისკენ, გრემის კერძ და ანანურის კერძოთ, დაბნები ვენახოვანნი, ხილიანნი, მოსავლიანნი და უწყლოობით არა მრავალ ნაყოფიერნი. არიან მცირე წყარონი დაბნებთა. ჰავითა მშვენი და კეთილი. კაცნი მბრძოლნი და მპარავ-ავაზაკნი, და უშიშნი ლუთისა. წილკნის მთის ზევით ვიდრე ანანურამდე უმეტეს ტყიანი, ღელოვან-კრამოვანი.

აღ- ხოლო ანანურს ზევით ერთვის არაგვს დასავე-
წე- ლილამ ქართალის-კევი. მის ჩდილოთ არს მთაჟღოთ-
რა კაჩი, სიმაგრე მტკიცე, მას ზევით ნასახლვეი მეფეთა და ხანდოს კევი, რომელი გამოსდის ლომისის მთას, ერთვის არაგვს დასავლეთილამ. მის ზევით ერთვის.

კევი გუდამაყრისა არაგვს ჩდილოდამ. გამოსდის კავ-
 კავსს, გუდამაყრსა, კევისა და ძურძუქსა შორისსა,
 და არს გუდამაყრის კეობა მაგარი, მოსავლით ვი-
 თარცა სხვა მთის ალაგნი და უფროს მწირი. კაცნი
 და ქალნი მგზავსნი მთიულთა, ხელოსანნი, მშვილდთ
 მოქმედნი: აკეთებენ რქისაგან მჯიხვისა, თხისაგან და
 კართავან.

ხოლო გუდამაყრის-კევის შესართავს ზეით, და-
 სავლეთ-ჩდილოს შუა, არს მთიულეთი. ამ მთიულეთს
 და კსანის კევის განჰყოფს ცხრა-ზმასა და ხანდოს
 ლომისას მთა: გუდამაყრის-კევის ზეით სამკრამდე *)
 მოერთვის არაგვს ზმირთ-კევი. კვალად მოერთვის სამკ-
 რიდამდე ჩოხელთ-კევი: ამას ზეით მოერთვის არაგვს,
 ცეცხლის-ჯუარადამ, კარკელთ-კევი. ამას ზეით არს
 ნადვარკვი, მეფეთა ნასახლევი, შენებულება დიდი.
 მას ზეით მოერთვის არაგვს ლუდოს-კევი. ამას ზეით
 არს მონასტერი ყოვლად-წმიდისა და აწ უქმი. და
 ეს კევი გამოსდინ ლომისის მთას. მონასტრის სამკ-
 რით, მთის თხემსა ზედა, არს ეკკლესია წმიდის გიორ-
 გისა, წოდებული ლომისა (და ამის გამო ეწოდებო-
 და **) სახელი ესე), უგუნბათო. არს მრავალნი ხატ-
 ნი და ჯუარნი ოქრო-ვერცხლისანი, დახიზნულო-
 ბით. უჭვრეტს სამკრით კსანსა, ჩდილოთ მთიულეთს.

აღ-
 წი-
 რა
 მთიულ-
 ლე-
 თი-
 სა.

*) ვ. : სამხრიდამ.

**) ვ : ეწოდა მთასა ამას სახელი ესე,

მთა ესე უტყუო არს და ბალახ-ყვავილიანი, კალთათა ტყიანი. ხოლო ღუდოს კევის ჩდილოთ, არაგვს გაღმა, არს დაბა კადა, მაღალს კლდესა ზედა, მოზღუდვილი კლდითავე, მის ჩდილოთ არს წაჭაწა, ადგილი კლდოვანი და სამ-ოც-კოშკოვანი გარემოს, და არს მუნ ეკკლესია მცირე. ამ ციკარას დასავლით გარდავალს გზა კევისა შინა. ხოლო ციკარას აღმოსავლით არს ნასასახლევი მეფეთა, ნაშენი დიდი. და ამას ქვეით იყოფის ციკარას წყალი ორად და მიერთვის არაგვს ხარხელის ზეით და ქვეით, ჩდილოდამ. ხოლო ჩდილოთ წარმოვიღოს კავკასი და განყოფს მთიულეთს გუდამაყრისა და კევისაგან. და არს მოზღუდვილი მთიულეთი მთითა, ამის გამო არს მაღალი და შეუალი, არს უვენახო, უხილო, მცირე მოსავლიანი, არამედ მოიღებენ ბარიდამ ტკბილსა, შთაასხმენ აქა და ლომისას, და დადგების ღვინო კეთილი, თეთრი და ტკბილი. არა არს აქა აქლემი, კანბეჩი და ვირი, არს ცხოვარი უდუმო-კუდიანი, ძროხა და ცხენიცა არა მრავალ, სივიწროვის-გამო. ჰავით არს ფრიად კეთილი და მშვენიერი წყარო-წყლითა და მწვანითა. წყალთა შინა კალმახი მრავალნი, კორცნი, თევზნი და ფრინველნი გემოიანნი, ჰური ნოყიერი, ეგრეთვე ქრძილიცა. კაცნი ჰაეროვანნი, მკნენი და მბრძოლნი, ერთ-გულნი, ბრიყვ-საქციელნი, საჭურველთ-მოყვარენი, სამოსელთა და იარაღთა გამწყონი. ქალნიცა შვენიერნი,

არამედ უგბილათ მოსილნი. აქა არს ქვა, რომელი აიყრების კლდისაგან თიქალ თიქალად, და ასხედს მას ქვასა სიბრტყეზედ ხშირად მუწუკთაებრ, ვითარცა ოქრო და ვერცხლი, ანუ ნარევი და მრკყინავი ფრიად. ივლებენ ამას ზღუდეს გარემოთ, და არს პატიოსნება მათ შინა ესე.

ხოლო მთიულეთის ჩდილოთ არს კეკი. გარდავალს გზა კევს, კადის დასავლეთიდან, კავკასსა ზედა. არამედ არს დაბალი ზე უტყეო, ზამთარს ვერავლის ამას ზედა ცხენი, თოვლის სიდიდითა. ზაფხულ არს ბალახიან-ყვავილიანი. ამას უწოდებენ ექლს. ჩოლო ჩდილოთკენ ერთვის კევის მდინარეს კევი, და უწოდებენ შთასავალს. აქა არს წყარო სპეტაკი ვითარცა თოვლი, და ჰყრია ბროლი მრავალი, მგზავსი გათლილისა, და სცვივა კლდესა. აქა იპოვების ბროლი და სჰვირს წითლად, და, გასტეხო, არს შიგ წითელი ბროლი. არამედ მდინარესა კევისასა ეწოდებენ არაგვი ჩერქეზამდე და მუნ ლომეკის მდინარე ძველადვე, და აწ უწოდებენ თერგსა, გამოსდის ქურთაულისა, ზახისა და მალრან-დვალეთისა შუათს, აღმოსავლეთიდან, კავკასის მხრიდან, დის აღმოსავლეთად ჩასავლამდე.

ამ ჩასავალს ზეით არს თარუსო, სამ კევად. აღმოსავლით აქრს კეკი, დასავლით ზასა და მალრან-დვალეთი, სამხრით მთაუღეთი, ჩდილოთ ქურთაუღი, და მოზღუდვილი არს კავკასით, თვინიერ კევიდამ. მო-

აღ-
წე-
რა

კე-
ვი-
სა

სახლენი არიან ოსნი, დვალნი. შთასავალს ქვეით მოდრკების არაგვი და დის ჩდილოთ ვიდრე ქისტის წყლამდე, და მიდის ფრიად მსწრაფლად. ამ დინების გამო არა არს თევზი მდინარესა ამას შინა, თვინიერ კალმახისა. და არს კეობა ესე მოზლუდვილი კავკასითა. რამეთუ დასავლით აქუს მყინვარს, უმაღლეს ყოველთა კავკასთა და მარადის ყინულით შეკვერცხილი. და განჰყოფს მთა ესე თაგაურს, სიმსა და ჰუკსა. აღმოსამლით უძევს კვალად კავკასი, იგიცა მარადის თოვლიანი. განჰყოფს მთა ესე ქისტს, ძურძუკს და კევსა. სამხრით აქუს კვალად კავკასი, და განჰყოფს ესე გუდამაყარს, მთიულეთს და კევსა. ხოლო ჩასავალს ქვეით არს, ჩდილოთ კერძ, დასავლით, ციხე აწმისა, თვინიერ კაცთა კელთაგან ქმნული, მაღალს კლდესა ზედა, მოზლუდვილი კლდითავე და შეუალი კაცთა, მყინვარის კალთასა ზედა. აღმოსავლიდამ ერთვის, არშას ქვეით, აწსოტის კვირაგვს. აქ არს ციხე ლუდუშაურისა, მცირე, არამედ ფრიად მაგარი. ამ კევიდამ გარდავალს გზა გუდამაყარს. ამის ჩდილოთ არს სტეფან-წმიდა, დაბა კარგი. ამის დასავლით არს გერგეთი, არაგვს იქით კიდესა. ზეით ამისსა არს, მყინვარის კალთასა ზედა, მონასტერი სამეხისა, გუნბათიანი, მცხეთის სამკაულის სახიზრად, სადაცა ესვენა ნინოს ჯუარი, შვენიერ-ნაშენი, შვენიერს ადგილს. მყინვარის კლდესა შინა არიან ქვაბნი გამოკვეთილნი, ფრიად მაღალსა კლდესა.

და უწოდებენ ბეთლემსა, გარნა საჭიროდ ასავალი არს; რამეთუ არს ჯაჭვი რკინისა გადმოკიდებული ქვაბიდამ და მით აღვლენ. იტყვიან, უფლის აკვანსა მუნ და აბრაამის კარავსა, მდგომს უსვეტოდ, უსაბლოდ, და სხვათაცა საკვირველთა. არამედ მე ვდუშებ. კვალად ძირს მისსა არს მონასტერი, კლდესა შინა გამოკვეთილი, უდაბნოდ. და აწ ცალიერი. გერგეთს ქვეით, ჩდილოთკენ, დასავლეთიდამ, ერთვის კევი გელათისა, ძველად ესრეთ წოდებული დუბისა ამის სახელი. ხოლო აწ უწოდებენ გველეთს.

ამ გველეთს ქვეით ერთვის არაგვსვე კევი. სამხრადმოსავლეთიდამ გამოსდის გუდამაყარისა და ძურძუკის კაფკასსა. მოდის დასავლეთს ჩდილოს შუა, და არს უშენი. გარდავალს ამ კევიდამ გზა ძურძუკსა და ქისტეთს ძნელი, საჭირო. კვალად გარდავალს გზა გუდამაყარსაცა, ჟმ კევს ქვეით დავიწროვდების კევი ესე კლდითა, და აქა არს ციხე დავითისა, არაგვის აღმოსავლით კლდესა ზედა, აღმაშენებელს აღშენებული. ამას ქვეით არს დაჩიქა, არაგვის აღმოსავლით კლდესა ზედა, მ მეფის მირვანის მიერ: შეაბა კარი და ქმნა სიმაგრე, ხაზართა და ოვსთათვის, რათა უმისოთ ვერლარა ვილოდნენ (და არს სჯნელი ესე მომრევი). ამას ქვეით ნასასახლევი მეფეთა: ოდეს გაილაშქრიან ოვსეთად, მუნ დადგიან. ხოლო კეობა კევისა არს მოსავლიანი ხორბლისა, ქრთილისა, სელისა, შერივისა, შთასავალით გველე-

თამდე. არა არს აქა ხილნი, თვინიერ მთის ხილთა: არს კოწახური, მოცხარი, კლდის მერსენი და სხვანიცა ბალახთა ხილნი. არს ვარდი ქალათა მრავალფურცლოვანი და წითელი მრავალი, და სხვანიცა ყვავილნი მთისანი მრავალნი. პირუტყენი, რაც ოდენი ეტევის, მრავალნი. ცხვარი უდუმო. არს აქა მჯიხვი მრავალი ჯოგად და არჩვი. არს ფრინველი შურთხი, გლონი *), და ხაფხულს მწყერი ურიცხვი. იტყვიან ლითონს ოქროსასა და ვერცხლისასა. არა არს ტყე აქა, არამედ ზიდვენ გველეთვის ქვემოდამ. ჰავით არს კეთილ მშენი. კაცნი არიან მბრძოლნი, ძლიერნი, აკოვანნი, ჰაეროვანნი ვითარცა მთიულნი, განა ესენი უმჯობესნი ყოვლითა. სარწმუნოებითა ქართველთა თანა, არამედ მისიცა უმეცარნი.

აღ-
წე-
რა
კსნის
პე-
ვი-
სა
და
მა-

ხოლო მდინარე კსნისა, ოძის ზეით, ბაზალეთისა და ალევის მთის დასავლით, დის და გამოსდის ქნოლოს ჟამურის საშუალს კავკასს; ქარჩოხამდე დის აღმოსავლეთად, ქარჩოხს ქვეით სამხრით; გაივლის მუხრანს და მიერთვის მტკვარს. ხოლო ოძის ზეით არს მონასტერი სოფა, უგუნბათო, დიდ-შენი კეთილად, და აწ ცარხელი. მის ჩდილოთ არს მცირე ქალაქი ახსჯგოჯი. მსახლობელნი არიან სომეხნი და სასახლე კსნის ერისთვისა. მას ზეით, კსნის დასავლით კიდესა ზედა, არს ციხე დაბასა წირქვალს.

*) ვ.: გნოლი

ამის სამხრით, ბოლსა და ახალდაბას შუა, არს ახალ-
დაბის ციხე ამილახორისა. წირქვალს ზეით, ჩდი-
ლოთ, არს მონასტერი კახენი, გუნბათიანი, ყან-
ჩიეთს, კეთილად ნაშენი, შვენეიერს აღგილს, და აწ
ხუცის სამარ. ჩდილოთ ყანჩიეთისა, ზებეყურის მთის
ძირს, არს სადის-ცისე, მაგარი. ზებეყურის მთა არს
თხემთა უტყეო და კალთათა ტყიანი. ეს მთა ჩამო-
ადგების ცხვირად კსანს, დასავლიდამ, და აღმოსავ-
ლეთიდამ ალევის მთის ცხვირი, და დაავიწროებს
კსანს კლდითა. ამ კლდეს ქვეით მტკვრამდე, კსანი
არს ვენახოვანი, ხილიანი, მოსავლიანი, ვითარცა
სხვანი აღვსწერეთ, და ამ კლდეს ზეით იწროდამ,
მჭიდრო, უვენახო, უხილო, მწირი, ვითარცა სხვანი
მთის ალაგნი მოსავლითა, ტყიან-კლდიანობითა. ამავე
კლდის ჩდილოთ, საძეგუწს, ერთვის კსანსა აღმო-
სავლეთიდამ კევი ალევის მთის გამომდინარე. საძე-
გურის ჩდილოთ არს მონასტერი ლარგვისი, წმიდის
თევდორესი *). აღმოსავლით უდის კსანი, სამხრით
ქურთის-წყალი, უგუნბათო, შემკული ყოვლითა **),
აწ ხუცის სამარ. აქა ჰყო შანშემ ციხე, არამედ ურ-
გებად თვისად. ***) ამის ჩდილოთ ერთვის კსანს აღ-

*) ვ.: თედორე ტირონისა.

**) ვ.: რომელი გუნბათოვან ჰყო ერისთავმან დავით.

***) ეს შანშე აღბად არის ის შანშე, რომელიც ებრ-
ძოდა თეიმურაზ II-ეს. ქსნის ერისთობა გააუქმა ერეკლე მე-
ფემ 1777 წელს.

მოსავლიდამ ცხრაზმის-კევი. გამოსდის ლომისას, და არს ადგილი ესე მოსავლიანი მთის ალაგთაებრ. და ამ კევეს ზეთ, ჩდილოთკენ, არს ციხე ქაჩსაქისისა, კსნის პირსა ზედა, ლომისიდამ ჩამოსულს კლდესა ზედა. უდის სამხრით კსანი, და აღმოსავლით კევი ლომისის მთის გამომდინარე, და აღვალს აქედამ გზა ლომისის ეკლესიასა თანა და შთავალს მთიულეთს, ხოლო ქარჩოხის დასავლით არს კსანსა ზედა ჟამურისა აწ მსახლობელნი არიან ოსნი. საშუალს ჟამურისა არს ციხე ბეჭცისკად წოდებული, კსანსა ზედა და კლდესა ზედა მდგომარე. არამედ მთიულეთსა და ამას შუა არს მთა მარადის თოვლიანი, უტყეო, კალთათა მცირე არყნალი. ჟამურის მკარეს ამ მთასა ზედა არს კოშკნი წარიგებულნი მრავალნი, მალაღნი და კეთილ ნაშენნი. მოსავლით ვითარცა სხვანის მთის ადგილნი. ცხვარი აქაცა უდუმო, პირუტყვნის არა ეგოდენ მრავალნი. ხოლო სამხრით ჟამურისა არს მთა განმყოფელი ჭურთისა და ჟამურისა, თხემთა უტყეო, კალთათა ტყიანი და ნადირიანი, ამ მთის სამკრით არს ჭურთის-კევი, რომლისა წყალი გასდის ამავე მთასა და სად ერთვის ამ წყალს ცხრაწყაროს წყალი, მუნ ამ ორთა წყალთა შუა, არს ციხე წინ-კიბე, ფრიად მაგარი. ამ ორთა კევეთა უწოდებენ ჭურთას. და მიდის აღმოსავლეთად და მიერთვის, მონასტერს, კსანსა. ამას შინა მოსახლენი არიან სარწმუნოებით ქართველნი, ეგრეთვე კსნის

კევისა და ცხრაზმისა. მოსავლით არს ქურთა ვითარცა სხვანი მთის ალაგნი. კაცნი და ქალნი ამ სამთა კეობათანი არიან ვითარცა დავსწერეთ მთიულნი, მათნი მიმგზავსებულნი, და ისინი ყოვლითა უმჯობესნი, ხოლო ესენი ქურდნი, მპარაფნი, მძარცველნი, უსირცხონი.

კვალად ცხრაწყაროს სამკრით არს მთა კსნი დამ ისროლის-კევის მთამდე მდებარე აღმოსავლიდამ დასავლეთად, თხემთა უტყეო, კალთათა ტყიანი. ამ მთას გასდის სამკრით რეხულა, და არს აქა ციხე მცირე, და მას ციხეს ქვეით ქოლოთ-ქვიტკირს. ესეცა არს მთის ალაგთაებრ ვიდრე ხახორამდე. ხოლო კვალად ქურთისა, ცხრაწყაროსა და ქოლოთ-ქვიტკირს დასავლით არს ისროლის-კევი. ბიყრის კევის ზეით არს მამული კსნიცა. ეს მდინარე არს მეჯვდა. გამოსდის აქამდის მთასა, დის სამკრით დაბის მეჯვდამდე, ჟამურის მთის კალთასა არს აშტუჭთ-კაჩი და ციხე. ხოლო განყოფს ამ კეობასა, ქოლოთ-ქვიტკირს და ჟამურს, მთა კაჭუღისა, მდებარე ჩდილოდამ საშკრით, ტყიანი და ნადირიანი. აშტურთ-კარს ქვემოთ ერთვის მეჯვდას, დასავლიდამ, მერის-კევი. გამოსდის ბენდერის მთას. ხოლო ამ კევის სამკრით, მასისადაც, წარივლის. მთა ტყიანი და ნადირიანი, ორბოძლის მთამდე. ხოლო ორბოძალი არს. თხემთა უტყეო და კალთათა ტყიანი, ნადირიანი. ამ ორბოძალსა ზედა არს ბალახი. უკეთუ მოძოოს არა. მუ-

აღ-
წე-
რა
ის-
რო-
ლის
კე-
ვი-
სა.

ალ- ნებურმან ცხენმან, მასვე წამს მოჰკლავს, ეგრეთვე
წე- თივაცა მისი მოაკუთდინებს. და არს ესე ბალახი ამ
რა მთებთა ზედა ყოველგან მრავალი. და მივალს ესე
გვერ- ორბოძალი ვიდრე ბენდერის მთამდე. მერეს კევს
ლის ორბოძალი ვიდრე ბენდერის მთამდე. მერეს კევს
ძი- ქვეით ერთვის მეჯვდას ბიყრის-კევი აღმოსავლიდამ.
რი- გამოსდის უსანეთს. და ამ ბიყარს ზეთ არს ისრო-
სა ლის-კევი, ვითარცა სხვანი ამ მკრის მთის ადგილნი,
იწრო, ტყიანი და მწირი. ხოლო კვალად ორბოძ-
ლის მთის სამკრით არს მთის კალთასა შინა, იგოჭ-
თას, მონასტერი დიდი, გუნბათიანი, კეთილად ნა-
შენი, კარგს ადგილს. ზის არქიმანდრიტი. ამ მთის
სამხრით კერძს, ჯარიაშენილამ ვანათამდე, უწოდე-
ბენ გეგჭდის-ძიჭს, და არს ადგილი ესე ვენახოვანი,
ხილიანი, მოსავლიანი. ბრინჯ-ბანბას გარდა, ყოველ-
ნი სცენდების ნაყოფიერად, ვითარცა დავსწერეთ
ქართლისა. არამედ ღვინო აქაური თხელი და მომ-
ჟავო, გარნა საამო სასმელად.

ხოლო ისროლის კევის და ჟამურის დასავლით
ალ- არს პატარა-ლიახვის კეობა. ამათ განჰყოფს მთა ბენ-
წე- დერისა, წითფორისა და ქნოლოსი. მდებარებენ მთა-
რა ნი ესენი ჩდილოდამ სამხრით, კავკასილამ. ამ მთებს
პა- უძევს აღმოსავლით ისროლის კევი, ჭურთა და ჟა-
ტა- მური, და ავლით, პატარა-ლიახვი. გამოსდის პატარა-
რა ლიახვი ქნოლოს ზეთ მცირეს ტბას და მოდის ფოტ-
ხვის რისამდე სამხრეთად, მერმე, საცხენის ქვემოთამდე,
დასავლეთად, მერმე კიდევ სამხრით. ხოლო ვანათს

ერთვის დასავლიდამ ლიახვს კევი გერისა. გამოსდის კევი-
მშხლების მთას და დის სამხრით. ამას ზედა მსახ- ბი-
ლობელნი არიან ოსნი. უწოდებენ ვანათითურთ სა- სა-
ვახტანგოსა. ხოლო ვანათს, საცხენისსა და ბელოტს
ზეით ერთვის ფოტრისის-კევი, ღრმა და კლდიანი,
ძნად განსავალი. გამოსდის მერისა და შუა-ცხვირის
მთას. შუაცხვრს მსახლობელნი არიან ოსნი. ამ
ფოტრისას კევს ზეით არს აწერის კევი. აქ აღაშენა
შანშემ ციხე, სიმაგრედ თვისად. არამედ ექმნა გა-
ლიად, რამეთუ გამოიყვანეს ცოლი და დედა-წული
მისი მუნიდამ. მას ზეით მოერთვის კევი შანბიანისა
ლიახვს, აღმოსავლიდამ. გამოსდის ჟამურის მთას და
დის დასავლეთად. ამ კევს ზეით ერთვის ლიახვს კე-
ვი ჩაბარუხეთისა. გამოსდის გერის მთას. დის აღ-
მოსავლით, ერთვის ლიახვს დასავლიდამ. ამ ლიახ-
ვის შესართავს, ორსავ წყალს შუა, არს ციხე ბე-
ჩოსი. ამ ციხეს ზეით არს ქნოდო, სამ კეობად, აღ-
მოსავლიდამ; ჩდილოდამ და დასავლით, ჩდილოდ
შუადამ. ხოლო ტბა ქნოდოსი არს მცირე, რომელ-
სა სდის ლიახვი. ამ ტბიდამ ვანათამდე არს ლიახ-
ვის კეობა უვენახო, უხილო, ვითარცა დავსწერეთ
მთის კევნი, და სივიწროვით ესე უფრო მწირი, არა-
მედ აწერის-კევს ზეით არიან მოსახლენი ოსნი სუ-
ლიად.

ხოლო კვალად ქნოდოს ჩდილოთ კერძო არს
მთა დიდი კავკასი. ამ კავკასის ჩდილოთკენ არს

აღ- მარჯან-დვალეთი, და იმზღვრების ეს მარჯან-დვალე-
წუ- თი: აღმოსავლეთით, კავკასით მთიულეთსა და მარ-
რა- რან-დვალეთს შუათითა, სამხრით, კავკასით ქნოლო:
მარ- მარჯან-დვალეთის შორისით, ჩდილოთ კავკასით და
რან- მთითა უმდაბლესითა, თრუსო-ზახასა და მარჯან-
დვა- დვალეთის შორისით, დასავლით, მთით ჩამოსულით
ლე- თი- კავკასილამ ჟბასა და მარჯან-დვალეთის შორისით.
თი- სა. აქ მარჯან-დვალეთს გამოსდის დიდი ლიახვი თრუს-
სო- და ზახის კავკასსა, და დის სამხრეთს და და-
სავლეთს შუა. და არს მარჯან-დვალეთი სამ კეობა,
მოსავლით ვათარცა ამ მხრის მთის აღვილნი დავს-
წერეთ. მსახლობელნი არიან ოსნი. ხოლო კსნის
მამულნი, რომელნი დავსწერეთ, არიან მაგარნი მთი-
თა, კლდითა და ტყითა. არს მთანი შემკობილნი
ყვავილითა და ბალახითა. კაცნი ჰგონე ვითარცა
არაგვისანი, არამედ ისინი უმჯობესნი. აქ მთის აღ-
ვლეთთა შინა, რომელნი აღვსწერენით, დიან წყა-
რონი ფრიად ანკარანი, მომლაშონი, არამედ საჭმ-
ლის მომდნობნი და მომნელეებელნი, და სმენ მუნე-
ბურნი, უწოდებენ ვეძას, პირუტყვთ შემრგო, გა-
მასუქებელნი. ხოლო რაოდენნი ოსნი დავსწერეთ
ამ აღვილეთთა შინა, პირველად სახლებულან ქართ-
ველნი გლახნი. შემდგომად მეპატრონეთა მათთაგან
გარდმოსახლებულან ოსნი, და ქართველნი ბართა
შინა ჩამოსულან, ვინათგან მტერთაგან ბართა შინა
კაცნი შემცირებულან. არამედ ჩვეულებასა ამ ოს-

თასა დაღვწერეთ მის ადგილს, ოსეთის აღწერასა შინა.

ვიწყებთ მეორეს სასპასპეტოს მემარჯვენეს, შიდა-ქართლის ნაკვეთსა, რომელი არს აწის ზემოქართლი. ხოლო საზღვარი ამისი არს: აღმოსავლით, რომელი დაღვწერეთ ხაზი კასპიდამ წარსრული ჩდილოს, გამჭრელი წლევისა, შავ-ტყისა, და მისრული ფსნის კიდემდე და ბოლომდე; სამხრით, მდინარე მტკვარი, ჩდილოთ, რომელი დაღვწერეთ კსნის მამულის საზღვარი, და მერმე კავკასი. დასავლით, ძირულას იქითი მთა კოლბეურისა, მცირე, რომელი მიჰყვება ჩდილოთ-კერძ პერანგამდე, მუნიდამ ერწოკუდარამდე, და უსევ მთა კოლბეურისა ქეფინის-კვესა და ამაშუკეთს შუა მიჰყვების სამხრით ვერტყვილამდე, ვერტყვილიდამ ხაზი ჩსკრამელის დაბის ქვაბამდე, და მუნიდამ მახვილოს მთის გამჭრელი დვიჩამდე და ბაკულიანის მთამდე. ხოლო მუხრანის თხოთის მთიდამ მოსდევს მთა დასავლეთად მტკვრის კიდესა, გორის ქალაქამდე, და ეწოდების მთა წლევისა, მერმე კვერნაქი. არს ამ მთისა ჩდილოთ კერძო ტყიანი ვიდრე ზეგანამდე. მას ზეით კვერნაქი, უტყეო გორამდე, და სამხრით კერძი სულიად უტყეო, განა ზალახიანი ზამთარცა და თბილი. კლდენი მალალნი და ქვაბნი ფამოკვეთილნი მრავალნი. კლდე ესე აშურიანამდე ვითარცა სარკინეთისა, მერმე თიჩი. ხოლო წლევის მთას გასჭრის მდინარე რეხულა, ქო-

აღ-
წე-
რა
მეო-
რე
სას-
პას-
პე-
ტო-
სი
და
საა-
მი-
ლახ-
ვა-
რო-
სი.

ლოთ-ქვიტკვრის ქვეით. დის რეხულა სამხრით, ერთ-ვის კასპს მტკვარს, ჩდილოდამ. კასპი ალაშენა პირ-ველად ქალაქი უფლოს, მცხეთოსის ძემან, და იყო ქალაქი ყრუმდე, ხოლო აწ არს დაბა დიდი. კასპს ზეით წლევის მთაში, არს მონასტერი მამუბას, სტე-თან-წმიდისა, თათესაგან 13 მამათაგანის ქმნული. დაფლულია წმიდა თათე მუნ. იტყვიან ამის ნაწი-ლის აღმოსვლასა, ვითარცა წმიდის შიოსას, არამედ აწ დეკანოზის მიზეზით დაყენებული, და აწ არს ხუცის სამარ. მას ზეით არს ციხე, სადითგან გამო-იყვანეს ოვსთა გორგასლის დაი. ამის ზეით, კოჭ-კებთან, ერთვის რეხულას კევი უსის-ტყისა, და გა-მოსდის მხურვალეთის მთას. ამას ზეით არს რეხუ-ლას აღმოსავლით სამთავისი, ეკკლესია დიდი, გუნ-ბათიანი, დიდ-შვენიერად შენებული. ზის ეპისკო-პოზი, მწყემსი კსნისა და რეხულას კეობისა. ქმნუ-ლი არს 13 მამათაგანისა ისიდორესაგან, და დაფ-ლული არს იგი მუნვე. ხოლო სამთავისის ჩდილოთ, ჭაფას, შენობა დიდი სასახლეთა. ჭალის აღმოსავ-ლით არს ციხე ცხვილასისა, მთის ძირსა ზედა, და წარივლის მთა ესე ჩდილოთ, ზებეყურამდე, და და-სავლით უსანეთამდე, და არს ტყიანი და ნადირიანი. ჭალას ზეით არს დაბა რესა რომლის გამო იწოდა მდინარე ესე. ამ რეხის აღმოსავლით არს მონასტე-რი ქვაბისმანა. ზის წინა-მძღუარი. აქამდენ არს რე-

კის კეობა ხილიან-ვენახიანი და ნაყოფიერი. ამას ზეთ ქოლოთ-ქვიტკირითურთ, ვითარცა სხვა მთის ალაგნი.

რეხის დაბის ზეთ ერთვის რეხულას კევი წოლდისა, და განჰყოფს ამას მთა წინ-ხსენებული ცხვლოსისა. ჩდილოთ ამ მთის არს წოლდი, სამხრით, ბერშოკოი, კიწბაღი და სხვანი. წოლდის კევი გამოსდის უსანეთის მთას. უსანეთის მთის თხემს არს ეკულესია წმიდის გიორგისა, უგუნბათო. ამის გამო ეწოდა მთასა ამას სახელი ესე. ამის აღმოსავლით ზემორ არს ზახორი, ზახორს ზეთ ციხე კაბერა, და ამ ციხეს ზეთ ქოლოთ-ქვიტკირი. ხოლო კვალად ჭალასა და რეხის დასავლეთად, მხურვალეთს ზეთ, არს მთაში მონასტერი კეთილ-ნაშენი, აწ უქმ. ამ მთის მიყოლოვით, დასავლეთისაკენ მეჯვდამდე და ვიდრე დიდ ღიახვამდე, და კვერნაქის მთის შორისი მინდორი დიდი და უტყეო, გარნა დაბნებთა წალკოტნი, ნიგვზნარნი და ვენახნი მრავალნი, და ირწყვის მინდორი ესე მეჯვდის აღმოსავლეთის მეჯვდის რუთი. მოვალს ყოველნი მარცვალნი, თვინიერ ბრინჯბანბისა. მთის ძირის დაბნები ეგრეთვე ვენახოვანნი და ხილიანნი, პირუტყვთა სიმრავლე, თვინიერ აქლემისა არს ყოველისავე. ამ ადგილს უწოდებენ სამიჯასორისსა. კვალად კასპის დასავლით მინდორი მტკვარსა და კვერნაქს შუა არს აშუროანი, უწყლობით უნაყოფო, უფლის-ციხემდე, არამედ ზამთარს ბალახიანი, და იზრდების ცხოვართა, რემბათა და

მროწლოყთა სიმრავლე, და თბილი ზამთარ. ამურო-
 ანს ზეთ არს უყველასტყისე, კვერნაქის გამოკიდებუ-
 ლის კლდის გორასა ზედა, მტკვრის კიდესა, რომე-
 ლი აღაშენა პირველად უფლოჲს, ძემან ქართლოსი-
 სამან, და იყო ქალაქი ჩინგისამდე, აწ არს შემუსვ-
 რალოჲ არამედ შენობა უცხო, კლდისაგან გამოკვე-
 თალოი. პალატნი დიდ-დიდნი, ქანდაკებული კლდის-
 საგანვე. გვირბი ჩახვრეტიჲ ჩაკაფული მტკვრამდე,
 დიდი. დასავლით აქუს ქარაფი მაღალი, და მას ში-
 ნა გამოკვეთილნი ქვაბნი მრავალ-დიდნი, არამედ აწ
 შეუალ არს. აქა არს ბუზნი, გამოსული იხილები
 სპალაშქარნი, შუბოსან-მშვილდოსანნი, ცხენოსან-
 ნი, გალაშქრებულნი, ნიშენენ მისნობად და უწო-
 დებენ უფლის-ციხეს.

ამიხ დასავლით არს ქალაქი გორა, ამან სახელი
 მოიგო გორისაგან, რომელი აღმოსული არს მუნ
 აღ- დიდი, ლიახვის მდინარის კიდესა ზედა, და მოსდ-
 წე- რა გამს ამ გორას აღმოსავლით კვერნაქი, ჩდილოთ,
 გო- მთა რუისისა, ლიახვის დასავლეთად, რომელი იწო-
 რის დების კვერნაქადვე, სამხრით, მთა ბურეთისა და გო-
 ქა- რას ჯურისა. და ამ მთის ძირს, გორსა და მთას შუა,
 ლა- დის მდინარე მტკვარი. ხოლოჲ ქალაქს გორს ჩაუ-
 ქი- დის დასავლით მდინარე ლიახვი, და მიერთვის ლი-
 სა ახვი მტკვარს, ჩდილოდამ. არამედ არა არს უწყე-
 ბული ვისიჲ აღშენდა პირველ. განა ცხოვრებასა წე-
 რილ არს: ერეკლე კეისარმან უწოდა ტრანთაი.

(რომელი არს რქროს მთა), და ჰყო საფლაველად საგანძურთა. არს გორასა ზედა ციხე დიდი. დასაფლავით არს გვირაბი ჩატანილი ლიახვამდე, ქვიტკირისა, ამის გარმოხვეული ლიახვიდამ ლიახვამდე ქალაქი. 83 მეფემან სვიმონ წარუხვნა ოსმალთა და შემუსრა ციხე. 89 მეფის როსტომის მეფობას, აღაშენა შაჰ-სეფიმ კვალად ციხე, და მიერით ეპყრათ ყოზილობაშთა. 94 მეფის ვახტანგის ჟამს იყო ცარიელი, შემდგომად დაიპყრეს ურუმთა, მერმე შაჰ-ნადირ დაარღვია ციხე, არამედ დაძალ-ყოფილი ოსმალთა, და ლეკთა და ყიზილობაშთაგან, შემცირდა ქალაქიცა. და არს შენობა უმეტეს ქვიტკირისა, ეკლესიანი კეთილ-შვენიერნიცა, განა ერთა შემუსრეს ოსმალთა, სომხისა. აქა 89 მეფემან როსტომ ქმნა სასახლე ყიზილობაშთა რიგისა, წალკოტ-სავარდითა, დიდი. ავაზანნი წყლიანნი დიდ-დიდნი, შვენიერნი. 94 მეფემან ვახტანგ განაახლა, შემუსრეს ოსმალთა. არამედ არს აღგალი ჰავითა შვენიერი, წყალი კარგი, გარემოს აქვან ვენახნი და წალკოტნი მრავალნი. ზაფხულ კეთილი, ზამთარს ცივი, ქარიანი; სანადირო მოუკლებელი ფრინველითა, თევზითა და სხვითაცა. ხილნი და საზრდელნი მრავალნი, ჯემოიანნი. მსახლობელნი არიან ქართველნი და სომეხნი, ჰაეროვანნი, ტანოვანნი, შვენიერნი, ამაყნი, და დიდის მოქმელნი.

აქ ციხის ძირს ერთვის ლიახუს მეჯვდის მდი-

აღწერა ნარე. არს ბიყრამდე მეჯვდა ვენახოვანი, ხილიანი. დიდის ამიერ და იმიერ დაბნები მრავალნი, თესლთა, მარც-ლიახ-ვალთა მოსავლით ნაყოფიერი. გორს ზეით, ბეწბუკს, ვისა ერთვის მეჯვდას ხველნეთის ტუშანი. მეჯვდაზედ, და პა-იკორთისა და კირბალის მთის ძირს, არს დაბა შეჯვ-ტარა და, რომლისაგან ისახელა მდინარე ესე. გორიდან ლიახ-ჩდილოთკენ, მეჯვდას ზეით უსანეთის მთის ძირში, ვისა არს მონასტერი წმიდის თეოდორკისი, აწ ხუცის სა-ვანა მარ. ამას ზეით არს მონასტერი მეჯვდის მდინარის თამდე დასავლეთად მთის ძირში, ზეით, მონასტერი კეთილ-შეგენიერს აღგიღს. ამას უდის კევი გამომდინარე მე-რის მთისა, და მიერთვის მეჯვდას დასავლიდამ. უზის ბიეთს წინამძღვარი. ბიეთს ზეით არს კევი მახისისა. აქამომდე კეობა მეჯვდა ვენახოვანი, ხილოვანი, მო-სავლიანი. ამას ზეით არს ბიყარი და ისროლის კე-ვი, ვითარცა აღვსწერეთ.

ხოლო გორიდან ლიახვის მდინარის სიგრძე არს მალრან-დვალეთამდე და დის მალრან-დვალეთიდან, აღმოსავლეთიდან დასავლეთად, მუკუთამდე, მუგუთი-დან დის სამხრით გორამდე, და გორს მცირეთ ქვე-მთო მიერთვის მტკვარს ჩდილოდამ. არამედ არს მდინარე ლიახვი სარგებლიანი, მრწყველი ველთა იმიერ და ამიერ ლიახვისათა, ჩქარად მომდინარე და რიყიანი, და კმოვანი, სასძელად შემრგო და გემო-იანი, მარადის ცივი, განა ვერ განჰყინავს ზამთარს სიჩქარისათვის. თევზნი მრავალნი. რომელნი ველნი

ირწყვიან ლიახვითა, პური მისი არს ყოველი ქართ-
ლისათა უმჯობესი, და გემოიანი და სპეტაკი. გორს
ზეით ლიახვს ერთვის გორასავე ქალთა და ნაქარ-
მაგვეის წყალნი. საჭარბაჲ იყო სადგური მეფეთა
და კეთილ სანადირო, და აწ კარაგუად წოდვილი,
ადგილი ტურთა, ქალიან-მინდვრიანი, ნადირიანი,
ფრინვლიანი. არამედ ამ გორს ზეით არღა-რა არს
კაკაბი, გარნა მცირედთა ადგილებთა თუ მოიპოვ-
ბის. გორს ზეით, კარალეთის პირის-პირ, ლიახვის
დასავლით, რუასის მთის ძირს, არს თედო-წმიდა.
მცირედ მას ზეით ერთვის დასავლეთიდან ლიახვს
ვარიანის ფშანი და ახალდაბისა. ამ ფშანსა შინა
იპყრობის კალმახი ყვითელი და ფრიაღ კარგი. კარ-
ასს ზეით ერთვის ლიახვს აღმოსავლეთიდან პატარა-
ლიახვი. ამის გამო ეწოდა დაბასა ამას შერთული. ვანა-
თამდე არს ვენახიანი, ხილიანი, დაბნეზიანი ზე მწყე-
ლი ველთა გორს ზეთისა, მეგვდის მდინარისა ზე პა-
ტარა-ლიახვის შუათთა, გვერდის-ძირამდე. შერთულს
ზეით არს ეკლესია არხო-წმიდისა*), სასწაულთ-
მოქმედი. პატარა-ლიახვის კიდეზე, დასავლით, ამ არ-
ხო-წმიდის ზეით, ერთვის პატარა-ლიახვს, აღმოსავ-
ლეთიდან მერის-კევი, ამ კევზე, აღმოსავლით, არს

---

*) ვ. არხო წმიდის გიორგისა. ვკონებ აქა ტუილსსა
წამებულის აბოს ნაწილსა და სახელსა ზედა მისსა აღმენე-
ბულსა და სასწაულსაჲ მის მერ (აბოქ+786 წ.)

ორბოძლის მთის კალთასა ზედა კუფბითს ციხე-
კულბითს ქვეით მოერთვის ამ კევს ლაფაჩების კევი-
გამოსდის ორბოძალს. ამ კევს ერთვის სნეკვის კევი-
გამოსდის სნეკვისავე, რ არს სნეკვი რ ლაფაჩები, და
მერმე ქსნისავე. ამ მერის კევის ზეით ჩდილოთ კერძ,
არს ჭანათი, პატარა-ლიახვის კიდესა.

მაღლა გორასა ზედა არს ციხე სნეკვიდამ წარ-
მოსულს მცირეს მთასა ზედა. ესე მთა განჰყოფს
კულბითს ვანათამდე სოფლებსა, და საცხენისსა, და
ბელოთს, და პატარა-ლიახეს და მიადგების ორბო-
ძალს. ჩდილოთ უდის პატარა-ლიახვი, სამხრით აქუს
კულბითი და ვანათი *). ჭანათის ციხე შემუსრვილი
განაახლა შანშემ. შემუსრეს კვალად ყიზილბაშთა.
ციხის უკან, ჩდილოთ, არს კლდე მაღალი, ქარა-
ფოვანი, მკვრეტი ლიახვისა, და მას შინა ქვაბნი
გამოკვეთილნი მრავალნი. ხოლო კვალად შერთულს
ზეით, დიდს-ლიახვზედ, არს მეღვრეკისს მონასტერი
უგუნბათო, უჯის წინამძღვარი. დასავლით მეღვრე-
კისისა, ლიახვს გაღმა, არს ნიქოზის ეკლესია ლუ-
თაებისა, დიდი, გუნბათიანი, აღაშენა გორგოსალ და
დადვა მას შინა გუბამი წმიდისა რაქდენისა. მანვე
გორგოსალ ჰყო საეპისკოპოზოდ და დასვა ეპისკო-

---

*) ვ. : ხოლო აქა ბელოთს, კეთილ-ჰავეისათვის, ქნა სა-
სახალე ქსნის ერისთვის ძემ ყულარ-აღასმა გიორგიმ საყოფე-
ლად თვისად

პოზი; ზის დღესაც მწყემსი კავკასიანთა, დვალთა, და აწ ოსეთად წოდებულისა, გლოლა-ღებითურთ. და არს ეკლესია დიდ-შენი, კეთილს ადგილს, შვენიერი *). ამ ნიქოზის ჩდილოთ, დიდის-ლიახვის კიდევდ, არს მცირე ქალაქი ქვისილქანა, კეთილ-ჰაოვანი. მსახლობელნი არიან ქართველნი, სომეხნი, უროანი. გარემოს წალკოტოვან-ვენახოვანი **), საზრდლით მაძლარი. ლიახვს გაღმა, აღმოსავლეთით ქცხილვანისა, ასტყდების მთა-ტყიანი, და ეს მთა მიჰყვების ჩდილოთკენ მშლგებამდე. ამ მთის ძირს, ქცხილვანის აღმოსავლით, პატარა-ლიახვისკენ, არს ერედეს ციხე, და ეკლესია მას შინა წმიდის გიორგისა, სასწაულიანი. მის ჩდილოთ, მთის კალთას, არს ციხე მცირე სხვა. ამ ერედვის ჩდილოთ განჰყოფს მთა ესე ვანათ-გერის კეცსა ზე დიდს-ლიახვსა. კვალად ერედვის ჩდილოთ, ამავე მთასა შინა არს, ქრცხილვანი-საკენ, მონასტერი გუნბათიანი, კეთილ-შენი, კარგს ადგილსა და შვენიერსა, საბა-წმიდა, დიდ-ნაშენი, და აწ ხუცის სამარ. მის ზევით, ამავე მთაში, არს აღმოსავლისაკენ უდაბნო, მაღალს კლდესა შინა გამოკვეთილნი ქვაბნი ეკლესიით. ძეს მოწესე მკუდარი, დღემდე მოუშლელი ***), კუბოსა შინა კლდისასა,

*) ვ.: დიდშენიერი.

**) ვ.: წალკოტოვან-ვენახოვან-ნიგვზნარიანი.

***) ვ.: მოწესე ვინმე მკუდარი, დღემდე დაუშლელი.

ანაფორითა. აქა არს კარკალი *), სადაცა ზამთარ დნე-
ბის თოვლი, ხოლო ზაფხულს ჰყინავს, და ხმარო-
ბენ ზაფხული, **)

კვალად ქრცხილვანს ზეით არს, ლიახვის და-
სავლით, აამარაშენა, მკირე ქალაქი. მსახლობელნი
სომეხნი, ურიანი და ქართველნი. თამარშენს ზეით
ერთვის თაძას მონასტრის კვერი. ამ ხევხედ, გორის
ძირს, არს აჩაბეოი, სასახლე და ციხე მეფეთა. ამის
დასავლით არს, მთაში, თაძას-მონასტერა, უგუნბა-
თო, არამედ ფრიად კეთილშენი, კეთილს ადგილს.
ზის წინა-მძღვარი, აჩაბეთის ზეით, კესკა, არს, მთის
კალთას, ციხე კეხვისა. და მთა ესე ასტყდების და-
სავლეთის კერძოთ ქრცხილვანიდამ, და წარმოივ-
ლის ჩლილოთ, და კეხვს ზეით მოვიწროვდების კლდი-
თა, და მერმე წარვალს დასავლით და მიაღვების პე-
რანგის წარმოსრულს წანასა და ფაწას შორის მთა-
სა, და კვალად ქრცხილვანიდამ წარვალს დასავლით
და მივალს ბეყმარამდე. ხოლო კეხვს ზეით მოვიწ-
როვებულსა ზედა არს კიდი სვერისაკენ გამსვლელი.
და ამ კიდს ქვეით ხილთა მუსრავს ლიახვი მტკიცე-
საცა. და გორიდამ სვერამდე არიან, ლიახვის იმიერ
და ამიერ, დაბნები ხილიან-ვენახიანნი. არამედ არს
ღვინო თხელი და მომუაო, სასმელად მშვენი.

*) ვ.: კარკალი.

***) ვ.: ზაფხულით ყინულად.

კეხვის აღმოსავლეთიდან ლიახვს ერთვის კევი სვერსა და ქემქრტისა შუა. ჩამოვარდების ჩდილოდამ. გამოსდის ამისა და გერის შორისს მთას. ამ მთის თხემზედ არს ეკკლესია სმანსის-წმინდის-გაფარგისა, და არს ხატი დიდი ოქროსი, სპარსთაგან ქმნული, სასწაულისათვის მის მიერ ქმნულისა, და აწცა არს სასწაულიანი. კვალად სვერიდამ წარივლის მთა ტყიანი ჩდილოთ, და სადაცა მოღრკების ლიახვი, მოღრკების მთა ესეცა, და წარივლის აღმოსავლით და მიაღგების გერის მთასა. სვერიდამ ხილს ზეით ჩამოვარდების ითრაფულა დასავლეთიდან და მიერთვის ლიახვს. ამას ზეით, გუფუფას არს ნაცხვარი. გუფუფას ზეით მოერთვის ლიახვს მდინარე ფაწა. გამოსდის ერწოსა და ამას შუათს მთას, მადის აღმოსავლეთად. და ამ კევის მოერთვის სხვა კევი სამხრიდამ. გამოსდის მასვე მთას, მოდის აღმოსავლეთად. ამ კევის შესართავს ზეით ერთვის ფაწას პატარა-ჯავის კევი. გამოსდის დვალთ გორასა. ამას ზეით ერთვის ფაწას ხობოს კევი. ხობოს კევის ზეით ფაწასვე მოერთვის ქეშელთის კევი. და სდიან ეს კევი დვალთ გორასა. ხოლო პატარა-ჯავასა და ხწვეს *) შუა არს მთა ტყიანთ დვალთ გორიდან ფაწა⁹დღე სამხრით მდებარე. ფაწის კევის შესართავს ზეით არს სკლეგბა და ჯაჯა. ჯავას ზეით ერთვის ლიახვს დასავლეთიდან ხწვის კევი. სდის დვალთ გორასა.

ხწვის პირის-პირ, ლიახვს გაღმა, ჭადუშის, არს

*) ვ. ხწვეს.

მიწა სასუნებელი, და უდის სუნი ფრიად ძნელი, არამედ ჰკურნებს ქარსა, სევდასა და ინთილასა სუნებითა, გარნა მსუნებელი შებნდების სუნითა. ხწვეს ზეით ერთვის კევი მუგუთისა ლიახვს, დასავლიდამ, და გამოსდის დვალოთ გორასა. აქ აღაშენა ციხე მახაბელმან, შემუსრეს ურუმთა, რომელი იყო შალალს კლდესა ზედა. მცირეთ ამ მუგუთს ზეით მოდრკების ლიახვი და მოერთვის მუნ კევი კოშკისა. მას ზეით მიერთვის ლიახვს როკის კევი. როკას ზეით მიერთვის ლიახვსვე ბუის კევი. და სდიან ეს კეენი დვალოთ გორასა და დიან სამხრეთად. ხოლო ბუის კევი სადაცა სდის კავკასსა, მუნ დამდაბლდების სკაკაჩის კავკასი, და გარდავალს გზა ზამთრისა და ზაფხულისა ზასას და დკაღუოს. კვალად ლიახვს ერთვის ბუას *) ზეით, სამხრიდამ, მშხლების კევი, და გამოსდის გერის მთას. და ამას ზეით არს შატრან-დკაღუთი, ვითარცა აღვსწერეთ. არამედ სვერს ზეით რომელი ლიახვის კეობა აღვსწერეთ, არს უვენახო, უხილო, მსახლობელნი არიან ოსნი, დვალნი. მოსავლით მთის ალაგებრი, და პირუტყვითაცა ეგრეთი. ხოლო ქრცხილვანის დასავლით არს, წინ-ხსენებულის მთის ძირს, თასრეკის-კევი. გამოსდის ძარს, დის სამხრით, არამედ მინდორად ვერლარა დის. ტბეთს ზეით არს

*) ბუა მეგრულად მზე.

ნაციხარი. ამას ზეით ითხრების ქვა შავი ღუღეთს *); ამ ქვით ბურვენ ეკკლესიებთა, სიბრტყისა და სიმსუბუქისათვის. განა არიან ქრცხილვანის კეობის კაცნი შვენიერ-ჭაეროვანნი, მებრძოლნი, სირცხვილის მღევარნი, ამაყნი, ერთგულნი. სახლობენ თავადნი და აზნაურნი, და ქალნიცა ეგრეთვე რიცხვე.

ხოლო კვალად გორის დასავლით არს მთა რუისისა, ტინის-სიღით, თედო წმიდით სასირეთამდე და მტკვრამდე, მცირე ადგილს ტყიანი, საენავი და მოსავლიანი ნაყოფიერად, უწყლო, და ადგილ-ადგილს დის წყაროანი მცირენი. მტკვრის პირად ღრატოიან-კლდიანი; და ამ მთის დასავლით, მტკვრის კიდესა ზედა, არს უჩბსასი: ალაშენა ქალაქი უფლოს, ძემან ქართლოსისამან, და იყო ქალაქი ყრუსადმდე, ხოლო აწ არს ეკკლესია დიდი, უგუნბ თო, ზის ეპისკოპოზი მწყემსი დიდის-ლიახვისა და რომელი ირწყვის ლიახვითა მით. შემუსრვილი ალაშენა და განახლა 94 მეფემან ვახტანგ და შეამკო ხატი მისი წმიდის სტეფანე პირველ-მოწამისა, მოზღუდა ქვიტკირითა. ურბნისის დასავლით, დუდეთს, დის წყარო ფრიად დიდი, კიდესა მტკვრისასა, რომლით ბრუნვენ დიდნი წისქვილნი ზამთარცა, ვინათგან ვერ განჰყინავს სამხრით ურბნისისა არს, რუისის მთის ძირს, დაბა დიდ-შენი რუისი და ეკკლესია ღუთა-

აღ-
წე-
რა
გო-
რი-
სა
და
ლიახ-
ვის
ზეი-
თი-
სა.

*) დუდი მეგრულ გამოთქმით აღნიშნავს თავს.

ებისა, გუნბათიანი. ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ამავე რუისისა, ზეთის ქართლისა ლიხ-ტაშის კარამდე, და აწ ესევ მწყის კეობასა და სადგერს*), ვინათგან მაწყვერელი აღარა არს. შემუსრა ლანგთემურ, აღაშენა ეკკლესია ესე 76 მეფემან ალექსანდრემ. შემდგომად კვალად განაახლა და შეამკო 89 დედოფალმან მარიაჲ. და ამ რუისის მთის სამხრეთის მინდორი, ნიქოზამდე და ლიახვ დვანის-წყლამდე, ირწყვის ორის ლიახვის რუთი თამარ მეფის ქმნულითა, და ნაყოფიერებენ დაბნები ყოვლითავე მრავალნი. ხოლო ხალთვისის რუ განაახლა 90 მეფემან ვახტანგ, არამედ აწ უქმი იყო. ხოლო რუისი არს უწყლო, თვინიერ წყაროსა ერთისა, რომელი არს ეკკლესიასა თანა. არამედ სცხოვრებენ მით რუთი, და ირწყვის მინდორი ურბნისამდე ამითვე.

რუისის დასავლით არს დვანის-წყალი. ეს გამოსდის თირის მონასტრიდამ წარსრულოს მთას, დის ჩდილოდამ სამხრით, ერთვის მტკვარს ჩდილოდამ. მტკვრის ჩდილოთ, ამ მდინარის აღმოსავლით, არს ბჭეთს მონასტერი უგუნბათო, რომელი ქმნა პიროს

---

*) ვ. მწყისა და ხეობასა და სადგერს... არამედ უმწყსოდ ხეობა მისცა ურბნელ ეპისკოპოზსა, სამწყსოს. სიმცირისთვის, კათალიკოზ - პატრიარქმა ბატონის შვილმან დომენტიმ, ოდეს მოაწია კონსტანტინეპოლიდამ ქართლს ქრისტეს აქეთ 1741 წელს.

13 მამათაგანმან, და დაფლულ არს იგიცა მუნვე, არს აწ ხუცის ამარ. ბრეთის დასავლით, წვერიდამ ასტყდების მთა კვერნაქი, და მივალს ფცის წყლამდე, რომელსა ეწოდა ცეცხლის-ჯვარი. წვერს ქვეით, აჩადეთს, არს ჭა მარიამული, რომელი ჰკურნებს ბრაზიანის ნაკბენს სმითა. ამის ჩდილოთ და ამ წყლის დასავლით კიდესა არს დიწბს მონასტერი, სადა ზის არქიმანდრიტი იერუსილიმის ჯვარის მონასტრისა. არამედ მეფენი ქართლისანი დასმენ ქართველთა და ყოველს საქართველოასა შინა არს მამული მისი, და ჰტელობს ესე, და მოსავალს გზანის ვერცხლად იერუსალიმს. ამას ზეით, დჯანს, ამ წყალს ერთვის კევი ქოლიბურისა. ამ კევს ზეით ერთვის ამ წყალს კევი წუნარისა. წუნაჩს არს ეკკლესია გუნბათიანი, აწ უქმი. წუნარის კევს ზეით არს ეკკლესია ერკჩეთს. დგანან მთა-წმიდის მონოზონნი ბერძენნი. აქ ამ წყალს მოერთვის დასავლეთიდამ ნულის კევი. არს ნუჯს ციხე. ამ კევს ზეით მოერთვის აღმოსავლიდამ ყორნისის კევი, გამოსდის ძარის მთას. ყოჩნისს არს ქვაბნი კლდისანი და კოშკოვანი, განა შემუსრეს ლეკთა. ყორნის ზეით, წოჩბისს, ერთვის ამ წყალს ხტანის კევი. წორბისს ზეით, ამ წყალზედ, მთასა შინა, არს ციხე საქაჭთელისა, მაგარი. არამედ კეობა დვანისა არს ვენახოვანი, ხილიანი, მარცვლითა ყოვლითა ნაყოფიერი.

დვანის წყლის დასავლით არს ფცის წყალი,

აღ-
წე-
რა
ფცის
წყლი-
სა.

და დის ლოხვის *)-პერანგას მთათაგან, მოდის სამ-
ხრით და მიერთვის მტკვარს ჩდილოდამ. კიდესა
მტკვრისასა არს ქვეს ტკოცა, მას ზეით ბრძენაუფა.
ამას ზეით მოერთვის ამ წყალს ტკოცის კევი დასავ-
ლიდამ. ამას ზეით, ფცის ზემორ, ამ წყალს მოერთ-
ვის აღმოსავლიდამ ლოდეთის კევი, სდის ლებეურის
მთას. ამას ზეით, აკლეკის, მოერთვის ამ წყალს და-
სავლიდამ ბრედის წყალი. არს ბრძენს მცირე ციხე.
გაშოსდის ეს წყალი პერანგას, მოდის სამხრით ბრე-
ძამდე, მერმე აღმოსავლით. აბანოს ერთვის ამ წყალს
წალულის წყალი, და ბრედის მოერთვის აბანოს წყა-
ლი. ეს გაშოსდის მშვლდაურის მთას, მოერთვიან
ორნივ ბრედის წყალს დასავლეთიდამ. აბანოს დის
თბილი წყალი. ჰკურნებს ქარით დახუთვილსა და
ბუგრსა მუწუკსა. ბრედის ჩდილოთ არს ეკკლესია
ატოცს, წმიდის გიორგისა, სასწაულოანი. ავლევს
ზეით, ფცის წყლის აღმოსავლით, არს აქანას მო-
ნასტერი დიდი, გუნბათიანი, არამედ უცხო არს.
რამეთუ ძერისაგან წახრით მდგომარებს ჩდილოთკენ,
და არა დაირღვევის, ადგილსა შვენეირს წყაროიან-
სა. აქ არს ნიგოზი. გასტეხო რა, ნებალი მისი არს
ნახევარი ნიგოზი, და ნახევარი თბილი. დასავლით
მეტეხისა და ფცის წყლისა არს თაღვას ჯვარის მო-
ნასტერი, რომელი აღაშენა ასულმან აღმაშენებელი-

*) ვ. ლოხის.

სამან თამარ, გუნბათიანი, დიდ-შვენიერი, კეთილად
ნაშენი. შენობანი გარემოს მრავალნი, და აწ ხუ-
ცის სამარს. ამის ჩდილოთ კერძ არს ძაღინა. აქა არს
ლითონი ვერცხლისა, არამედ უსარგებლობისათვის
დაუტევეს. აქავ, მინდორის *) კიდეს არს მუხაჟრი,
მოსახლენი არიან ურიანი და სომეხნი ვაჭარნი. მუ-
ხაურის ბოლოს ეყრების ფცის წყალს ხტანის კევი.
ძაღინას არს ციხე და სასახლე, ხოლო ფცისა და
დვანის წყალს ჰყოფს მთა ლებეური, რომელი ასტყ-
დების დაბის ფციდამ და მდებარებს ხტანამდე, სამხ-
რიდამ ჩდილოთ, ტყიანი და ნადირიანი. მუხაურს
ზეით არს მონასტერი ფცისა და ოჟორის წყალ-შუა,
წოდებული ოჟორისა, უგუნბათო, შემკობილს აღ-
გილს, და აწ ხუცის ამარად. ხტანის ზეით არს ეკკ-
ლესია მთასა შინა, წოდებული გომართა, აწ ცარიე-
ლი. მუნიდამ წარვალს გზა ლოხობისის მთასა ზედა
და პერანგის მთასა ზედა, გარდავალს იმერეთის ქა-
ლას შინა.

აღ-
წე-
რა
აღის-
წყლი-
სა.

ხოლო ფცის წყლის დასაველით არს აღის წყა-
ლი. გამოქდის ლიხის მთას, მოდის სამხრით, ერთ-
ვის მტკვარს სამხრიდამ. ამის შესართავთან არს და-
დალუჯა. ამ მტკვრის კიდეზედ, სამხრით, არს სომე-
ნეთი. ამ სომანეთის სამხრით არს ვაჟა. ვაყას ზეით
ნახასტკვი და ნაციხვარი. სომანეთსა და ქვენა-ტკო-

*) ვ.: მდინარის.

ცას შუა არს მახსი, დაბა დიდი, ცეცხლის-ჯვრის მთის ძირს, და ამისი მინდორი მტკვრამდე უწყლო, არამედ მოსავლიანი ყოველითა მარცვლითა, ნაბახტევს ზეით ერთვის აღის წყალს ბრილის წყალი. დის ბრილს ერთის წყაროდამ და აბრუნებს წისქვლს. აქ ბჭილს ითხრების კაჟი ფრიად კეთილი, მოსპეტაკო, ჩახმახისათვის. ბრილის წყლის შესართავს ზეით არს აღის წყალზედ დასავლით კიდესა ზედა აჯი, ქალაქი მცირე. მსახლობელნი არიან სომეხნი და ურიანი, მცირედ ქართველნი. გაზაფხულ-შემოდგომას ჭყვაპიან-ტალახიანი, ზამთარ ცივი, ზაფხულს ცხელი, არამედ ჰავით კეთილი, მხიარული. აღს ზეით არს ღიხის მთის კალთას ციხე აღისა. ციხეს უკან არს სოფელი უწლკვი, მთაში. აქ აკეთებენ ჭურსა ღვინისასა, კეთილსა, ყოველითა უმჯობესსა. ამავე ციხეს ზეით ერთვის აღმოსავლიდამ აღის წყალს ქერათ-კევის-კევი, არამედ უშენობო. ამ კევის ზეით არს მონასტერი უჯუმბას, უგუნბათო, დიდი, დიდ-შენი, მიქელ 13 მამათაგანის ქმნული, და დაფლული არს მიქელი მუნვე. ზის წინა-მძღვარი.

აღ-
წე-
რა
სუ-
რა-
ხოლო კვალად აღის წყლის დასავლეთით არს წყალი სურამისა. გამოსდის ღიხის მთას, მიერთვის სამხრიდამ მტკვარს, ოსიაურის ზეით. აქა არს ქალა სურამისა, მტკვრის კიდესა, დაღალულიდამ შოლამდე. არამედ განჰკაფა 94 მეფემან ვახტანგ და ქმნა დაბნები. ოსიაურს ზეით, საშუაის, ერთვის სურამის

წყალს ქემერტის წყალი აღმოსავლიდამ. გამოსდის მის-
ლიხის მთას. ამ კევის შესართავის დასავლით, შინ-წყლი-
დაჩას დასავლით, არს სუჩამი, მცირე ქალაქი. მსახ-
ლობელნი არიან ქართველნი, სომეხნი, ურიანი. არს
საშუალოს ციხე, მაღალს კლდესა ზედა, მტკიცე. არს
ჰავითა მშენი და მხიარული. სურამს ზეით, სამხ-
რიდამ, მოერთვის ამ წყალს უთხვის კევი. მას ზეით
არს იტჩას მონასტერი ყოვლად-წმიდისა უგუნბა-
თო, დიდ-შენი, აწ ხუცის ამარად. სურამის ბეკმი-
დამ ასტყდების მაღალი გორა, მდებარებს დასავლით
წითამდე და ლიხამდე. ამ მთის სამხრით არს ბეკამი,
ტეძეა, ვიდრე შოლამდე, ჩდილოთ, სურამის კეო-
ბისა. შოლის მდინარე გამოსდის ლიხის მთას, მდის
აღმოსავლეთად, მიერთვის მტკვარს სამხრიდამ. შო-
ლის-პირიდამ გაიტანა 94 მეფემან ვახტანგ რუ. რა-
მეთუ იყო მინდორი ესე უწყლო, და ჰყო წისქვილ-
ნი, და სმენ პირუტყენი. შოლის-პირის დასავლით,
შოლისავე კიდებედ, არს ქვიშხეთი, ზათხულის ჰავითა
ამო, შვენიერი, ზამთარ ცივი, ქარიანი, საჭირო.
ქვიშხეთს ზეით, შოლაზედ არს ცხისი-ძიწს ციხე. ქვიშ-
ხეთის სამხრით არს, მთის ძირს, მტკვრის ახლო, და-
ბა ტაშის-კაჩი. და ლიხის მდინარეს აქეთ, ტაშის-
კარამდე, რომელნიცა მდინარე-კევი ავლსწერენით,
უწოდებენ, თვინიერ შოლისა, ფრონეთა. ამ ფრო-
ნეთა შინა შემოვალს წყალ-დიდობას მრავალნი კა-
პოეტნი, იქმნების ჟამად ორაგულნიცა, და წყალ-

კოტაობას არს მათ შინა წვრილნი თევზნი მრავალნი, და მთის კერძოდ კალმახნი ფრიალი და გემოიანი. არამედ გორს ზეითნი ადგილნი ესენი არიან მოსავლიანი, თვინიერ ბრინჯ-ბანბისა, ვენახით, ხილით ჭ ყოვლითა მარცვლითა. აქეთებენ მცირედს აბრეშუმსაცა, პირუტყენი მრავალნი, აქლემს გარდა, ყოველნი, არამედ არა ეგდენად, ვითარცა აღესწერეთ სომხით-საბარათიანოსა, ზამთრისათვის, რამეთუ არს სამ თვე თოვლი, და ზაფხულს ვერ სთიბენ თივას, სახნავთ გამო მიწათა და მათათა შინა მცირეთა, არა საკმაოთა. ჰავითა მშვენი და ამო, სასმელი და საჭმელი აქაური უმეტეს გემოიანი სხვათა ადგილთაგან, კაცნი არიან ჰაეროვანნი, ამაყნი, მხნენი, შემმართებელნი, მხიარულნი, უხვნი, სტუმართ-მოყვარენი. ქალნი ეგრეთვე, ვითარცა სხვანი დაესწერეთით, სახლობენ მთავარნი და ახნაურნი მრავალნი.

აღ- ხოლო კვალად სუამის დასავლით, ლიხის მთის
აღ- საშუალოსა შინა, არს დაბა ყოახა, ამ ფონას. გასდის
წე- ჩხერიმელის მდინარე, და მიდის დასავლეთ-სამხრეთ
რა შუა, მუბოძიძის *) ზეითამდე. მას ქვეით, დაბის ქვა-
მთას მამდე, არს ქართლისა; მუბოძირს ზეით ამ ჩხერიმე-
იქი- ლას ერთვის კევი ჩდილისა. ამ ჩდილის კევეს ერთვის
თისა. კევი ნუნისისა, სამხრიდამ, ამისა და კეობის შუას

*) მუბოძირი ანუ ნუბოძირი აღნიშნავს ისეთს ადგილს, საცა მრავალნი გზანი ერთად შეკრებიან.

მთის გამომდინარე. ჩლილის კევი გამოსდის მცირეს
ლიხის მთას, სად გასდის იქით შოლა. ნუნისს არს
ეკლესია მონასტერი შვენიერი, შვენიერს ადგილს,
უზის წინამძღვარი. ხოლო კევი ესენი არიან ვენა-
ხოვანნი, ხილიანნი.

აღ-
წე-
რა
ბე-
ფი-
ნის
კე-
ვი-
სა.

კვალად ფოხას ზეით და სურამის დასავლით,
ლიხის მთას გასდის კეფინის-კევის წყალი, და მიერთ-
ვის ძირულას აღმოსავლეთიდან, ხოლო ძირულა გა-
მოსდის მთასა პერანგას, და დის ლოდორამდე სამხ-
რით, და მუნიდამ მომგრგვალვით დასავლეთად. არა-
მედ არს ვერტყვილამდე ქართლისა, და უწოდებენ
ვერტყვილიდამ ნადაბურდამდე *) კეფინის-კევისა. და
მას ზეით **) არს ულუმბის მონასტრისა, არამედ აწ
მიხმული აქუს იმერთაგან. განა აძლევენ ცვილისა,
ზეთისა და საკლმის ფასსა აწცა. ვერტყვილას მოერთ-
ვის სამხრიდამ ვერტყვილისავე კევი. ხოლო ვერტყ-
ვილას და აძაშუკეთს შუა არს მცირე მთა, მისრული
კობეურის მთამდე, და ესე არს საზღვარი ქართლ-
იმერთა, აწინდელი. ამ ვერტყვილის კევის ზეით ერთ-
ვის ძირულას ბუინევის-კევი. აქა არს სამხრითა მო-
ნასტერი გესაძანისა, გუნბათიანი, კეთილ-შენი, სა-
წინამძღრო. მას ზეით კევი გრიგაჯეთასა ერთვის ძი-

*) ვ. ნადაბურდამდე.

**) ვ.: არს სამწყსოდ კათალიკოზისა და ულუმბის მო-
ნასტრისა მცირედ შეწირულობა.

რულას, მას ზეით კეფინის-კევის წყალს ერთვის კე-
ვის ჯვრის-კევი. მას ზეით ამასვე ერთვის კევი წაქ-
ვისა. და კევი ესენი ყოველნი სამხრეთიდან ერთ-
ვიან, გამომდინარე ფონის გამდინარის ჩხერიმელისა
და კეფინის-კევის შუა მთიდან. და არს კეობა ესე
კეფინის-კევი მოსავლიანი, ხილიანი. ქართლისაგან
მეტე არს აქა ლომი, ხურმა, წაბლი. რომელი მთას
იქითი დავსწერეთ, ქვიშხეთის დასავლით, იგინიცა
ესრეთვე ჰგონე. არს ცხოვარი უღუმო, სთესვენ სი-
მინდსა მრავალსა. ხოლო ადგილები ესენი რომელ-
ნი ავლსწერენით, ლიხის მთის შორისი, ეგრეთვე
ჰგონე, ვითარცა ავლსწეროთ იმერეთი.

აღ-
წე-
რა
მტკვრის
ხეო-
ბი-
სა.

ხოლო ტაშის-კარის სამხრით ჩამოვალს დასავ-
ლეთით მთა მასწილასი ცხვირ-ცხვირად და აღმო-
სავლიდამ *) ყერძენის მთის წვერი, და მოავიწროებს
მტკვარს კლდითა. აქ მოავიწროებულსა შინა არს
განსავალი კარა და კოშკი მას ზედა, ქართლიდამ ეყო-
ბასა შინა სავალი. ამის მიერ ეწოდა ტაშის-კარი
(ესე არს ქვის კარი). და ამის პირის-პირ, სამხრიდამ,
ერთვის მტკვარს სარმანიშვილის კევი. გამოსდის ყერ-
ძენსა და ამას შუას მთას. ამის დასავლით არს ასაღ-
დაბა, მცირე ქალაქი, მტკვრის იმიერ ამიერ მოსახ-
ლენი ქართველნი და ურიანი. აქა არს ხიდი მტკვი-
ცე. ახალ-დაბის სამხრით არს ციხე, შაღალს კლდე-

*) ვ. ადმოსავლეთად.

სა ზედა, დიდ-ნაშენი და მაგარი. ახალ-დაბას ქვეით მტკვარს მოერთვის ჩდილოდამ კევი ნეძვისა. გამოსდის ამასა და მთას-იქით შუას მთას. კვალად ახალ-დაბას ზეით ერთვის მტკვარს სამხრიდამ კევი ქიმერეთისა. გამოსდის ყერძენის მთას. ქიმერეთის კევის ზეით ერთვის მტკვარს, სამხრიდამევე, კევი კორტაზ ნეძვისა. გამოსდის მასვე მთას. ჩდილოდამ მოერთვის მტკვარს ~~ზანაპრედილის~~ კევი, ამასა და მთას იქითის შუას მთიდამ გამომდინარე.

ამ კევის ზეით ერთვის მტკვარს თორის-წყალი, სამხრიდამ. ამ შესართავს სამხრით არს სადგერს ეკლესია წმიდის გიორგისა, ამას უდის აღმოსავლით თორის მდინარე, დასავლით შავ-წყალი. გამოსდის ბაკულიანისა და კოდინის მთასა, და მიერთვის მტკვარს სამხრიდამ. გომართამდე *) შავ-წყალსა და თორის წყალს უწოდებენ აწ სადგერის-ხეობას **) არამედ სადგერი არს მაგარი და შეუალი. ეკლესია შემუსრვილი აღაშენა და შეამკო ხატი მისი 94 მეტემან ვახტანგ. ამ სადგერს ზეით, დასავლით, არს დაბა თორის, მას ზეით ცხინის-კვარსი და ციხე მისი შავს-წყალსა ზედა, დასავლისაკენ. კვალად სადგერს

აღ-
წე-
რა
სად-
გე-
რის
ხეობ-
ბი-
სა.

*) ვ. გომარეთამდე.

**) ვგონებ თორელთა სამთა ამით ხეობათა, სადგერს, გუჯარეთს და მტკვრის ხეობას, ვინათგან სახელნი და ადგილნი მათნი ეგრეთ წარმოაჩენენ.

აღ-
წე-
რა
კვა-
ლად
ხეო-
ბი-
სა.

ზეით მოერთვის თორის-წყალს სამხრიდამ ბაკულია-
ნის წყალი, გამომდინარე ბაკულიანის მთისავე: აქა,
თორის-წყლის აღმოსავლით, არს კიმოთისმანს მო-
ნასტერი გუნბათიანი, კეთილშენი, შვენიერს ადგილს.
ზის წინა-მძღვარი. ხოლო ეს სადგურის კეობა არს
უვენახო და მოსავლით ვითარცა ავლსწერეთ გუჯა-
რეთის კეობა. ესე სცან, ეგრეთვე ნაყოფიერი მთი-
თა, ნადირითა და პირუტყვითა. კიმოთისმანს ქვეით
არს ციხე თორის-წყლის აღმოსავლეთის კიდეა ზე-
და, უზნაწიანისა, ფრიად მაგარი. ხოლო კვალად ჩდი-
ლოდამ კეობაში მტკვარს ერთვის ეშმაკთ-უბნის-კე-
ვი, გამომდინარე ამისა და მთას-იქეთის მთის შუა-
დამ. ამას ზეით, ნუას*), მოერთვის შავ-წყალი. ნუას
ზეით, ჭალის პირის-პირ, სამხრიდამ მიერთვის მტკვარს
დღვაშის-კევი. გამოსდის კოდიანის მთას. მას ზეით
არს, მტკვრის კიდეა ზედა, სამხრით, პეტრეს ცისე,
ფრიად მაგარი და შეუალი მტრისაგან. ამ ციხეს და-
სავლით უდის ყვერბილის-კევი, მოერთვის სამხრიდამ
მტკვარსა, გამოსდის კოდიანსა: პირის-პირ ციხისა
მოერთვის მტკვარს ჩდილოდამ ლიკანის-კევი. გა-
მოსდის მახვილო-ფერსათს. ამ კევთ ზეით არს ჭო-
ბის კევი. და არს დვირამდე ქართლისა. არამედ არს
ესე მტკვრის კეობა ვენახიანი, ხილიანი, ვიწრო და
მწირი, მაგარი და შეუალი მტრისაგან. კაცნი ჰაე-

*) ნუა სვანურად და აფხაზურად კაცის სახელია.

როვანნი, ტანოვანნი. მთანი ნადირიანნი, ნაძოვან-
ფიქოვანნი. ირემი, თხა, არჩვი და სხვა ნადირნი
მრავალნი. ჩდილოთ მთა აქუს ლადოსი და მახვლოს
წამოსული აღმოსავლით ვიდრე ტაშის-კარამდე, სამ-
ხრით, კოდინადამ წამოსული აღმოსავლეთს ჩდი-
ლოს შუა მთა ამისა და სადგერის კეობის შუათი.

ხოლო ტაშის-კარსა და ლიხის მთას ქვეითი
არაგვ-ტფილისამდე სამნი ესე სასპასპეტონი *), მე-
მაწესენე მუხრანისა, მემაწესენე ქართლისა მეფის თა-
ნა მყოფი. ტფილისს ზეით მტკვრის სამხრეთისა და
თრიალეთი-ფანავრამდე არს წილი უფლოსისა, მცხე-
თოსის ძისა, და უფლოსისაგან ეწოდა ზენა-სოფლე-
ბი შიდა-ქართლს, და ესენი პირველ იყო ერთი სას-
პასპეტო და ყოველთა ერისთავთა და სპასპეტთა ზე-
დამხედველი. შემდგომად თამარ მეფისა, ქართლის
ერისთავი სხვა, კსნისა სხვა. და შემდგომად განყო-
ფისა ესრეთ სამ-სადროშოდ იქმნა, არამედ რაოდენ-
ნი ეკკლესიანი ანუ მონასტერნი აღვსწერენით, ანუ
პალატნი, არა არს არცა ერთი, რომელნი არა იყოს
თლილის ქვითა ნაშენნი. რამეთუ ყოველნივე თლი-
ლის ქვითა არიან აღშენებულნი. კვალად არა არიან
დაბანი ანუ აგარაკნი, რომელსა შინა არა იდგეს
ეკკლესია თლილის ქვისა, უგუნბათონი, მცირენი და
დიდნი, და მით იცნობების ნასოფლარნი, სადაცა

საერ-
ისთო
სასპას-
პეტოსა
და სად-
როშოსი
ვითარ-
ცა არს
და იყო.

*) ვ. არიან სამნი სასპასპეტონი.

ზეით მოერთვის თორის-წყალს სამხრიდამ ბაკულია-
ნის წყალი, გამომდინარე ბაკულიანის მთისავე: აქა,
თორის-წყლის აღმოსავლით, არს კიმოთისმანს მო-
ნასტერი გუნბათიანი, კეთილშენი, შვენიერს ადგილს.
ზის წინა-მძღვარი. ხოლო ეს სადგურის კეობა არს
უვენახო და მოსავლით ვითარცა ავღსწერეთ გუჯა-
რეთის კეობა. ესე სცან, ეგრეთვე ნაყოფიერი მთი-
თა, ნადირითა და პირუტყვითა. კიმოთისმანს ქვეით
არს ციხე თორის-წყლის აღმოსავლეთის კიდეა ზე-
და, უზნაწიანისა, ფრიად მაგარი. ხოლო კვალად ჩდი-
ლოდამ კეობაში მტკვარს ერთვის ეშმაკთ-უბნის-კე-
ვი, გამომდინარე ამისა და მთას-იქეთის მთის შუა-
დამ. ამას ზეით, ნუას *), მოერთვის შავ-წყალი. ნუას
ზეით, ქალის პირის-პირ, სამხრიდამ მიერთვის მტკვარს
დღვაშის-კევი. გამოსდის კოდიანის მთას. მას ზეით
არს, მტკვრის კიდეა ზედა, სამხრით, ჰეტრქის ცხსკ,
ფრიად მაგარი და შეუალი მტრისაგან. ამ ციხეს და-
სავლით უდის ყვერბილის-კევი, მოერთვის სამხრიდამ
მტკვარსა, გამოსდის კოდიანსა: პირის-პირ ციხისა
მოერთვის მტკვარს ჩდილოდამ ლიკანის-კევი. გა-
მოსდის მახვილო-ფერსათს. ამ კევთ ზეით არს ქო-
ბის კევი. და არს დვირამდე ქართლისა. არამედ არს
ესე მტკვრის კეობა ვენახიანი, ხილიანი, ვიწრო და
მწირი, მაგარი და შეუალი მტრისაგან. კაცნი ჰაე-

*) ნუა სვანურად და აფხაზურად კაცის სახელია.

როვანნი, ტანოვანნი. მთანი ნადირიანნი, ნაძოვან-
 თიქოვანნი. ირემი, თხა, არჩვი და სხვა ნადირნი
 მრავალნი. ჩდილოთ მთა აქუს ლადოსი და მახვლოს
 წამოსული აღმოსავლით ვიდრე ტაშის-კარამდე, სამ-
 ხრით, კოდინადამ წამოსული აღმოსავლეთს ჩდი-
 ლოს შუა მთა ამისა და სადგერის კეობის შუათი.

ხოლო ტაშის-კარსა და ლიხის მთას ქვეითი
 არაგვ-ტფილისამდე სამნი ესე სასპასპეტონი*), მე-
 მარჯვენა მუხრანისა, მემარჯვენე ქართლისა მეფის თა-
 ნა მყოფი. ტფილისს ზეით მტკვრის სამხრეთისა და
 დრიალეთი-ფანავრამდე არს წილი უფლოსისა, მცხე-
 თოსის ძისა, და უფლოსისაგან ეწოდა ზენა-სოფლე-
 ბი შიდა-ქართლს, და ესენი პირველ იყო ერთი სას-
 პასპეტო და ყოველთა ერისთავთა და სპასპეტთა ზე-
 დამხედველი. შემდგომად თამარ მეფისა, ქართლის
 ერისთავი სხვა, კსნისა სხვა. და შემდგომად განყო-
 ფისა ესრეთ სამ-სადროშოდ იქმნა, არამედ რაოდენ-
 ნი ეკკლესიანი ანუ მონასტერნი აღვსწერენით, ანუ
 პალატნი, არა არს არცა ერთი, რომელნი არა იყოს
 თლილის ქვითა ნაშენნი. რამეთუ ყოველნივე თლი-
 ლის ქვითა არიან აღშენებულნი. კვალად არა არიან
 დაბანი ანუ აგარაკნი, რომელსა შინა არა იდგეს
 ეკკლესია თლილის ქვისა, უგუნბათონი, მცირენი და
 დიდნი, და მით იცნობების ნასოფლარნი, სადაცა

საერ-
 ისთო
 სასპას-
 პეტოსა
 და სად-
 როშოსი
 ვითარ-
 ცა არს
 და იყო

*) ვ. არიან სამნი სასპასპეტონი.

დვას ეკლესია. ხოლო მონასტერნი, რომელნი ცა-
ლიერნი დავსწერენით, აწ ხუცის სამარად, მამულნი
მათნი მიუხვამთ აწ მთავართა ანუ აზნაურთა მათნი
შეწირულობანი, ანუ მეფეთა ხიზრად მრსულნი და-
უსადგურებით მუნ, ჭ ჟამთა ცვლილობითა შერჩო-
მიათ მათ, არლა-რა დაუსვამთ წინა-მძღვარი, და უსაზრ-
დელობითა მონაზონთათა აწ ცარიელნი არიან. კვა-
ლად რომელნი ეკლესიათა აღმაშენებელნი არა მო-
ვიხსენეთ, ვინათგან დავსწერეთ მეფენი ეკლესიათა
მაშენებელნი, მათ მიერ არიან აღშენებულნი ყო-
ველნი, ხოლო ზოგნი მთავართა და ხუროთ-მოდღ-
ვართაგან; ვითარცა ზედვე ეკლესიათა წერილნი
აჩენენ.

სასწავლებელი

ა

- აღჯაყალა 51 გვერ.
ახპატი 52
აგარაკი 54
ახტალა 54
ალაღაჯი 54.
აბოცი 50. 58.
აკაურთა 61
აბრეშუმი 72. 78. 142
ახალდაბა 80
ანჩისხატი 87.
ატენი 95.
აბუხალო 97.
არაგვი 105.
არანისი 109.
ანანური 109.
ალევი 106. 109
აშატურთ-კარი 119
აშურიანი 123. 125.
არადეთი 137
აელევი 138
ბერდუჯი 50. 51.
ბერდიკი 50
ბორჩალო 51
ბანბაკი 53.
ბალიჭი 56
ბენდერი 64.
ბარძიმის მთა 65
ბეშკენაშენი 66.
ბაიდარი 72.
ბირთვისი 75.
ბუჯულეთი 75.
ბალახი, რომლისაგან აკეთებენ საპონს 78
ბეთანია 79.
ბობნავი 96
ბურეთი 96.
ბენისკილეთი 110.
ბაზალეთი 110
ბროლი 113
ბელოტი 121.
ბერშოეთი 125
ბერბუკი 128.
ბიყარი 138.
ბერძენაული 138.
ბრილი 140.
ბეკამი 141.

- ზომარეთი 64. 100.
გუდარები 75
გმირთ-ნაკვეთი 76
გვარჯილა 77.
გელიყარის ხევი 79.
გარდაბანი (აგარანი, ხუ-
ნანი) 80, 81.
გაჩიანი 81.
გარესჯის მთა 82.
გვეძინეთი 97.
გუჯარეთი 100
გრემის ხევი 100
გუდამყარი 111
გელათი (გველეთი) 115.
გვერდის ძირი 120
გვირაბი 126. 127
გომართა 139.
ღებედა 50
ღბანის ხევი 56
დიდგორი 74. 80.
ღურნუკი 77.
ღარანნი 77.
დიღუბე (ცხენის ტერ-
ფი) 90.
დიღობი 91.
ღოესი 95.
ღანანჯისი 95.
ღვალნი 114
ღუღეთი 135.
ღვანი 137.
დაღალულა 139.
მრიქალი 54.
ეძანი 65.
ერედვი 131
ერჯევანი 65. 99.
შერე 79.
ვარდისუბანი 69.
ვანათი 79.
ვეძათ ხევი 109
ვეძა 122.
ვარიანი 129
ვანათი 130.
ვაყა 139.
ზეთი 58, 59, 67.
ზურტაკატი 62.
ზეთისხილი 71
ზახა 113.
ზახორი 119
ზეგანი 123.
ზეკარი 134.
ჭერეთის საზღვარი 84.
თევზნი 51.
თაფლი 58. 71.
თრიალეთი 64.
თუთუბო 83.
თეზი 95.
თრუსო 113.
თაგაური 114.
თავკვეთილი 68.
თორის მთა 97.

- თხოვი 107.
იამანის ქვა 78.
იშიტუტრუქი 90.
იმერხევი 97.
ირჯანას მთა 58.
იაღლუჯა 78.
ქაზრეთი 56.
კეჩაუთის მთა 59.
კვირიკეს ეკლესია 64.
კლდე კარი 74.
კოყორი (აზეულა) 77.
კაპარი 83.
კლდე ყვითელი 98.
კლდე ფიქალ-ფიქალი 100
კლდე ბრჭყინვალე 113
კოშკი 118
კავკასი 121
კირბალი 125.
კაქი 140.
კარსნი 104.
ლორე 53.
ლელვარის მთა 54, 56.
ლითონი 55, 58, 61,
94, 116, 139.
ლაყვარდი 55.
ლოქი 58.
ლომთა გორა 73.
ლოდი, წვიმის მომგვრე-
ლო 75.
ლილო 90.
ლომეკი (თერგი) 113.
ლეგენდა 115.
ლოფაჩები 130.
ლუკუნი 59.
მტკვარი 49
მადნეული 52, 55
მაშავერი 56
მისხანი 58.
მანგლისი 74.
მარნეული 77.
მეტეხი 88.
მუხათ გვერდი 91
მუხრანი 101.
მხსაქციელი 106.
მთიულეთი 111.
მალრან-დვალეთი 113
მოხისი 119
მშვილდაური 138.
მუგუთი 128
მუხაური 139.
მებოძირი 142.
ნაყოფი 51, 52, 53, 57
59.
ნარიანი 65, 101.
ნათლუხი 90.
ნაქულბაქევი 91.
ნიჩბისი 92.
ნაღვარევი 111.
ნაბახტევი 139.
ნეძვის ხევი 145.

- ორბეთი 70.
ოდისი 106.
ოხერხიდა 109.
ონი 114, 118, 121,
122.
ოჟორა 139.
ოსიაური 140.
პირუტყენი 52, 57.
პალაკაციო 59.
პური სპეტაკი 129.
ჟამური 116.
ჟონვანი 109.
რადაბრაგანი 64.
რაზმითის მთა 94.
რუ 57, 73, 83, 91,
95, 96, 98, 106,
107, 136, 141.
საგიმი 50.
სანაინი 52.
სარკინეთი 55, 104.
სომხითი (ხუნანი) 57, 81
სომეხნი 57, 58, 95,
97, 116, 131, 132
სავარდე 60, 90, 127.
საპონაური 67.
სხალწარი 76.
საბარათიანო 77.
სონღალული 78.
სკვირეთი (ვერე) 79,
სამშვილდე 81.
სიონი 87.
საბურთალო 91.
სხერტის ჭალა 94.
საცხენისის მთა 95, 120
სადგერი 99.
საფურცლე 106.
საფერშეთი 109.
სასახლე 111, 115, 124,
127.
საძეგური 117.
სამილახორო 125.
სავახტანგო 121.
სვერი 133.
სასირეთი 135.
სომხეთი 139.
სამკურნალო მიწა 134.
სამკურნალო წყალი 54,
60, 67, 76, 80,
95, 99, 137, 138
ტაშირი 56, 57.
ტფილისი 84.
ტანძია 82.
ტორნე 69.
ტანა 95.
ტყვილიანი 106.
ტბეთი 134.
ტეძერი 141.
შდაბნო 60.
უზნარიანი 67.

- ურიანი 95, 97, 131,
132, 134, 140.
141, 144.
უეანი 106.
უფლისციხე 126.
უწლევი 140.
შოლადაური 55.
ფინეზაური 60.
ფუნდუკი 63, 73.
ფოტრისი 120
ფაწა 132.
ჭურღვაქარის ხევი 51.
ქცია 55.
ქვა თეთრი 58
წითელი 58,
იამანისა 78,
შავი 135,
ლაქვარდი 55.
ქვეშის ციხე 61.
ქვათა ხევი
ქსორისი 107.
ქურთაული 113.
ქვებნი 115.
ქარჩოხი 116.
ქოლოთქვიტკირი 119.
ქნოღო 121.
ქართლი (ზემო) 123.
ქემერტი 133.
ქენატკოცა 138.
ქვიშხეთი 141.
ღვინო 99, 112, 120.
ღართოს კარი 106.
შაიყული 58.
ყვავილი 60.
ყორანთა 61
ყურყუთა 78.
ყარაია 82.
ყარაღაჯი 83.
ყინცივისი 97.
ყელი 113
ყანჩეთი 117.
შულავერი 55.
შოლა 140.
შინდარა
შანბიანი 62.
შარვაშეთი 65.
შინდისი
ჩხიკუთი
ჩოხელთ ხევი 112.
ჩიმი 114.
ჩანგილარი
ცხრაზმა 111, 119.
ცხრაწყარო 119.
ძველნი წიგნნი 53.
ძურძუკი 111.
ძალინა 139.
წალკა 166
წოდორეთი 91.
წედისის მთა 95.
წოლდი 125.

წონა 132.	ხოყორნა 54.
წორბისი 137.	ხოშგერმა 78.
წითა 141.	ხოხობი 83, 94, 99, 106.
ჭოქკანა 50.	ხოვლე 94.
ჭაპალა 55.	ხედღურეთი 97.
ჭიქიანი 68.	ხიდარი 109.
ჭვარები 99.	ხევი 111, 113.
ჭურთა 117.	ხაშური 140.
ჭურის კეთება 140.	ჯამჯამის მთა 95.
ჭართალი 110.	ჯარიაშენი 120.
ხუნანი 54.	ჯავა 133.

ბ

ა) საზღვარნი:

ბერღუჯისა 50.
ბანზაკისა და სომხითისა 53, 58.
რანისა 53.
დბანისისა 59.
გარდაბანისა 81.
რუსთავისა 82.
კუხითისა და სერეთისა 84.
მუხრანისა 101.
ქართლ-კახეთისა 105.
ქსნისა 109.

კეჩუთისა 59.
ლუკუნისა 59.
კვირიკეთისა 62.
თავაურისა 114.
მალრან-დვალეთისა 122.
ზემო-ქართლისა 123.

ბ) მთანი:

აბოციისა 50.
ლეღვარისა 54.
ლოქისა 56.
ირჯანისა 58.
ალაბაზისა 59.

- შანბიანისა 62.
ლაკვისა 64.
ბენდერისა 64.
ერჯვენისა 65, 99.
შარვაშეთისა 65.
ბარძიშისა 65.
თავკვეთილი 68.
იაღლუჯა 78.
დიდგორისა 80.
გარესჯისა 82.
რაზმითისა 94.
ჯამჯამა 95.
საცხენისი 95.
წედისისა 95.
დანახვისი 95.
ბურეთისა 96.
თორისა 97.
სარკინეთისა 104.
კარსნისა 104.
ალევისა 106.
თხოთი 107.
ჭართალისა 110.
ლომისისა 110.
მყინვარი 114.
ქნოლო 116.
ხარულისა 119.
ორბოძალი 119.
უსანეთისა 125.
კვერნაქი 126.
დეალთგორა 133.
ზეკარა 134.
ცეცხლის ჯვარი 137.
ძარისა 137.
პერანგისა 138.
ლებეურისა 138.
მშვილდაური 138.
მახვილოსი 144.
- გ) მდინარენი:
- მტკვარი 49.
ბერდუჯი (საგიმი, დებე-
და) 50
გორულისა 55.
მანხუტისა 55.
ტლავრისა 55.
სარკინეთისა 55.
ფოლადაურისა 55.
მაშავერი 56.
ხინწისა 61
ბალიკისა 61.
საფიქლისა 64.
ერან-თურანისა 66.
კობტა ცრიცისა 66.
ავლადისა 67.
აბანოსი 67.
კარწახისა 67.
შაორისა 67.
ფოცხვერიანისა 69.

ალგეთი 73.
ასურეთისა 76
ზოგვისა 76.
სკვირეთისა (ვერე) 79.
გუდარეხისა 93.
ტანა 95.
სკრისა 97.
ძამისა 97.
ნარეკვაკი 106.
ქსანი 108.
ამირთხევი 111.
ლომეკი (თერგი) 113.
გელათისა 115.
რეხულა 119 124.
ისროლისა 119.
მეჯღა 119.
მერისხევი 119.
ლიახვი 120, 128.
გერისა 121.
აწერისა 121.
შანბიანისა 121.
ჩამარუხეთისა 121
ქეშელთისა 133.
როკისა 134
თიხრევისა 134.
წუნარისა 137.
კოლიბურისა 137.
ფცა 138.
ბრეძისა 138.
აღისა 136.

ნუნისისა 142.
კორტანეთისა 145.
ზანავერილისა 145.
თორისა 145.
შოლა 143.
შავწყალი 146.

დ) ტბანი:

ტაშლანისა 59.
ორმოზანისა 60.
ბარეთისა 66.
ფანავრისა 67.
ტბისყურისა 68.
ტბა მცირე 71.
კუმისისა 78
ლიხისა 91
ტბა 101, 120.
ბაზალეთისა 120.

ე) გზანი:

გუჯარეთისა 98.
ციკარისა 112.
ხევისა 113.
ძურძუკისა და ქისტეთისა 115.
გუდამაყარისა 115.

მთიულეთისა 118.
ზახისა და დვალეთისა 134
იმერეთისა 139.
ტაშისკარი 144.

ვ) ხილნი:

სატრედოსი 61.
ნახიდრისა 73.
მცხეთისა 91. 162,
ავლაბრისა 86.
ტინისხიდი 135.
ახალდაბისა 144.

ზ) ქალაქნი:

ბერდიკი 50.
შულავერი 55.
ლორე 55.
ოფრეთი 55
ბოლნისი 56
ყაზანჩი 54.
დბანისი 60.
აბულმუგი 61.
ყარაბულახი 63.
გომარეთი 64
ნადარბაზევი 71.
ხუნანი 72.
წინწყარო 76.

კუპისი 78.
გაჩიანი 81.
სამშვილდე.
ბოსტან-ქალაქი (რუსთა-
ვი, ნაგები) 82.

ტფილისი 85.
არმაზი (ქართლი) 92.
თვალივი 93
ახალქალაქი 94.
ვერე 95.
ატენი 95.
მძორეთი 97
მცხეთა 102.
სარკინეთი 104.
ბაზალეთი 110.
ხადა 112.
სტეფანწმინდა 114.
ახალგორი 116.
მეჯვედა 119
კასპი 124.
რეხა 124.
გორი (ტონთიო) 126.
ნაჭარმაგევი (კარალეთი)
129.
ქრცხილვანი 131.
თამარაშენი 132.
ურბნისი 135.
რუისი 135.
მოხისი 140.

ალი 140.

სურამი 141

ტაშირი 141

ფონა 142.

თორი 145.

ახალდაბა 144.

ც) ციხენი:

ლორისა 53.

წოფისა 54.

კაპალა (გაჩიანი) 55.

ბერდიკისა 56.

ქვეშისა 61.

მუხია-ყალა 64.

მოლამნახი 67.

ულუტისა 69.

ბერიქალისა 69.

არბეთი (სამშვილდე) 70

კლდე-კარი 74.

ბირთვისი 75.

გმირთ-ნაკვეთი 76.

ფარცხისი 76.

ახეულისა (კაყრისა) 77.

ობის-ციხე. 78.

წვერისა 79.

ლახტისა 79

რკინის ციხე 79.

ციხე ღიდი 92

კავთისა 93.

ცხირეთისა 94.

დრისი 94.

წედისისა 95

კიკანათ-ბერი 96.

სამწვერისისა 97.

ძამის-ციხე 97.

მუხალოეთისა 97.

თოთხამი 100.

მომწვარი 100.

სარბიელასი 100.

ალეწრსა 100.

ბოდავისა 102, 110.

ბელტისა 105.

მტკვრის ციხე 107

შიოსუბნისა 107.

ხიდარისა 109.

ბოდორნისა 109.

ანანურისა 109.

მთიულთ-კარი 110.

ციკარა 114

ღუღუშაურისა 114.

დავითისა 115.

დარიალისა 115.

წირქვალისა 116.

ახალდაბისა 117.

ხადისციხე 117.

ქარჩოხისა 118.

ბერციხე 118.

წინკიბე 118

- რეხულია 119.
აწერისა 121
ბეყჩოსი 121
ცხვილოსისა 124.
კაბეჩი 125.
უფლისციხე 126.
კულბითისა 130.
ვანათისა 130
ერედვია 131,
აჩაბეთი 132.
კეხვისა 132.
სპარსისა 133.
გუფთისა 133.
მუგუთისა 134.
ნულისა 137
ყორნისის კოშკნი 137
საქართლისა 137.
ბრეძისა 138.
ძალინასი 139.
აღისა 140.
ციხის ჯვარი 145.
პეტრეს ციხე 146
უზნარიანისა 146.
- თ) მონასტერნი:
სანაინი და ახპატი 52.
ქობერი 52.
ძელი ჭეშვარიტი 52.
აგარაკისა (ახტალისა) 54
წულრულაშენი 56.
ღბანისისა 60.
წითელ ეკკლესია 62.
ჯანდირისა 62..
არწივნისა 67.
ვარდიაუბნისა 69.
ლიპარიტისუბნისა 69.
ფიტარეთისა 69.
გვიანისა 70.
პირღებულოსა 70.
ორბის ძირი'ა 70.
გუდარეხისა 75.
სამეზისა 75.
საძელისი 76.
კაბენისა 77; 117.
ლურჯმონასტერი 79.
ბეთანია 79.
გარესჯა 82
ნათლისმცემელი 82.
ჩიჩხიტური 82
ბერთუბანი 82.
მთაწმინდა 90.
ახალქალაქური 91
ნიჩბისასა 92.
ქვათახევი 92.
ლაკრა 93.
მეტეხი 94.
კრკონისა 94
დანახვისისა 95.

ნათლისმცემელისა 96.
გორისჯვარი 96.
ყინცვისი 97
სარკისა 97.
ძამისა 97.
ქოზიფისა 98.
წრომისა 98
სვეტი-ცხოვლი 103
სტეფან-წმინდა 103.
შიო მღვიმე 104.
მქადის ჯვარი 106.
ალევი 109.
ღუღესი 111
ლომისისა 111.
სამება 114 124.
ბეთლემი 115.
ხოფა 116.
კაბენი 77, 117.
ლარგვისი 117.
იკორაა 120.
ქვაბისმანი 124.
უსანეთი 125.
მხურვალეთისა 125.
თევღორესი 128.
ბიეთისა 128.
თედო წმინდა 129.
არბო წმინდა 129.
მელვრეკისი 130.
საბა წმინდა 131.
უდაბნო 131.

თირი 132.
ბრეთისა 136.
ღირბისა 137.
ოქონისა 138.
თიღვისა 138.
ულუმბო 140.
იტრია 141.
ნუნისისა 143
კიმოთისმანი 146.

ი) საეპისკოპოსო
ტაძარნი:

ახპატი (ახპატელი) 52.
აგარაკისა (ახტალისა) 54
ბოლნისისა (ბოლნელი) 56
ტაშირ-დბანისისა (დბანელი) 58 60.
წალკისა (წალკელი) 66.
მანგლისი (მანგლელი) 74
რუსთავი (რუსთველი) 82
ტფილისი (თბილელი) 87
სიონისა 95, 52.
სამთავრო-მცხეთისა (მამათ მთავარი 103.
წილკნისა (წილკნელი) 106
სამთავისი (სამთავენელი) 124
ნიქოზისა (ნიქოზელი) 123
ურბნისისა (ურბნელი) 135
რუისისა (მროველი) 136.

შედგენილი წიგნება.

- ა) საქართველოს ისტორია. მეორე გამოც. გვ. 503. ფ. 70 კ.
- ბ) საქართ. საეკლესიო ისტ. გვ. 152. ფ. 45 კ.
- გ) ისტორია მართლ-მადიდებელ. ეკლესიისა. გვ. 104. ფ. 40. კ.
- დ) საუნჯე მეთე საუკუნისა გვ. 53. ფ. 20. კ.
- ე) აღკადგინე! გვ. 136. ფ. 30 კ.
- ვ) მწერლობა მეთე საუკუნისა. გვ. 48. ფ. 40 კ.
- ზ) სამცხე (ვახუშტისა). გვ. 118. ფ. 25 კ.
- ც) ქართლი (ვახუშტისა). გვ. 114. ფ. 25 კ.
- თ) Груз. обители въ св. землѣ. გვ. 16. (უფა-სოდ დაურიგდა „ივერიის“ მკითხველებს).
- ი) Картвельскія повѣрья (გვ. 30).
- ია) Абхазія и Абхазцы (გვ. 64).
- იბ) Краткій очеркъ Кахскаго участка (გვ. 29).
- იგ) Сравнит. грамматика и словарь Картвельскаго языка и его идиомовъ გვ. 485 (წარდგენილია განსახილველად სსსწავლო ოლქის სამზრუნველოში).
- იდ) მოსკ სოხელი და მისი „ამირან-დარეჯანიანი“ (იბეჭდება).

3

შანი 25 კაკ.

P. S. იბეჭდება წერილი „მოსე ხონელი და მისი
„ამირან-დარეჯანი“.